

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ПРАВОВЕДЕНИЕ

JOURNAL OF YEREVAN UNIVERSITY
JURISPRUDENCE

№ 1(44)
2026

«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն» հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երկու անգամ: Հրատարակվում է 2010 թվականից: Իրավահաջորդն է 1967-2009 թթ. հրատարակված «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի
Журнал «Вестник Ереванского университета. Правоведение» выходит два раза в год. Издается с 2010 года. Правопреемник издававшегося в 1967-2009 гг. журнала "Вестник Ереванского университета"
Two issues of "Journal of Yerevan University. Jurisprudence" are published annually. The journal has been published since 2010. It is the successor of "Journal of Yerevan University" published in 1967-2009

Խմբագրական խորհուրդ.
Редакционная коллегия:
Editorial Board:

Գլխավոր խմբագիր՝

Главный редактор:

Editor-in-chief:

Դանիելյան Գևորգ (ի.գ.դ., պրոֆ.,
gdanielyan@ysu.am)

Даниелян Геворг (д.юр.н., проф.)

Danielyan Gevorg (Sc. D. in Legal Sciences,
Prof.)

Անտոնյան Յուրի (Մոսկվա, ի.գ.դ.,
պրոֆ., antonyaa@yandex.ru)

Антонян Юрий (Москва, д.юр.н., проф.)

Antonyan Yuri (Moscow, Sc. D. in Legal
Sciences, Prof.)

Ավագյան Սուրեն (Մոսկվա, ի.գ.դ.,
պրոֆ., avakian@law.msu.ru)

Авакян Сурен (Москва, д.юр.н., проф.)

Avagyan Suren (Moscow, Sc. D. in Legal
Sciences, Prof.)

Գևորգյան Կարեն (ի.գ.թ.,
k.gevorgyan@ysu.am)

Геворкян Карен (к.юр.н.)

Gevorgyan Karen (PhD in Legal Sciences)

Դյուրան Բեռնարդ (Մոնպելյե, ի.գ.դ.,
պրոֆ., pas2k@orange.fr)

Дюран Бернард (Монпелье, д.юр.н.,
проф.)

Duran Bernard (Montpellier, Sc. D. in Legal
Sciences, Prof.)

Խաբրիևա Տալիա (Մոսկվա, ի.գ.դ.,
պրոֆ., ՌԴ ԳԱ ակադեմիկոս,
office@izak.ru)

Хабриева Талия (Москва, д.юр.н., проф.,
академик РАН)

Khabrieva Talia (Moscow, Sc. D. in Legal
Sciences, Prof., Academician of RAS)

Կուրի Հելմուտ (Ֆրայբուրգ, ի.գ.դ.,
պրոֆ., helmut.kury@web.de)

Курь Хельмут (Фрайбург, д.юр.н., проф.)

Kury Helmut (Freiburg, Sc. D. in Legal
Sciences, Prof.)

Հարությունյան Գագիկ (ի.գ.դ., պրոֆ.,
ggharut@yahoo.com)

Арутюнян Гагик (д.юр.н., проф.)

Harutyunyan Gagik (Sc. D. in Legal
Sciences, Prof.)

Հովհաննիսյան Վահե (ի.գ.դ., պրոֆ.,
vahhovhannisyanyan@ysu.am)

Оганнисян Ваге (д.юр.н., проф.)

Hovhannisyanyan Vahé (Sc. D. in Legal
Sciences, Prof.)

Ղազիկյան Գագիկ (ի.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ
ԳԱԱ ակադեմիկոս, gghazinyan@ysu.am)

Казинян Гагик (д.юр.н., проф., академик
НАН РА)

Ghazinyan Gagik (Sc. D. in Legal Sciences,
Prof., Academician of NAS RA)

Մարգարյան Աննա (ի.գ.դ., պրոֆ.,
annamargaryan@ysu.am)

Маргарян Анна (д.юр.н., проф.)

Margaryan Anna (Sc. D. in Legal Sciences,
Associate Prof.)

Չուչա Սերգեյ (Մոսկվա, ի.գ.դ., պրոֆ.,
chuchaigpan@gmail.com)

Чуча Сергей (Москва, д.юр.н., проф.)

Chucha Sergey (Moscow, Sc. D. in Legal
Sciences, Prof.)

Ուայթսել Աննա Մարի (ԱՄՆ, Ջորջ-
թաունի համալսարան, ի.գ.դ., պրոֆե-
սոր, aw813@georgetown.edu)

Уайтселл Энн Мари (США, Джордж-
таунский университет, д.юр.н., проф.)

Whitesell Anne Marie (USA, Georgetown
University, Sc. D. in Legal Sciences, Prof.)

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ՔԱՂԱՔԱՅԻՄՎԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ГРАЖДАНСКОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО
CIVIL PROCEDURE

Վահե Հովհաննիսյան, Անահիտ Անտոնյան – Իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցների կիրառումը դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում..... 6
Vahe Oganessian, Anahit Antonyan – Применение промежуточных мер защиты прав в процессе о повороте исполнения решения суда
Vahe Hovhannisyanyan, Anahit Antonyan – Application of Interim Measures of Protection of Rights in Proceedings for Reversal of Execution of a Judicial Act

Արթուր Ղաևրարյան, Տիգրան Մարկոսյան – Քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և վարույթը կարճելու մասին դատախազի ու քննիչի որոշումների պրեկլյուզիվ և կոնկլյուզիվ ազդեցությունը քրեական և քաղաքացիական դատավարություններում 23
Artur Ghambaryan, Tigran Markosyan – Преклюзивное и конклюдентное воздействие решений прокурора и следователя о прекращении уголовного преследования и прекращении уголовного производства в уголовном и гражданском судопроизводстве
Artur Ghambaryan, Tigran Markosyan – The Preclusive and Conclusive Effects of Prosecutor’s and Investigator’s Decisions on Termination of Criminal Prosecution and Dismissal of Criminal Proceedings in Criminal and Civil Procedures

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆ
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Սերգեյ Քոչարյան – Իրավաստեղծագործական տեխնիկան իրավաբանական տեխնիկայի համատեքստում 42
Sergey Kocharyan – Правотворческая техника в контексте юридической техники
Sergey Kocharyan – Law-Making Technique in the Context of Legal Technique

Մելինե Սահրադյան – Չոն Ռոլաի «արդարությունը որպես անաչառություն» տեսությունը իրավաստեղծագործության առանցք..... 52
Meline Sahradyan – Теория Джона Ролза о «Справедливость как беспристрастность» как основа правотворчества
Meline Sahradyan – John Rawls’s Theory of “Justice as Fairness” as the Foundation of Lawmaking

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW

- Ստեփան Քարտաշյան* – Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռների իրավաբանական բնույթը և դրանց կատարման առանձնահատկությունները (ռուս.)..... 67
- Степан Карташян* – Юридическая природа постановлений Европейского суда по правам человека и особенности их исполнения
- Stepan Kartashyan* – Legal Nature of Judgments of the European Court of Human Rights and Specifics of Their Implementation (in Rus.)

ՔՐԵԱՎԱՆ ԴԱՏԱՎԱԸՈՒԹՅՈՒՆ
УГОЛОВНОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО
CRIMINAL PROCEEDINGS

- Կարեն Ամիրյան* – Հանցագործության բացահայտման նպատակով իրականացվող օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքների օգտագործման խնդիրը ՀՀ քրեական դատավարությունում..... 82
- Карен Амირян* – Проблема использования результатов оперативно-разведывательной деятельности, проводимой в целях выявления преступлений в уголовном процессе РА
- Karen Amiryan* – The Problem of Using the Results of Operational-Intelligent Activities Carried Out for the Purpose of Detecting Crime in the Criminal Judiciary of the RA

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱՎԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

- Տաթևիկ Դավթյան* – Արհեստական բանականությունը ռազմական ներքուստ՝ մահաբեր ինքնավար զենքային համակարգերի սահմանումից դուրս. հասկացությունների հստակեցում և գործառնության շրջանակ (անգլ.)..... 87
- Tatevik Davtyan* – Искусственный интеллект в военной сфере за пределами летальных автономных систем вооружений: концептуальные уточнения и функциональная рамка (англ.)
- Tatevik Davtyan* – Artificial Intelligence in the Military Beyond Laws: Conceptual Clarifications and a Functional Approach

Նարինե Ավագյան – Հողամասի և դրա վրա գտնվող շենքերի, շինությունների՝ որպես քաղաքացիաիրավական ինքնուրույն օբյեկտ դասակարգելու իրավական հետևանքները. համեմատական վերլուծություն և բարեփոխման տեսլական..... 111

Нарине Авагян – Правовые последствия квалификации земельного участка и расположенных на нем зданий и сооружений как самостоятельных объектов гражданского права: сравнительный анализ и концепция реформа

Narine Avagyan – Legal Consequences of Classifying Land Plots and Attached Buildings and Structures as Independent Civil-Law Objects: A Comparative Analysis and Reform Perspective

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱՆԿՅԱԼ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՇՐՋԱՊԱՐԴԻ
ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ

ՎԱՀԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ^{ID}, ԱՆԱՀԻՏ ԱՆՏՈՆՅԱՆ^{ID}
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում համակողմանիորեն ուսումնասիրվել է դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթի ընթացքում իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցների կիրառման անհրաժեշտությունը: Հիմնավորվել է, որ դատական ակտի կատարման շրջադարձի հարցի լուծումը դատարանն ապահովում է ոչ թե մասնավոր տվյալ դեպքում կողմերից մեկի, այլ հանրային շահի հիման վրա, առ այն, որ դատարանն է պարտավոր ապահովել անձի՝ Սահմանադրության 61-րդ և 63-րդ հոդվածներով սահմանված հիմնական իրավունքների իրացման համար նախատեսված կառուցակարգերի պատշաճ կենսագործումը: Ըստ այդմ՝ հեղինակները եզրահանգել են, որ դատարանը, դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթի առանձնահատկություններից ելնելով և ունենալով պարտականություն՝ ապահովել անձի դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքի իրացումը, ոչ միայն պարտավոր է սեփական նախաձեռնությամբ կատարել դատական ակտի շրջադարձ, այլև ապահովել իր իսկ դատական ակտի կատարումը: Հեղինակները հիմնավորել են, որ դատական ակտի կատարումն ապահովելու նկատառումից ելնելով՝ վճռի կատարման շրջադարձի իրականացման վարույթի շրջանակում դատարանի կողմից նախապես պետք է կիրառվեն իրավունքի պաշտպանության

Վահե Հովհաննիսյան – իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի վարիչ

Vahe Oganesyan – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского процесса ЕГУ

Vahe Hovhannisyann – Doctor of Law, Professor, Head of YSU Chair of Civil Procedure

Էլ. փոստ՝ vahehovhannisyann@ysu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9839-0374>

**** Անահիտ Անտոնյան** – ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, ՀՀ Կոտայքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր

Анаит Антонян – Судья суда общей юрисдикции первой инстанции Котайкской области РА, аспирант кафедры гражданского процессуального права юридического факультета Ереванского государственного университета

Anahit Antonyan – PhD student at YSU Chair of the Civil Procedure, Judge of the general jurisdiction court of first instance of Kotayk Region of the RA

Էլ. փոստ a.antonyan@court.am ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-2322-1269>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 06.02.2026

Գրախոսվել է՝ 23.02.2026

Հաստատվել է՝ 02.06.2026

© The Author(s) 2026

այնպիսի միջոցներ, որոնք անհրաժեշտ են վարույթի վերջնական նպատակին հասնելու համար:

Հոդվածում մանրամասն վերլուծվել են իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցները, դրանց կիրառման դեպքերը և նախաձեռնող սուբյեկտները՝ համեմատական անցկացնելով նաև հայցի ապահովման միջոցների հետ: Վերլուծության է ենթարկվել նաև վճռի կատարման ապահովման ինստիտուտը քննարկվող վարույթի շրջանակում: Իրավակիրառ պրակտիկայի, օրենսդրական կարգավորումների և կատարած վերլուծությունների լույսի ներքո հեղինակներն առաջարկել են Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում նախատեսել կարգավորումներ, որոնք վերաբերում են վճռի կատարման շրջադարձի վարույթում իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցներին և դրանց կիրառմանը:

Բանալի բառեր – *դատական պաշտպանության իրավունք, արդար դատաքննության իրավունք, արդար դատաքննության իրավունքի տարր, դատական ակտի կատարում, դատական ակտի կատարման շրջադարձ, վճռի կատարման շրջադարձ, իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցներ, վճռի կատարման ապահովում*

Դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքների ժամանակակից իրավունքակազմը, ընդգրկելով նաև դատական ակտի կատարում պահանջելու իրավունքը, անհնար է պատկերացնել առանց սուբյեկտիվ իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության վերջնարդյունքների և վերջնանպատակների համապարփակ ապահովման գաղափարի, որպիսին ենթակա է իրացման նաև քաղաքացիադատավարական արդյունավետ կառուցակարգերի միջոցով: Վճռի կատարման շրջադարձի վարույթը քաղաքացիական դատավարության տարբերակված ձև է, որի արդյունքում կայացված եզրափակիչ դատական ակտով վերականգնվում է նախքան բեկանված դատական ակտի կայացումը եղած վիճակը՝ ապահովելով շահագրգիռ անձի իրավունքի պաշտպանությունը և վերացնելով արդարադատության էությունը խախտող իրավիճակը: Վճռի կատարման շրջադարձի վարույթի շրջանակում չեղարկվում է սխալ, բեկանված դատական ակտի հիման վրա ծագած իրավունքը՝ դրանով իսկ լիարժեքորեն ապահովելով արդարադատության իրականացման գործառույթը: Հարկ է ընդգծել, որ բեկանված ակտի հիման վրա առաջացած իրավունքը ի սկզբանե պետք է գոյություն չունենար, ուստի նոր դատական ակտ կայացնող դատարանը հայցի մերժման կամ վարույթը կարճելու, հայցն առանց քննության թողնելու որոշում կայացնելու դեպքում պարտավոր է ապահովել նաև անձի իրավունքի վերականգնումը: Հակառակ դեպքում իրավունքի պաշտպանությունը, բողոքարկման հիման վրա նոր ակտի կայացումը կկրեն ձևական բնույթ և չեն հանգեցնի քաղաքացիական դատավարության կարգով գործի քննությամբ ակնկալվող վերջնարդյունքին:

Առավել պարզ բնութագրմամբ՝ վճռի շրջադարձի վարույթի նպատակը վճռի կատարման հետևանքի վերացումն է, որը դրսևորվում է գույքը վերա-

դարձնելով, պետական գրանցումն անվավեր ճանաչելով, անձի գույքային իրավունքը վերականգնելով և այլն: Հետևաբար, կարելի է արձանագրել, որ անձը, բողոքարկելով դատական ակտը և գործի նոր քննության փուլում իրացնելով իր իրավունքի պաշտպանությունը, նպատակ ունի ստանալու նոր դատական ակտ, որով ոչ միայն կմերժվի հայցվորի պահանջը, այլև կվերացվի կատարված, սակայն հետագայում բեկանված և այլևս կատարելիության հատկանիշ չունեցող դատական ակտի հիման վրա առաջացած բացասական հետևանքը: Գործի նոր քննությունը իմաստագուրկ կլինի, եթե չսպահովվեր վարույթի նպատակով պայմանավորված՝ անձի իրավունքի պաշտպանությունը:

Քանի որ պետության անունից արդար դատաքննության իրավունքի ապահովման պարտականության առաջնային կրողը դատարանն է, կարծում ենք, որ վճռի կատարման շրջադարձի հարցի քննարկումը պետք է կատարվի նաև դատարանի նախաձեռնությամբ՝ անկախ այն բանից՝ շահագրգիռ անձը նման դիմում ներկայացրել է, թե ոչ: Այս հարցին դատարանը պետք է անդրադառնա գործի նոր քննության փուլում հայցը լրիվ կամ մասնակի մերժելու, գործի վարույթը կարճելու կամ առանց քննության թողնելու մասին դատական ակտում՝ հաշվի առնելով, որ արդարադատության գլխավոր նպատակը մարդու իրավունքների՝ որպես հիմնական սոցիալական արժեքի պաշտպանությունն է, որը օրենքի ֆորմալ իրացման պարագայում կարող է չիրականանալ: Նման դիրքորոշումը պայմանավորված է դատարանի՝ որպես հանրային իշխանությունը կրող սուբյեկտի կարգավիճակով: Մասնավորապես.

Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները հարգելն ու պաշտպանելը հանրային իշխանության պարտականություններն են:

Նշված սահմանադրական նորմը սահմանում է պետության պարտականությունները հիմնական իրավունքների ու ազատությունների առնչությամբ՝ նախատեսելով այդ պարտականությունների երկու դրսևորում: Նախ՝ հանրային իշխանությունը պարտավոր է մի կողմից «հարգել», իսկ մյուս կողմից՝ «պաշտպանել» հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները: «Հարգելը» պետության պասիվ վարքագիծն է՝ հիմնական իրավունքով պաշտպանված բարիքին միջամտելուց ձեռնպահ մնալու եղանակով: Ի տարբերություն դրա՝ հիմնական իրավունքները «պաշտպանելը» պետության վրա դնում է պոզիտիվ գործողություններ ձեռնարկելու պարտականություն՝ ի շահ հիմնական իրավունքի կրողների (ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց): Դրանով ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է հիմնական իրավունքներից բխող՝ պետության նեգատիվ և պոզիտիվ պարտականությունները:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի բնորոշմամբ՝ պետության պոզիտիվ պարտականությունների հիմնական հատկանիշն այն է, որ դրանք գործնականում պահանջում են հանրային իշխանություններից ձեռնարկել անհրաժեշտ միջոցներ՝ պաշտպանելու մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, մինչդեռ նեգատիվ պարտականությունները պահանջում են

ձեռնպահ մնալ անհարկի միջամտությունից: Ըստ այդմ՝ պետության նեգատիվ և պոզիտիվ պարտականությունների նպատակը ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորումն է պետության՝ մի դեպքում ակտիվ, մյուս դեպքում՝ պասիվ դերակատարության միջոցով¹:

Իր հերթին, պոզիտիվ պարտականության պատշաճ կատարումը ներառում է նյութական և ընթացակարգային բաղադրիչների առկայություն, որպիսի տարբերակման հիմքում ընկած չափանիշը պետության կողմից ակնկալվող գործողության էությունն է: Նյութական բաղադրիչը ենթադրում է հիմնական իրավունքների և ազատությունների լիարժեք ու արդյունավետ իրացման համար անհրաժեշտ կառուցակարգերի և ընթացակարգերի ամրագրում, իսկ ընթացակարգային բաղադրիչը պահանջում է հանրային իշխանության մարմինների կողմից այդ կառուցակարգերի և ընթացակարգերի պատշաճ կենսագործում: Օրենքով հիմնական իրավունքների ու ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր երաշխավորելը սահմանադրաիրավական պահանջ է:

Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք:

Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք:

Սահմանադրության 75-րդ հոդվածի համաձայն՝ հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Քննարկվող դեպքում Սահմանադրությամբ հռչակված անձի արդար դատաքննության և դատական պաշտպանության իրավունքների երաշխավորման, դրանց արդյունավետ իրականացման անհրաժեշտ կառուցակարգերը սահմանված են օրենքներով: Նման կարևոր ընթացակարգ է նաև դատական ակտի կատարման շրջադարձի ինստիտուտի նախատեսումը: *Հետևաբար՝ օրենսդրի կողմից նման ընթացակարգի նախատեսման դեպքում հանրային իշխանության կրող սուբյեկտները պետք է պատշաճորեն կենսագործեն նշյալ կառուցակարգը՝ ի ապահովումն այսպես կոչված «հանրային շահի», այն էլ սուբյեկտիվ իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն իրացնելու համար: Դատարանը նշված կառուցակարգի իրացումն ապահովող հանրային իշխանությունը կրող սուբյեկտ է:*

¹ Տե՛ս ՎԴ թիվ 2/0111/05/21 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 12.06.2025 թ. որոշումը:

Դատական ակտի կատարման շրջադարձի հարցի լուծումը դատարանն ապահովվում է առավելապես ոչ թե մասնավոր, տվյալ դեպքում՝ կողմերից մեկի շահի, այլ հանրային շահի հիման վրա, առ այն, որ դատարանն է պարտավոր ապահովել անձի Մահմանադրության 61-րդ և 63-րդ հոդվածներով սահմանված հիմնական իրավունքների իրացման համար նախատեսված կառուցակարգերի պաշտպան կենսագործումը:

Միաժամանակ, կարծում ենք, դատարանը, նման վարույթի առանձնահատկություններից ելնելով և ունենալով պարտականություն՝ ապահովել անձի դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքի իրացումը, ոչ միայն պարտավոր է սեփական նախաձեռնությամբ կատարել դատական ակտի շրջադարձ, այլև ապահովել իր իսկ դատական ակտի կատարումը: Նման դիրքորոշումը բխում է նաև Եվրոպական դատարանի հայտնած դիրքորոշումներից, որոնք հիմնականում հանգում են այն գաղափարին, որ դատական ակտի կատարումը պետք է դիտվի որպես արդար դատաքննության իրավունքի անբաժանելի մաս:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արտահայտել է այն դիրքորոշումը, որ խախտված իրավունքների վերականգնումը պահանջում է խախտման արդյունքում տվյալ անձի համար առաջացած բացասական հետևանքների վերացում, ինչն իր հերթին պահանջում է հնարավորինս վերականգնել նախքան իրավախախտումը գոյություն ունեցած վիճակը (*restitutio in integrum*): Այն դեպքում, երբ անձի սահմանադրական իրավունքը խախտվել է օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով, այդ իրավունքի վերականգնման նպատակով մինչև իրավախախտումը գոյություն ունեցած վիճակի վերականգնումը ենթադրում է այնպիսի վիճակի ստեղծում, որը գոյություն է ունեցել տվյալ դատական ակտի բացակայության պայմաններում²:

Եվրոպական դատարանն իր նախադեպային իրավունքում արտահայտել է այն դիրքորոշումը, որ Պայմանավորվող պետությունները ոչ միայն պետք է ամրագրեն քաղաքացիական իրավունքների դատական պաշտպանության իրավունքը, այլև կոնկրետ գործով պետք է ապահովեն անձի կողմից այդ իրավունքի իրականացման իրական հնարավորությունը³:

Եվրոպական դատարանը փաստել է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը պաշտպանում է վերջնական, պարտադիր դատական որոշումների կատարումը⁴: Ցանկացած դատարանի կողմից կայացված որոշումների կատար-

² Տե՛ս Պապամիխալոպոպուլոսն ընդդեմ Հունաստանի (*Papamichalopoulos v. Greece*) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 31.10.1995 թվականի վճիռը, կետ 34:

³ Տե՛ս *Colozza v. Italy* թիվ 9024/80 գանգատով Եվրոպական դատարանի 12.02.1985 թվականի վճիռը, կետ 28:

⁴ Տե՛ս *Ouzounis and others v. Greece* թիվ 49144/99 գանգատով Եվրոպական դատարանի 18.04.2002 թվականի վճիռը, կետ 21:

ման իրավունքը «դատարան դիմելու իրավունքի» բաղկացուցիչ մասն է, հակառակ պարագայում՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը կդառնա իմաստագուրկ⁵:

Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (այսուհետ՝ Վենետիկի հանձնաժողով) 18.03.2016 թվականին ընդունած «Իրավունքի գերակայության հսկիչ ցանկ»-ը, ի թիվս այլնի, Եվրոպայի խորհրդի մասնակից պետություններում իրավունքի գերակայության գնահատման չափանիշ է դիտարկում նաև իրավական որոշակիությունը, որի դրսևորումներից է *res judicata* սկզբունքը: Այս սկզբունքի պահանջն է, ի թիվս այլնի, վերջնական դատական ակտերի կատարման ապահովումը: Դատական ակտը չկատարելու արդյունքում իմաստագրվում են դատական պաշտպանության իրավունքը և իրավունքի գերակայությունը⁶:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի 09.09.2003 թվականի «Դատական ակտերի կատարման մասին» թիվ Rec(2003)17 հանձնարարականում ամրագրված է. «Մասնակից պետություններն ունեն պարտականություն՝ երաշխավորելու վերջնական և պարտադիր դատական ակտերի կատարումը»:

Վերոգրյալի հիման վրա համարում ենք, որ դատարանը նոր քննություն իրականացնելիս կամ շահագրգիռ անձի դիմումի հիման վրա դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթ իրականացնելիս պարտավոր է միջոցներ ձեռնարկել իր վարույթի շրջանակում կայացվելիք դատական ակտի կատարումն ապահովելու համար:

Ընդ որում՝ գործ ունենք այնպիսի վարույթի հետ, որտեղ մի կողմը, մասնավորապես՝ հայցվորը, շահագրգռված չէ նախկին վիճակի վերականգնմամբ և կարող է խոչընդոտներ ստեղծել: Խոչընդոտները կարող են ստեղծվել, օրինակ, վճռի անմիջական հետևանքը վերացնելով և նոր իրավահարաբերություն ստեղծելով:

Վճռաբեկ դատարանը թիվ ԵԿԴ/0479/02/14 քաղաքացիական գործով կայացրած որոշմամբ դիրքորոշում է հայտնել առ այն, որ վճռի կատարման շրջադարձի հարցի քննարկման ժամանակ կարող է վերացվել միայն գոյություն չունեցող դատական ակտի անմիջական հետևանքը: Մասնավորապես, նշված գործով վճռի կատարման արդյունքում անշարժ գույքի նկատմամբ ծագել էր հայցվորի իրավունքը, ով հետագայում գույքը օտարել էր այլ անձի: Վճռաբեկ դատարանը որոշմամբ նշել է. «Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ վճռի կատարման շրջադարձի վերաբերյալ դիմումի քննության վարույթի նպատակը մինչև բեկանված դատական ակտի կատարումը եղած դրությունը

⁵ St' u Burdov v. Russia թիվ 59498/00 գանգատով Եվրոպական դատարանի 070502002 թվականի վճիռը, կետ 34, 37:

⁶ St' u Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի 18.03.2016 թվականին ընդունած «Իրավունքի գերակայության հսկիչ ցանկ», կետ 107:

վերականգնելն է: Այսինքն՝ բոլոր դեպքերում խոսքը բեկանված դատական ակտով որոշված, սահմանված և տրամադրված իրավունքների և պարտականությունների մասին է, որոնք վերացվել են դատական ակտի բեկանմամբ: Հետևաբար՝ վճռի շրջադարձի դիմումի քննության բովանդակությունը պետք է սահմանափակվի բեկանված դատական ակտի ծավալով (...): Այսինքն՝ բոլոր այն դեպքերում, երբ քաղաքացիական իրավունքներ են ծագել ոչ թե բեկանված դատական ակտի, այլ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված այլ հիմքերով (օր.՝ գործարք), ապա քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանությունը ենթակա է իրականացման քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով (...): (...)

Վճռաբեկ դատարանի կարծիքով՝ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի 1-ին մասը կիրառելիս դրա գործողության տիրույթում պետք է լինի բացառապես այն իրավունքների չեղարկումը, որոնք սահմանվել են բեկանված վճռով (դատական ակտով: Մինչդեռ դատարանները բարեխիղճ ձեռք բերողի ինստիտուտի կիրառման հարցը լուծել են բողոքաբերներին վճռի շրջադարձի դիմումի քննության մասնակից դարձնելու դատավարական գործողությամբ այն դեպքում, երբ վերջիններս չունեն այնպիսի դատավարական կարգավիճակ, որը թույլ կտար իրականացնել իրենց իրավունքների արդյունավետ պաշտպանություն, այդ թվում՝ գործարքի անվավերության դեպքում ռեստիտուցիայի կիրառում և վնասների հատուցում: Տվյալ դեպքում բողոք բերող անձանց իրավունքները ծագել են օրենքով սահմանված կարգով կնքված գործարքների հիման վրա, և այդ գործարքները քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով չեն վիճարկվել որպես վիճահարույց կամ պահանջ չի ներկայացվել առոչինչ գործարքի հետևանքներ կիրառելու վերաբերյալ»:

Վերոգրյալից բխում է, որ որպես կանոն առաջանում է դատական ակտի կատարման շրջադարձի վերաբերյալ կայացված դատական ակտի հետագա կատարումն ապահովելու խնդիր: **Հետևաբար՝ դատարանի կողմից նախապես պետք է կիրառվեն իրավունքի պաշտպանության այնպիսի միջոցներ, որոնք անհրաժեշտ են վարույթի վերջնական նպատակին հասնելու համար:**

Նման միջոցները դատավարագիտության մեջ հայտնի են որպես իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցներ (**provisional measures of protection**): Այդ միջոցների կիրառումը տարածված է նաև Եվրոպական դատարանի պրակտիկայում:

Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում որպես իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոց հարկ է առանձնացնել հայցի ապահովման նախնական միջոց և հայցի ապահովման միջոց կիրառելու ընթացակարգերի նախատեսումը: Ընդ որում՝ երկու դեպքում էլ օրենքը սահմանում է նման միջոցների կիրառման հիմքերը:

Դատավարագիտության մեջ հայցի ապահովումը դիտարկվում է որպես դատարանի կողմից կատարվող դատավարական գործողություն, որը հետապնդում է գործով կայացվելիք վճռի կատարման երաշխիքներ ապահովելու նպատակ: Միննույն ժամանակ, հայցի ապահովումը դատական պաշտպանության դիմած անձանց իրավունքների պաշտպանության նախնական ձև է, քանի որ դատարանի որոշմամբ կիրառվող պաշտպանական միջոցները, որոնք դատավարագիտության մեջ կոչվում են հայցի ապահովման միջոցներ, հանդես են գալիս որպես վիճելի իրավահարաբերության կամ դրա հետ սերտորեն կապված այլ իրավահարաբերությունների մասնակիցների վրա նյութաիրավական ներգործության այնպիսի ժամանակավոր միջոցներ, որոնք չէզոքացնում են վիճելի իրավիճակը մինչև դրանում լիարժեք իրավական որոշակիության հաստատումը, բացառում են գործին մասնակցող անձի ենթադրյալ իրավունքներին անդառնալի (անվերականգնելի) վնաս պատճառելու հավանականությունը⁷:

Ստացվում է՝ հայցի ապահովման ինստիտուտը հանդես է գալիս որպես օրենսդրությամբ նախատեսված անձանց իրավունքների պաշտպանության երաշխիք, որով պաշտպանվում են հայցվորի օրինական շահերն այն դեպքերից, երբ պատասխանողը կարող է գործել անբարեխիղճ: Այլ խոսքերով՝ հայցի ապահովման միջոցի կիրառումը միտված է հայցվորի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանը և բացասական հետևանքներ է առաջացնում, որպես կանոն, պատասխանողի համար:

Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 128-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Առաջին ատյանի դատարանը գործին մասնակցող անձի միջնորդությամբ կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում իր նախաձեռնությամբ կիրառում է հայցի ապահովման միջոցներ, եթե նման միջոցներ չձեռնարկելը կարող է անհնարին դարձնել, դժվարացնել դատական ակտի կատարումը, հանգեցնել վեճի առարկա հանդիսացող գույքի փաստացի կամ իրավական վիճակի փոփոխության կամ էական վնաս հասցնել միջնորդություն ներկայացնող անձին»:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իր նախկին որոշումներում անդրադարձել է հայցի ապահովման դատավարական ինստիտուտի սահմանման օրենսդրական նպատակին: Մասնավորապես՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ հայցի ապահովման միջոցի կիրառման անհրաժեշտությունն առաջանում է այն դեպքում, երբ նման միջոց չձեռնարկելը կարող է անհնարին դարձնել կամ դժվարացնել դատական ակտի կատարումը կամ կարող է վատթարացնել վեճի առարկա գույքի վիճակը⁸:

⁷ Տե՛ս **Մեղրյան Ս.** Հայցի ապահովումը քաղաքացիական դատավարությունում, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2020, էջ 5-6:

⁸ Տե՛ս ՀՀ կառավարության առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի Սպանդարյանի հարկային տեսչությունն ընդդեմ «Ալնես Քոնսթրաքշն» ՍՊԸ-ի թիվ ՎԴ/3511/05/10 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 27.04.2011 թվականի որոշումը:

2018 թվականի ապրիլի 9-ին ուժի մեջ մտած Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում հստակ սահմանվեց, որ հայցի ապահովման միջոց կիրառվում է, եթե դրա չկիրառումը. ա) կարող է անհնարին դարձնել, դժվարացնել դատական ակտի կատարումը, բ) հանգեցնել վեճի առարկա հանդիսացող գույքի փաստացի կամ իրավական վիճակի փոփոխության կամ գ) էական վնաս հասցնել միջնորդություն ներկայացնող անձին:

Նշված կետերով հստակեցվել են հայցի ապահովման միջոց կիրառելու հիմքերը, որոնք, ի թիվս դրա վերաբերյալ հիմնավորումների, պետք է նշվեն նման միջոց կիրառելու վերաբերյալ միջնորդության մեջ:

Խնդիրն այն է, որ դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում չկա հայց, չկան դասական կողմեր՝ հայցվոր և պատասխանող: Վարույթի հիմնական մասնակիցը շահագրգիռ անձն է, ով շրջադարձի կատարման դիմում է ներկայացնում: Դիմումի քննության մասին տեղեկացվում են նաև հիմնական գործով հայցվորը՝ պահանջատերը, և պատասխանողը՝ պարտապանը: Ստացվում է՝ այս դեպքում չենք կարող կիրառել դասական հայցի ապահովման ինստիտուտը:

Կարծում ենք, որ դատական ակտի շրջադարձի վարույթի շրջանակում ավելի քան առկա է իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցի կիրառման անհրաժեշտություն: Ընդ որում՝ այս վարույթի ընթացքում կիրառվող միջոցները ևս միտված են դատական ակտի կատարման ապահովմանը, գույքի փաստացի կամ իրավական վիճակի պահպանմանը, ինչպես նաև դիմողի իրավունքի պաշտպանությանը: Մասնավորապես՝ դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթի ընթացքում պարտապանը կարող է օտարել կամ վնասել գույքը՝ դրանով իսկ դժվարացնելով դատական ակտի կատարումը կամ էական վնաս հասցնելով դիմողին: **Հետևաբար՝ այս վարույթի շրջանակում իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոց կիրառելու հիմքերը նույնական պետք է լինեն հայցի ապահովման միջոց կիրառելու հիմքերին:**

Համադրելով հայցի ապահովման ինստիտուտի հետ՝ հարկ է նշել, որ ելնելով մրցակցային դատավարության սկզբունքից՝ հայցի ապահովման միջոցը կիրառվում է բացառապես գործին մասնակցող անձի միջնորդությամբ:

Որպես կանոն՝ իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցները ևս միտված են հենց մասնավոր շահի պաշտպանությանը, քանի որ գործին մասնակցող անձանցից մեկը ապահովագրվում է հնարավոր բացասական հետևանքների առաջացումից, իսկ մյուսի համար առաջանում են բացասական հետևանքներ: Սակայն պետք է կրկին ընդգծել, որ պետությունը, ի դեմս դատարանի, ունի արդար դատաքննության մասը կազմող՝ դատական ակտի արդյունավետ կատարման ապահովման պարտականություն:

Անհրաժեշտ է վերախմբավորել հայցի ապահովման ինստիտուտի կիրառման նպատակը՝ այն դիտարկելով որպես օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով հաստատված նյութական իրավահարաբերությունների լիար-

Ժեք իրացման և հնարավոր վնասները ողջամտորեն բացառող դատավարական կառուցակարգ, որպիսին երաշխավորելու պարտականությունը և պատասխանատվությունը կրում է պետությունը⁹: Հայցի ապահովման ինստիտուտի կիրառման ժամանակ չի կարելի անտեսել պետության պատասխանատվությունը դատական ակտի արդյունավետ կատարումը չապահովելու համար, ուստի անհրաժեշտ է օրենսդրությամբ նախատեսել հնարավորություն, որ դատարանը ևս սեփական նախաձեռնությամբ իրավունք ունենա կիրառելու հայցի ապահովման միջոց:

Դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթի շրջանակում պնդելով այն տեսակետը, որ գործի նոր քննություն իրականացնող դատարանը պարտավոր է իր նախաձեռնությամբ քննարկել դատական ակտի շրջադարձի հարցը, հաշվի առնելով նաև վերը շարադրված տեսակետը, ընդգծելով, որ դատական ակտի կատարումն ապահովելու նպատակը ունի ոչ միայն մասնավոր, այլև հանրային նշանակություն՝ համարում ենք, որ դատարանը պետք է իրավունք ունենա իր նախաձեռնությամբ պաշտպանության միջանկյալ միջոց կիրառելու իրավունք: Մակայն այս լիազորության իրականացումը պետք է բացառապես ուղղված լինի դատարանի բուն գործառնություն՝ արարադատության իրականացմանը: Դատարանը պարտավոր է գործել ըստ օրենքի պահանջների՝ առաջնորդվելով մրցակցության և իրավահավասարության սկզբունքներով: Այս համատեքստում, **կարծում ենք, դատարանը միջանկյալ միջոց կիրառելու իրավունք պետք է ունենա բացառապես այն դեպքում, երբ վարույթի ընթացքում ողջամտորեն ենթադրելի է, որ նման միջոց չկիրառելը կարող է հանգեցնել դատական ակտի չկատարման կամ դժվարացնել կատարումը:**

Իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցների մյուս նպատակների իրացման համար կարող է միջնորդություն ներկայացնել դատական ակտի շրջադարձի հարցում շահագրգռվածություն ունեցող անձը: Ընդ որում, կարծում ենք, շահագրգռվածություն ունեն ոչ միայն դիմողը, այլև գործին մասնակցող այլ անձինք, որոնք թեև դիմում չեն ներկայացրել, սակայն կատարված և հետագայում բեկանված դատական ակտը առնչվում է նրանց իրավունքին կամ օրինական շահին:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է օրենքով ամրագրել, որ կիրառված միջանկյալ միջոցը պետք է պահպանվի մինչև դատական ակտի կատարումը, եթե դատարանը որոշել է կատարել դատական ակտի շրջադարձ, և մինչև օրինական ուժի մեջ մտնելը, եթե դատարանը մերժել է դատական ակտի կատարման շրջադարձի իրականացումը:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ հարկ է արձանագրել, որ դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ

⁹ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Վ.** Հայցի ապահովման քաղաքացիադատավարական կառուցակարգի սուբյեկտային շրջանակը որոշելու հիմնախնդիրները ՀՀ-ում // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն», 2022, № 1, էջ 47-60:

միջոցները դատարանի նախաձեռնությամբ կամ գործին մասնակցող շահագրգիռ անձի միջնորդությամբ կարող են կիրառվել, եթե դրա չկիրառումը, ա) կարող է անհնարին դարձնել, դժվարացնել դատական ակտի կատարումը, բ) հանգեցնել այն գույքի փաստացի կամ իրավական վիճակի փոփոխության, որը դատական ակտի շրջադարձի արդյունքում պետք է վերադարձվի նախկին իրավատիրոջը կամ գ) էական վնաս հասցնել միջնորդություն ներկայացնող անձին:

Ընդ որում՝ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում դատական ակտի կատարման շրջադարձի վերաբերյալ առանձին վարույթ սահմանող գլուխ նախատեսելիս պետք է նախատեսվեն նաև վարույթի շրջանակում իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցների կիրառմանը վերաբերող դրույթներ:

Քննարկելով իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոց կիրառելու հիմքերը՝ հարկ է անդրադառնալ նաև իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցների տեսակներին՝ դրանք համադրելով հայցի ապահովման միջոցների հետ:

Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 129-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Հայցի ապահովման միջոցներն են՝

1) պատասխանողին պատկանող գույքի վրա հայցագնի չափով արգելանք դնելը.

2) պատասխանողին որոշակի գործողություններ կատարելն արգելելը.

3) այլ անձանց կողմից վեճի առարկային վերաբերող որոշակի գործողությունների կատարումն արգելելը.

4) պատասխանողին կամ այլ անձանց վեճի առարկային վերաբերող որոշակի գործողություններ կատարել պարտավորեցնելը.

5) գույքն արգելանքից հանելու վերաբերյալ հայց ներկայացնելու դեպքում՝ գույքի իրացումը կասեցնելը.

6) պատասխանողի մոտ գտնվող՝ հայցվորին պատկանող գույքի վրա արգելանք դնելը.

7) օրենքով նախատեսված հայցի ապահովման այլ միջոցներ:

2. Անհրաժեշտության դեպքում դատարանը կարող է կիրառել հայցի ապահովման մի քանի միջոց»:

Հարկ է քննարկել վերը նշված միջոցներից յուրաքանչյուրի կիրառման հնարավորությունը դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում:

Դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում չկա հայցագին, և, հետևաբար, այս վարույթում կիրառելի չի կարող լինել պատասխանողին պատկանող գույքի վրա հայցագնի չափով արգելանք դնելը՝ որպես իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոց:

Դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում չկա դասական իմաստով վեճ, և չի կարող լինել վեճի առարկա, ինչպես նաև այս վարույթում չի

քննարկվում գույքն արգելանքից հանելու պահանջ, հետևաբար կիրառելի չեն Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 129-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-5-րդ կետերով սահմանված միջոցները:

Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 129-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետով որպես հայցի ապահովման միջոց սահմանվել է պատասխանողի մոտ գտնվող՝ հայցվորին պատկանող գույքի վրա արգելանք դնելը: Խնդիրն այն է, որ այս միջոցը, նույնիսկ որպես հայցի ապահովման միջոց, գրեթե չի կիրառվում դատական պրակտիկայում: Դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում դատարանը դեռևս պետք է քննարկման առարկա դարձնի գույքի՝ հայցվորին՝ տվյալ դեպքում դիմողին պատկանելու հարցը, հետագայում նոր որոշի՝ արդյո՞ք պետք է իրականացվի դատական ակտի կատարման շրջադարձ: Հետևաբար, կարծում ենք, այս միջոցը կիրառելի չէ, ավելին՝ դատական պրակտիկայում ևս որպես հայցի ապահովման միջոց կիրառվում է ոչ թե արգելանքի հայցի ապահովման միջոցը, այլ արգելադրումներ հայցի ապահովման միջոցը (վեճի առարկայի վերաբերյալ որոշակի գործողությունների կատարումն արգելելը կամ վեճի առարկային վերաբերող որոշակի գործողություններ կատարել պարտավորեցնելը):

Արդեն իսկ նշվեց, որ դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթի արդյունքում կարող է վերացվել բեկանված և կատարված դատական ակտի միայն անմիջական հետևանքը, օրինակ՝ վերադարձվի գույքը, անվավեր ճանաչվի կատարված իրավունքի գրանցումը և այլն: Հետևաբար՝ իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցները պետք է ուղղված լինեն բեկանված և կատարված դատական ակտի անմիջական հետևանքի պահպանմանը, քանի՞ դեռ դատական ակտի շրջադարձի վերաբերյալ դատական ակտով չի որոշվել այն վերացվում է, թե ոչ: Օրինակ՝ դատական ակտի շրջադարձի կատարման արդյունքում գույքի վերադարձի հարց առկա լինելու դեպքում կարող է արգելվել, որ վերադարձման ենթակա գույքի վերաբերյալ կնքվի որևէ գործարք: Մեկ այլ օրինակ՝ կարող է արգելվել, որ իրավասու մարմինը կատարի այլ անձանց իրավունքների գրանցում: Կարող են լինել դեպքեր, երբ, օրինակ, վերադարձման ենթակա գույքը կենդանիներ են, և անձը, որի մոտ գտնվում են դրանք, դրսևորում է անտարբերություն և չի կերակրում կենդանիներին՝ դրանով իսկ խոչընդոտելով դատական ակտի կատարումը և էական վնաս հասցնելով շահագրգիռ անձին: Նման դեպքերում պետք է պարտավորեցնել պահանջատիրոջը կատարել որոշակի գործողություններ, մասնավորապես՝ կերակրել կենդանիներին: Հետևաբար, կարծում ենք, դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում կիրառելի են պահանջատիրոջը (բեկանված գործով հայցվորին) և երրորդ անձանց որոշակի գործողություններ կատարելն արգելելու և որոշակի գործողություններ կատարել պարտավորեցնելու իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցները:

Կարծում ենք, որ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթի վերաբերյալ իրավակարգավորումներում որպես այս վարույթին հատուկ իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցներ պետք է նախատեսվեն հետևյալ միջոցները.

1) պահանջատիրոջը (բեկանված գործով հայցվորին) կամ երրորդ անձանց որոշակի գործողություններ կատարելն արգելելը,

2) պահանջատիրոջը (բեկանված գործով հայցվորին) կամ երրորդ անձանց որոշակի գործողություններ կատարել պարտավորեցնելը:

Իհարկե, նման միջոցների կիրառումը բացառապես պետք է ուղղված լինի իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցներ կիրառելու օրենքով սահմանված հիմքերին:

Պաշտպանության միջանկյալ միջոցի կիրառմանը զուգահեռ՝ անհրաժեշտ է հիշատակել նաև դատական ակտի կատարմանն ուղղված այլ կառուցակարգի կիրառումը ևս, որը, կարծում ենք, գործունե կառուցակարգ կարող է լինել դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթում կայացված եզրափակիչ դատական ակտի կատարման համար: Խնդիրն այն է, որ պաշտպանության միջանկյալ միջոց կիրառված չլինելու դեպքում, նույնիսկ եթե վարույթից առաջ կամ դրա ընթացքում պարտապանը չի դրսևորել անբարեխիղճ վարքագիծ, դատական ակտի կայացումից հետո ևս կարող է նման վարքագիծ դրսևորել՝ խոչընդոտելով դատական ակտի կատարումը:

Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 195-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Առաջին ատյանի դատարանը գործին մասնակցող անձի միջնորդությամբ վճռի կայացումից հետո մինչև վճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը կիրառում է վճռի կատարման ապահովման միջոցներ:

2. Վճռի կատարման ապահովման միջոց կիրառելու վերաբերյալ միջնորդությունը քննվում է անհապաղ, առանց դատական նիստ հրավիրելու:

3. Վճռի կատարման ապահովման միջոցների նկատմամբ կիրառվում են սույն օրենսգրքի 13-րդ գլխի կանոնները»:

Նշված հոդվածից բխում է, որ կարգավորումը վերաբերում է ոչ թե բոլոր եզրափակիչ ակտերին, այլ միայն վճիռներին: Ընդ որում՝ դատարանը կարող է կիրառել վճռի կատարման ապահովման միջոց միայն կողմի միջնորդությամբ: Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ եզրափակիչ դատական ակտ են դատական ակտի կատարման շրջադարձ կատարելու վերաբերյալ դիմումների քննության արդյունքով կայացվող որոշումները: Այսինքն՝ դատական ակտի շրջադարձի վարույթի արդյունքում կայացվում է որոշում և ոչ՝ վճիռ, ուստի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 195-րդ հոդվածի կարգավորումը չի տարածվում այս վարույթի վրա: Մինչդեռ, կարծում ենք, նման հնարավորությունը պետք է սահմանվեր նաև քաղաքացիական դատավարության տարբերակված վարույթների համար:

Ի տարբերություն իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոցների կիրառման՝ կարծում ենք, որ *դատական ակտի կայացումից հետո դատական ակտի կատարման ապահովման միջոցի կիրառումը պետք է իրականացվի բացառապես շահագրգիռ անձի միջնորդությամբ, քանի որ, եթե դատարանը գործի քննության ընթացքում իրեն հասանելի գործի նյութերի առկայության պայմաններում նման անհրաժեշտություն չի տեսել և սեփական նախաձեռնությամբ չի կիրառել իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոց, դատական ակտի կայացումից հետո չի կարող ունենալ բավարար տեղեկատվություն դատական ակտի կատարման հետ կապված հնարավոր խոչընդոտների առաջացման մասին:*

Կարծում ենք, որ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում առկա վճռի կատարման ապահովմանը վերաբերող կարգավորումը հարկ է ընդլայնել և նախատեսել կարգավորում, որը կվերաբերի բոլոր եզրափակիչ դատական ակտերի կատարման ապահովմանը: Նման պայմաններում այն կիրառելի կլինի նաև դատական ակտի կատարման շրջադարձի վարույթի նկատմամբ:

Դատական պրակտիկայում ևս առկա են օրինակներ, երբ իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոց կիրառված չլինելու պայմաններում շահագրգիռ անձի համար առաջացել են բացասական հետևանքներ: Օրինակ՝ թիվ ԿԴ1/0244/02/17 քաղաքացիական գործով 27.03.2024 թվականին հրապարակվել է վճռի շրջադարձ կատարելու վերաբերյալ որոշում՝ վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջ չներկայացնող երրորդ անձի դիմումի հիման վրա: Որոշումը բողոքարկվել է և, քանի որ կիրառված չէր ո՛չ իրավունքի պաշտպանության միջանկյալ միջոց, ո՛չ եզրափակիչ դատական ակտի կատարումն ապահովող միջոց՝ դատարանի կողմից որոշման հրապարակումից հետո մինչև ուժի մեջ մտնելը՝ 18.04.2024 թ., գրանցող մարմնի կողմից կատարվել է ժառանգի իրավունքի գրանցում այն գույքի նկատմամբ, որը պետք է վերադարձվեր վճռի կատարման շրջադարձի դիմում ներկայացրած անձին:

Անվտանգությունը վերագրելով՝ հարկ ենք համարում ընդգծել, որ ներկայումս քննարկված կառուցակարգերը սահմանված չեն ո՛չ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում, ո՛չ էլ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքում: Կարգավորման բացի պայմաններում դատական ակտի շրջադարձի վարույթը դառնում է առարկայագուրկ և ձևական, ավելին՝ նման կառուցակարգի բացակայությունը ընձեռում է դատավարական իրավունքների չարաշահման հնարավորություն, ինչի հետևանքով անձի դատական պաշտպանության իրավունքը, ըստ էության, դառնում է անիրացվելի: Նման իրավիճակները հանգեցնում են դատական նոր վարույթների ծագման հավանականության, իսկ նոր դատավարությունները ենթադրում են դատական ակտի կատարման շրջադարձով շահագրգռվածություն ունեցող անձի համար բացասական հետևանքների առաջացում՝ դատական ծախսեր, ժամանակի

կորուստ, հետաքրքրվածության կորուստ: Շատ ավելի մտահոգիչ է գիտակցելը, որ նման կառուցակարգ չնախատեսելը անձի մեջ ձևավորում է ողջամիտ ժամկետում իրավունքի պաշտպանություն ստանալու անհնարինության զգացում, ինչպես նաև դատական իշխանության նկատմամբ վստահության նվազում:

Հետևաբար, անհրաժեշտ է վերանայել Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի նշված կառուցակարգերը՝ նախատեսելով սուբյեկտիվ իրավունքների արդյունավետ իրացման գործիքներ, այդ թվում՝ իրավունքների պաշտպանության այնպիսի միջոցներ, որոնք ուղղված են անձի դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքների ապահովման լիարժեքությանը:

ВАГЕ ОГАНЕСЯН, АНАИТ АНТОНЯН – Применение промежуточных мер защиты прав в процессе о повороте исполнения решения суда. – В рамках настоящей статьи авторами комплексно рассмотрена необходимость применения промежуточных мер защиты прав при производстве по делу о повороте исполнения судебного акта. В статье обосновывается, что суд обеспечивает разрешение вопроса о повороте исполнения судебного акта, исходя не из частного интереса одной из сторон в данном деле, а из публичного интереса, а именно, что суд обязан обеспечить надлежащую реализацию механизмов, предусмотренных для реализации основных прав человека, определенных в статьях 61 и 63 Конституции. На основании изложенного авторами сделан вывод о том, что суд, исходя из особенностей производства по делу о повороте исполнения судебного акта и имея обязанность обеспечить реализацию права лица на судебную защиту и справедливое судебное разбирательство, обязан не только по своей инициативе отменить судебный акт, но и обеспечить исполнение собственного судебного акта. Авторами обосновано, что для обеспечения исполнения судебного акта в рамках производства по делу о повороте исполнения судебного решения суд должен в первую очередь применить такие меры защиты права, которые необходимы для достижения конечной цели производства. В статье подробно анализируются обеспечительные меры защиты прав, случаи их применения и инициаторы, а также проводится их сравнение с мерами обеспечения иска. Также анализируется институт обеспечения исполнения судебного решения в рамках рассматриваемого производства. С учётом правоприменительной практики, законодательных норм и проведённого анализа авторами предлагается предусмотреть в Гражданском процессуальном кодексе нормы, касающиеся промежуточных мер защиты прав в производстве по оспариванию исполнения судебного решения и их применения.

Ключевые слова: право на судебную защиту, право на справедливое судебное разбирательство, элемент права на справедливое судебное разбирательство, исполнение судебного акта, поворот исполнения судебного акта, поворот исполнения решения суда, промежуточные меры защиты права, обеспечение исполнения решения суда

VANE HOVHANNISYAN, ANAHIT ANTONYAN – Application of Interim Measures of Protection of Rights in Proceedings for Reversal of Execution of a Judicial Act. – In the article, the authors comprehensively examined the need for the application of interim measures of protection of rights during the proceedings for the reversal of the execution of a judicial act. The article substantiates that the court ensures the resolution of the issue of reversal of the execution of a judicial act based not on the private interest of one of the parties in this case, but on the public interest, namely that the Court is obliged to ensure the proper implementation of the mechanisms

provided for the realization of the fundamental rights of a person defined in Articles 61 and 63 of the Constitution. Based on the above, the authors concluded that the court, based on the peculiarities of the proceedings for the reversal of the execution of a judicial act and having the duty to ensure the realization of the person's right to judicial protection and a fair trial, is not only obliged to reverse the judicial act on its own initiative, but also to ensure the execution of its own judicial act. The authors substantiated that, in order to ensure the execution of the judicial act, within the framework of the proceedings for the reversal of the execution of the judgment, the court should first apply such measures of protection of the right that are necessary to achieve the final goal of the proceedings.

The article analyzes in detail the interim measures of protection of rights, the cases of their application and the initiators, also comparing them with the measures of securing the claim. The institute of ensuring the execution of the judgment within the framework of the proceedings under discussion was also analyzed. In the light of legal practice, legislative regulations and the conducted analyses, the authors proposed to provide regulations in the Civil Procedure Code that relate to interim measures of protection of rights in the proceedings for the reversal of the execution of the judgment and their application.

Key words: *right to judicial protection, right to a fair trial, element of the right to a fair trial, execution of a judicial act, reversal of the execution of a judicial act, reversal of the execution of a judgment, interim measures of protection of the right, ensuring the execution of a judgment*

Գրականության ցանկ / References

- «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենք [«Datakan akteri harkadir katarman masin» HH orenq`]:
- Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 07.05.2002 թվականի վճիռը [Burdovn Θ nddem Rossii gorcov Mardu iravunk` neri evropakan datarani 07.05.2002 t` vakani v \check{c} ` iř Θ]:
- Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն` իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի 18.03.2016 թվականին ընդունած «Իրավունքի գերակայության հսկիչ ցանկ»։ [Council of Europe-i «Žogovrdavarut`yun` iravunk` mijocov` evropakan hanjnajođovi 18.03.2016 t`vakani Θ nduna \check{c} ` «Iravunk`i gerakayut`yan hski \check{c} cank`]:
- Կոլոցցան ընդդեմ Իտալիայի` «Colozza v. Italy» թիվ 9024/80 գանգատով Եվրոպական դատարանի 12.02.1985 թվականի վճիռը [Koloccan Θ nddem Italiayi «Colozza v. Italy» t` iv 9024/80 gangatov Evropakan datarani 12.02.1985 t` vakani v \check{c} ` iř Θ]:
- ՀՀ Սահմանադրություն [HH Sahmanadrut`yun]:
- Հովհաննիսյան Վ. Հայցի ապահովման քաղաքացիադատավարական կառուցակարգի սուբյեկտային շրջանակը որոշելու հիմնախնդիրները ՀՀ-ում // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն», 2022, № 1 [Hovhannisyan V. Hayci apahovman k` agak` aciadatavaran kaԼucakargi subyektayin řjanakԼ orořelu himnaxndirnerԼ HH-um // «Banber Yerevan State University-i. Iravagitut`yun», 2022, № 1]:
- Հովհաննիսյան Վ. Սուբյեկտիվ իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության քաղաքացիադատավարական կառուցակարգերի զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն», 2019, № 3 (30) [Hovhannisyan V. Subyektiv iravunk`neri yev orinakan řaher`i pařtranut`yan k` agak` aciadatavaran kaԼucakarger`i zargacman himnaxndirnerԼ Hayastani Hanrapetut`yunum // «Banber Yerevan State University-i. Iravagitut`yun», 2019, № 3 (30)]:
- Հորնսբին ընդդեմ Հունաստանի գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 19.03.1997 թվականի վճիռ [Hornsbin Θ nddem Hunastani gorcov Mardu iravunk` neri evropakan datarani 19.03.1997 t` vakani v \check{c} ` iř Θ]:

Մեդրյան Ս. Հայցի ապահովումը քաղաքացիական դատավարությունում, Եր. , ԵՊՀ հրատ. , 2020 [Megryan S. Hayci apahovumə k' aġak' aciakan datavarut' yunum, Er., Yerevan State University hrat., 2020]:

Ուզունիսը և մյուսներն ընդդեմ Հունաստանի՝ «Ouzounis and others v. Greece» թիվ 49144/99 գանգատով Եվրոպական դատարանի 180402002 թվականի վճիռը, կետ 21 [Uzunisə yev myusnern ənddem Hunastani «Ouzounis and others v. Greece» t' iv 49144/99 gangatov Evropakan datarani 18.04.2002 t' vakani vč' iř ə, ket 21]:

Պապամիկալոպոպուլոսն ընդդեմ Հունաստանի՝ Papamichalopoulos v. Greece գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 31.10.1995 թվականի վճիռ [Papamikalopulosn Բոնդդեմ Hunastani «Papamichalopoulos v. Greece» gorcov Mardu iravunk' neri evropakan datarani 31.10.1995 t' vakani vč' iř]:

Սահմանադրական դատարանի 28.06.2013 թվականի ՄԴՈ-1102 որոշում [Constitutional Court of Armenia-i 28.06.2013 t' vakani SDO-1102 orošum:

ՎԴ2/0111/05/21 վարչական գործով Վճռաբեկ դատարանի 12.06.2025 թվականի որոշումը VD2/0111/05/21 varčakan gorcov Court of Cassation of Armenia-i 12.06.2025 t' vakani orošumə]:

Վճռաբեկ դատարանի՝ թիվ 2-4247/2004 քաղաքացիական գործով 04.10.2013 թվականի որոշումը [Court of Cassation of Armenia-i t' iv 2-4247/2004 k' aġak' aciakan gorcov 04.10.2013 t' vakani orošumə]:

Վճռաբեկ դատարանի՝ թիվ ԵԿԴ/0479/02/14 քաղաքացիական 07.10.2022 թվականի որոշումը [Court of Cassation of Armenia-i t' iv EKD/0479/02/14 k' aġak' aciakan 07.10.2022 t' vakani orošumə]:

Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք [K' aġak' aciakan datavarut' yan orengirk':

**ՔՐԵԱԿԱՆ ՀԵՏԱՊՆԴՈՒՄԸ ԴԱԴԱՐԵՑՆԵԼՈՒ ԵՎ ՎԱՐՈՒՅԹԸ
ՎԱՐՃԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ ԴԱՏԱԽԱՁԻ ՈՒ ՔՆՆԻՉԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ
ՊՐԵՎԼՅՈՒԶԻՎ ԵՎ ԿՈՆՎԼՅՈՒԶԻՎ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՔՐԵԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ
Հայ-ռուսական համալսարան
ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Աշխատանքը նվիրված է մինչդասական վարույթում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին դատախազի ու քննիչի որոշումների ներձյուղային և քաղաքացիական դատավարության շրջանակում միջ-ձյուղային ազդեցությունների, ինչպես նաև քրեական վարույթի նյութերի քաղաքացիական գործում որպես ապացույց օգտագործվելու հետ կապված հարցերի վերլուծությանը:

* **Արթուր Ղամբարյան** – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, ՀՀ կառավարման ակադեմիայի իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան

Артур Гамбарян – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории права и конституционного права Российско-Армянского университета, профессор Академии государственного управления Республики Армения, заслуженный юрист РА

Artur Ghambaryan – Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Chair of Theory of Law and Constitutional Law of the Russian-Armenian University, Professor of Public Administration Academy of the Republic of Armenia, Honored Lawyer of the Republic of Armenia

Էլ. փոստ՝ artur.ghambaryan@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-4664>

** **Տիգրան Մարկոսյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի դոցենտ, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի իրավաբանական կլինիկայի դասախոս-կոորդինատոր, Մասնկության գործով կառավարիչների որակավորման հանձնաժողովի անդամ, Սրբակցության և սպառողների շահերի պաշտպանության հանձնաժողովի անդամ

Тигран Маркосян – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского процесса юридического факультета ЕГУ, преподаватель-координатор юридической клиники юридического факультета ЕГУ, член Квалификационной комиссии управляющих по делам о банкротстве, член Комиссии по защите конкуренции и интересов потребителей РА,

Tigran Markosyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Civil Procedure, Lecturer-Coordinator at the Legal Clinic, Member of the Commission for the Qualification of the Bankruptcy Managers, Member of the Competition and Consumer Protection Commission of the RA

Էլ. փոստ՝ tigranmarkosyan@ysu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4671-1663>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 24.05.2026

Գրախոսվել է՝ 27.05.2026

Հաստատվել է՝ 02.06.2026

© The Author(s) 2026

Տեսական աղբյուրների, օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի հիման վրա աշխատանքում ուսումնասիրվել է «preclusive effect», «conclusive effect», «res judicata» և «non bis in idem» հասկացությունների փոխհարաբերությունը, բացահայտվել են քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումների արգելափակող ազդեցությունը, ինչպես նաև փաստվել է դրանց կոնկլյուզիվ ազդեցության բացակայությունը քրեական և քաղաքացիական դատավարություններում:

Առանձնահատուկ քննարկման առարկա են դարձել հիշյալ որոշումների, ինչպես նաև քրեական վարույթի այլ նյութերի՝ քաղաքացիական դատավարությունում որպես ապացույց օգտագործվելու հնարավորությունը և ապացուցողական պիտանիության սահմանները:

Կատարված հետազոտության հիման վրա հեղինակները ներկայացրել են գիտագործնական մի շարք եզրահանգումներ, որոնք կարող են ուղենիշային լինել քրեական և քաղաքացիական դատավարությունների փոխազդեցության սահմանների հստակեցման, քրեական վարույթի նյութերի ապացուցողական նշանակության սահմանների հատկորոշման և դատական պրակտիկայի հետագա զարգացման համար:

Բանալի բառեր – *քրեական հետապնդման դադարեցում, քրեական վարույթի կարճում, preclusive effect, conclusive effect, կոնվերգենցիա, non bis in idem, res judicata, նախադատելիություն, հզոր ապացուցողական արժեք, ապացույցի պիտանիություն*

1. Ընդհանուր դրույթներ

Քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանքների անտեսմամբ մինչդատական վարույթի իրականացումը անխուսափելիորեն կասկածի տակ է դնում ողջ քրեական վարույթի իրավաչափությունը, այդ թվում՝ մեղադրանքի օրինականությունը:

Այս հանգամանքը պարտադիր է դարձնում մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդման դադարեցման և քրեական գործի վարույթի կարճման ինստիտուտների կիրառումը, որոնց նպատակը նախևառաջ հանցանքի կատարման մեջ կասկածվող կամ մեղադրվող անձի հիմնական, ներառյալ՝ արդար դատաքննության, անմեղության կանխավարկածի և կրկին չդատվելու իրավունքների իրականացման դատավարական երաշխիքներ ամրագրելն է, ինչպես նաև քրեական վարույթի իրականացման արդյունավետ կազմակերպական կառուցակարգ և ընթացակարգ սահմանելն է¹⁰:

Մյուս կողմից, սակայն, պետությունը՝ ի դեմս օրենսդիր մարմնի, քրեական վարույթի՝ եզրափակիչ դատական ակտի (սույն պարագայում՝ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի) կայացմամբ չհանգուցալուծվելու դեպքում չի կարող հրաժարվել տուժած անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը երաշխավորելուց, նրանց արդարադատության

¹⁰ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 2019 թվականի սեպտեմբերի 4-ի ՍԴՈ-1476 որոշումը:

մատչելիությունն ու պատճառված վնասի փոխհատուցումն ապահովելուց՝ նրանց իրավունքների իրացման համարժեք դատավարական երաշխիքների տրամադրմամբ¹¹:

Կարևոր է նաև ընդգծել, որ գործնականում այդ որոշումները քաղաքացիական գործ քննող դատարանները հետազոտում են որպես ապացույց և դրանց հիման վրա պարզում գործի լուծման հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը:

Նման պայմաններում մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու (քրեական հետապնդում չհարուցելու) և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումների ազդեցության բնույթը և տեսակները բացահայտելու, դրանց ներձյուղային և միջձյուղային ազդեցությունը հատկորոշելու, ինչպես նաև այդ որոշումների ապացուցողական նշանակության կամ պիտանիության սահմանները ուրվագծելու անհրաժեշտությունը ունի տեսագործնական մեծ կարևորություն:

2. Հիմնական հասկացությունները

Մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու (քրեական հետապնդում չհարուցելու) և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները ունեն որոշակի ազդեցություն, որը բացահայտելու համար ելակետային է կրկին դատվելու անթույլատրելիության «non bis in idem») սկզբունքը և «res judicata» դոկտրինը¹²:

Տարբեր իրավական համակարգերում այդ ազդեցությունը բնութագրելու համար գործածվում են տարբեր հասկացություններ, ինչպիսիք են պրեկլյուզիվ՝ արգելափակող (preclusive effect, claim preclusion), և կոնկլյուզիվ՝ անվիճարկելիության (conclusive effect, issue preclusion), ազդեցությունները:

Այս տերմինների ընտրությունը կախված է տվյալ իրավական համակարգի ավանդույթներից: Այսպես՝ անգլոսաքսոնական իրավական ավանդույթներ ունեցող համակարգերում օգտագործվում է «claim preclusion» և «issue preclusion» հասկացությունները: «Claim preclusion» նշանակում է, որ եթե դատավարության ընթացքում գործը լուծվել է, ապա նույն գործի վերաբերյալ պահանջը կրկին քննարկելու հնարավորությունը բացառվում է (փակված է), իսկ «issue preclusion» նշանակում է, որ եթե դատավարության ընթացքում կոնկրետ փաստի վերաբերյալ հարցը քննարկվել է, ապա այդ հարցի կրկին քննությունը բացառվում է (փակված է): «Claim preclusion»-ի և «issue

¹¹ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 2025 թվականի մայիսի 20-ի ՍԴՈ-1782 որոշումը:

¹² Առավել մանրամասն տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԷԴ/0126/13/11 քրեական գործով 2013 թվականի փետրվարի 15-ի, թիվ ԵԷԴ/0030/01/12 քրեական գործով 2014 թվականի հոկտեմբերի 31-ի և թիվ ՍԴ3/0080/01/12 քրեական գործով 2014 թվականի հոկտեմբերի 31-ի որոշումները:

preclusion»-ի հիմնական տարբերությունն այն է, որ առաջինը կոչված է բացառելու ամբողջ պահանջի կրկնակի քննարկումը, իսկ երկրորդը կոչված է բացառելու կոնկրետ փաստի վերաբերյալ հարցի կրկնակի քննարկումը¹³:

Ռոմանագերմանական իրավական համակարգերի, այդ թվում՝ Հայաստանի համար ավելի ընդունելի է ոչ թե «claim preclusion» և «issue preclusion», այլ «preclusive effect» և «conclusive effect» տերմինների գործածությունը: Բանն այն է, որ «preclusive effect» և «conclusive effect» հասկացությունները պատմականորեն ձևավորվել են լատիներեն «effectus praecclusivus» և «effectus conclusivus» արտահայտությունների հիման վրա, որոնք արտացոլում են այս իրավական ընտանիքի լեզվական ժառանգությունը (օրինակ՝ ֆրանսերեն՝ *effet préclusif*, գերմաներեն՝ *Präklusionswirkung*):

Այսպիսով՝ «preclusive effect» տերմինը նկարագրում է ցանկացած եզրափակիչ դատավարական ակտի հիմնական հետևանքը՝ արգելելու կամ բացառելու վարույթի վերաբացումը (նորոգումը), իսկ «conclusive effect»-ը վերաբերում է այդ ակտով հաստատված փաստերի անվիճարկելիությունն այլ վարույթներում:

Այս երկու հասկացությունները սերտորեն առնչվում են «res judicata»-ի հետ, որը լատիներենից բառացի նշանակում է «լուծված գործ» կամ «գործ, որի վերաբերյալ կայացվել է որոշում»: Սակայն կարևոր է դրանք տարբերակել: «Res judicata»-ն ընդհանուր իրավական դոկտրին է, որն ընդգրկում է դատական ակտի երկու հիմնական ազդեցությունները՝ պահանջի բացառիկությունը (preclusive effect), որն արգելափակում է նույն գործի կրկնակի քննությունը, և փաստի պարտադիրությունը (conclusive effect), որը վարույթով հաստատված փաստերը մեկ այլ պահանջով հարուցված նոր վարույթում դարձնում է անվիճարկելի¹⁴: Մյուս կողմից՝ «res judicata»-ն առավելապես վերաբերում է դատարանի վերջնական ակտերին, իսկ «preclusive effect» հասկացությունն օգտագործվում է ավելի լայն իմաստով. այն նկարագրում է ոչ միայն դատական ակտերի, այլև ցանկացած իրավական ակտի, օրինակ՝ քննչական մարմինների և դատախազության որոշումների արգելափակող ազդեցությունը:

«Conclusive effect» հասկացությանը զուգահեռ օգտագործվում է նաև «նախադատելիություն» տերմինը¹⁵, որոնց փոխհարաբերությունը բավականին

¹³ Տե՛ս **Michelle S. Simon**. Offensive Issue Preclusion in the Criminal Context: Two Steps Foward, One Step Back Mem. L. Rev. 753 (2004), <http://digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/212/>

¹⁴ Տե՛ս **Сибилева Ю.Е.** О современных научных подходах к понятию преюдиции // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России, էջ 113:

¹⁵ «Նախադատելի» տերմինինը ծագում է լատիներեն «praejudicium» բառից, որը «նշանակում է հարցի նախապես լուծված լինելը կամ նախապես կայացրած որոշումը» (տե՛ս, օրինակ, **Щерба С.П., Чашина И.В.** Преюдиция в уголовном процессе России и зарубежных стран. М.: Юрлитинформ. 2013. էջ 6, **Чашина И.В.** Преюдиции в уголовном процессе: понятие и значение // Вестник Университета прокуратуры Российской Федерации, 2009, էջ 64-65:

նրբերանգային է: Եթե նախադատելիությունը դիտարկենք իր դասական իմաստով՝ որպես նախորդ դատական ակտով հաստատված փաստերի պարտադիրություն հետագա դատական վարույթների համար, ապա այն որոշակի առումով համընկնում է «conclusive effect» հասկացության հետ, քանի որ երկուսն էլ ենթադրում են, որ որոշակի փաստեր այլևս չեն կարող վիճարկվել: Դրանք կարող են տարբերվել կիրառման շրջանակով:

Այսպիսով՝ դատավարական ակտի արգելափակող ազդեցությունը («preclusive effect») ըստ էության այդ ակտով վերջնականապես լուծված իրավական պահանջի կամ գործի քննությունը նույն հիմքերով նորից սկսելու անհնարինության մասին է, որը, հայ իրավաբանական տերմինաբանությամբ, դատական ակտերի մասով կարելի է անվանել դատական ակտի բացառիկություն, իսկ դատավարական ակտի անվիճարկելիության ազդեցությունը («conclusive effect») ըստ էության այդ ակտով հաստատված փաստերը մեկ այլ դատավարությունում այն կրկին ապացուցելու պարտականությունից ազատելու մասին է, որը, հայ իրավաբանական տերմինաբանությամբ, կարելի է անվանել փաստի նախադատելիություն¹⁶:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ քննարկվող իրավիճակում առավել կիրառելի են թվում «preclusive effect» և «conclusive effect» հասկացությունները:

3. Քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և վարույթը կարճելու մասին դատախազի ու քննիչի որոշումների պրեկլյուզիվ ազդեցությունը

Քրեական հետապնդումը դադարեցնելու կամ վարույթը կարճելու մասին որոշումները քրեական դատավարությունում ունեն արգելափակող ազդեցություն (preclusive effect), սակայն տարբեր են այս երկու որոշումների պրեկլյուզիվ ազդեցության բնույթը և նորմատիվ իրավական հիմքերը:

Քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումն in personam ակտ է, որը, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի¹⁷ 196-րդ հոդվածի 12-րդ մասի համաձայն, օրինական ուժի մեջ է մտնում օրենքով սահմանված բողոքարկման ժամկետը լրանալու, իսկ բողոքարկվելու դեպքում՝ այն վերջնականապես հաստատվելու պահից:

Օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումը ունենում է պրեկլյուզիվ ազդեցություն, որն անմիջականորեն բխում է կրկին դատվելու անթույլատրելիության (non bis in idem) սկզբունքից: ՀՀ ՔրԴՕ 25-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Քրեական հետապնդում չհարուցելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին

¹⁶ Քաղաքացիական գործերով դատական ակտերի բացառիկության և նախադատելիության մասին առավել մանրամասն տե՛ս Մեղրյան Ս. ԳՊ Առաջին աստիճանի դատարանի դատական ակտերի իրավաբանական բնույթը և որակական կայունության ապահովման հիմնախնդիրները քաղաքացիական դատավարությունում/ Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2020, էջ 149-153:

¹⁷ Ընդունվել է 30.06.2021 թ. : Ուժի մեջ է մտել 01.07.2022 թ. : Տե՛ս Միասնական կայք 2021.07.26-2021.08.08: Այսուհետ՝ ՀՀ ՔրԴՕ:

օրինական ուժի մեջ մտած որոշման առկայությունը բացառում է քրեական հետապնդումը նորոգելը»¹⁸:

Այս որոշման պրեկլյուզիվ ազդեցության հիմքը կրկին դատվելու անթույլատրելիության (non bis in idem) սկզբունքն է, քանի որ այս որոշման պրեկլյուզիվ ազդեցության հիմքում ընկած է ոչ թե ձևական գործընթացի ավարտը, այլ պետության կողմից անձի նկատմամբ մեղադրական պահանջի վերջնական հրաժարումը կամ դրա անհնարինության արձանագրումը: Կրկին դատվելու անթույլատրելիության սկզբունքն արտահայտում է այն գաղափարը, որ պետությունը, իր հանրային քրեական հետապնդման մենաշնորհն իրականացնելով, չի կարող անորոշ թվով անգամներ փորձել ապացուցել անձի առնչությունը դեպքին՝ դրանով իսկ խախտելով նախկինում հետապնդված անձի կարգավիճակի կայունությունը և իրավական անվտանգությունը: Երբ դատախազն օրինական ուժի մեջ մտած որոշմամբ արձանագրում է, որ տվյալ անձի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվում է, դա նշանակում է, որ պետությունը սպառել է իր իրավասությունը տվյալ անձի նկատմամբ՝ կապված կոնկրետ արարքի հետ:

Հիշյալ մոտեցումը իր ամրագրումն է ստացել նաև Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումների շրջանակում: Այսպես, ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ «Կրկին դատվելու անթույլատրելիության սկզբունքը ենթադրում է անձի և պետության միջև որոշակի արարքի կապակցությամբ ծագած քրեական և քրեադատավարական իրավահարաբերությունների վերջնական դադարում: Ընդ որում, քրեադատավարական տեսանկյունից այն հիմնվում է քրեական հետապնդման սպառնալիքի ավարտված լինելու գաղափարի վրա: Այլ խոսքով՝ կրկին դատվելու անթույլատրելիության սկզբունքը ենթադրում է, որ բացակայում է հանցավոր արարքը, քանի որ քրեական մեղադրանքի բովանդակությունը կազմող արարքի կապակցությամբ անձի և պետության միջև համապատասխան իրավահարաբերությունները ծագել և վերջնականապես դադարել են, այսինքն՝ իրավական առումով «հանցավոր արարք» գոյություն չունի»¹⁹:

Քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշման արգելափակող ազդեցությունը դրսևորվում է հետևյալ կերպ՝

- 1) այն արգելում է նույն անձի նկատմամբ,
- 2) նույն արարքի (մեղադրանքի) համար,
- 3) պաշտոնական քրեական հետապնդումը հարուցելը կամ պաշտոնական քրեական հետապնդումը վերսկսելը:

¹⁸ Այս կանոնից բացառություն է մասնավոր կարգով քրեական հետապնդում հարուցելը: ՀՀ ՔրԴՕ 25-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ հանրային քրեական հետապնդում չհարուցելը կամ դադարեցնելն արգելք չէ մասնավոր քրեական հետապնդում հարուցելու համար:

¹⁹ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՄԴ3/0080/01/12 քրեական գործով 2014 թվականի հոկտեմբերի 31-ի որոշումը:

Կարևոր է ընդգծել, որ non bis in idem սկզբունքն իր տեքստուալ ձևակերպմամբ կապվում է հենց քրեական հետապնդումը դադարեցնելու հետ, այլ ոչ թե քրեական վարույթը կարճելու: Սա վկայում է այն մասին, որ օրենսդիրը տարանջատում է անձին ուղղված մեղադրանքից հրաժարվելու (հետապնդման դադարեցման) և բուն գործընթացի ավարտի (վարույթի կարճման) իրավական հետևանքները:

Քրեական վարույթը կարճելը, ի տարբերություն քրեական հետապնդումը դադարեցնելու, քրեական վարույթը եզրափակող կամ ավարտող ակտ է: Այն կարող է կայացվել ինչպես քրեական հետապնդման ենթակա անձի բացակայության, այնպես էլ կոնկրետ անձանց առկայության դեպքում՝ կախված քրեական վարույթը կարճելու հիմքից:

Քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը ևս ունի պրեկյուզիվ ազդեցություն, այսինքն՝ վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած և չվերացված որոշումն արգելափակում է վարույթը նորոգելը կամ նույն դեպքի կապակցությամբ նոր քրեական վարույթ նախաձեռնելը:

Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել երկու կարևոր առանձնահատկություն:

Առաջին՝ ի տարբերություն քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշման, վարույթը կարճելու մասին որոշման արգելափակող ազդեցության մասին ուղղակի նորմ օրենքով նախատեսված չէ: ՀՀ ՔրԴՕ-ում բացակայում է այնպիսի դրույթ, ինչպիսին, օրինակ, ՀՀ ՔրԴՕ 25-րդ հոդվածի 2-րդ մասն է, որն էքսպլիցիտ կերպով կսահմաներ, որ վարույթը կարճելու մասին որոշման առկայությունը բացառում է նոր վարույթ նախաձեռնելը:

Երկրորդ՝ չնայած ուղիղ օրենսդրական նորմի բացակայությանը, վարույթը կարճելու մասին որոշման արգելափակող ազդեցությունը բխում է մի քանի իրավական աղբյուրներից.

1) Դատավարության վերջնականության («finis litis») ընդհանուր իրավական սկզբունքից, ըստ որի՝ օրինական կարգով ավարտված վարույթն ու նրա եզրափակիչ ակտը չպետք է ենթարկվեն անվերջ վերանայման: Դա անհրաժեշտ է իրավական կայունության, իրավունքի գերակայության և վարույթի մասնակիցների իրավական անվտանգության ապահովման համար:

2) ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 12-րդ մասի իմպլիցիտ տրամաբանությունից, որտեղ նշված է, որ քրեական վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշումը վերադաս դատախազի կողմից վերացնելու դեպքում վարույթը նորոգվում է: Այս դրույթից բխում է, որ, քանի դեռ այդ որոշումը գործում է և չի վերացվել, այն արգելափակում է վարույթի նորոգումը կամ դրա կրկնությունը:

Այսպիսով, թեև քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման արգելափակող ազդեցությունն ուղղակիորեն ամրագրված չէ օրենքում, այն բխում է իրավական համակարգի ընդհանուր սկզբունքներից և օրենքի առանձին դրույթների փոխկապակցվածությունից:

Կարևոր է ընդգծել, որ ինչպես քրեական հետապնդումը դադարեցնելու, այնպես էլ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումների պրեկլյուզիվ ազդեցությունը ներձյուղային է (intra-branch effect): Հետևաբար՝ դատախազի կամ քննիչի որոշումներն արգելափակում են նույն դեպքում քրեական հետապնդման նորոգումը կամ նոր քրեական վարույթի նախաձեռնումը:

Այս որոշումների պրեկլյուզիվ ազդեցությունը միջձյուղային (interbranch effect) բնույթ չի կրում. այն չի տարածվում իրավունքի այլ ճյուղերի, մասնավորապես՝ քաղաքացիական դատավարության վրա, քանի որ

1. մինչդատական վարույթում գույքային հայց չի կարող ներկայացվել, որպիսի պարագայում ինքնին բացառվում է այդ հարցի քննարկման և դրա առնչությամբ պետաիշխանական որևէ եզրահանգման նույնիսկ տեսական հնարավորությունը.

2. քրեական վարույթի կարճումն ինքնին հիմք չէ անձի մեղավորությունը քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության առումով բացառելու համար, քանի որ պատասխանատվության երկու տեսակները կարող են կիրառվել ինչպես միասին, այնպես էլ առանձին: Ավելին, արարքում հանցակազմի բացակայությունը վկայում է ընդամենը արարքի քրեականացնող հատկանիշի բացակայության մասին, մինչդեռ չի բացառում տվյալ արարքում անձի մեղավոր վարքագծի դրսևորումը և որպես վերջինիս հետևանք՝ քաղաքացիական պատասխանատվությունը²⁰.

3. ՀՀ ՔրԴՕ 160-րդ հոդվածի 8-րդ մասում սահմանված է, որ քրեական գործը դատարան հանձնելուց հետո՝ մինչև նախնական դատալուսման ավարտը, գույքային հայց չհարուցելու դեպքում անձն իրավունք ունի այդպիսի հայց հարուցելու քաղաքացիական դատավարության կարգով: Հետևաբար՝ քրեական թե քաղաքացիական դատավարության կարգով գույքային հայց հարուցելու հարցի որոշումը բացառապես տուժողի հայեցողության տիրույթում է.

4. միակ դեպքը, երբ օրենսդիրը էքսպլիցիտ կերպով բացառել է քաղաքացիական դատավարության կարգով հայցի հարուցումը, սահմանված է ՀՀ ՔրԴՕ 162-րդ հոդվածի 3-րդ մասում, որի համաձայն՝ գույքային հայցը մերժելու, լրիվ կամ մասնակի բավարարելու մասին՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը բացառում է նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին հայցի քննությունը քաղաքացիական դատավարության կարգով:

Վերոնշյալից բխում է, որ մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումների պրեկլյուզիվ ազդեցությունը սահմանափակվում է քրեական դատավարության շրջանակներով և չի խոչընդոտում քրեական հետապնդման առարկան կազմող հանցավոր արարքին առնչվող գույքային հարցերի քննարկումը քաղաքացիական դատավարությունում:

²⁰ Տե՛ս Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՆԴ/1097/02/10 քաղաքացիական գործով 2012 թվականի մարտի 23-ի որոշումը:

4. Քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և վարույթը կարճելու մասին դատախազի ու քննիչի որոշումների կոնկլյուզիվ ազդեցության բացակայությունը

Ակտի կոնկլյուզիվ ազդեցությունը (conclusive effect) նշանակում է, որ օրինական ուժի մեջ մտած դատավարական ակտով հաստատված փաստերը (արարքներ, հանգամանքներ) այլ իրավական գործընթացներում դառնում են անվիճարկելի և պարտադիր:

Այն, ինչպես նշվեց, բնորոշվում է նաև «նախադատելիություն» եզրույթով, որը պայմանավորում է նույն անձանց միջև այլ գործի քննության արդյունքում նոր կայացվելիք դատական ակտի բովանդակությունն այն մասով, որը վերաբերում է նախկինում քննված այլ գործով արդեն իսկ հաստատված հանգամանքներին:

Այս ինստիտուտը դատավարական իրավունքի տարբեր ճյուղերի կոնվերգենցիայի համատեքստում զբաղեցնում է հատուկ տեղ, քանի որ դրանց փոխազդեցության ակնհայտ օրինակ է²¹: Ընդ որում, նախադատելիության հատկանիշով օժտված ակտերի շրջանակի մասով երբեմն մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում է այն ընդլայնելու փորձեր՝ դատական ակտերի հետ նախադատելի համարելով նաև քրեական վարույթը կարճելու որոշումները²² և վարչական ակտերը²³:

Այնուհանդերձ, նման մոտեցումը հազիվ թե ընդունելի լինի, քանի որ նախադատելիության հիմքը երկու վարույթներում առնվազն համարժեք դատավարական երաշխիքների առկայությամբ ապացուցողական գործընթացի իրականացումն է: Այլ խոսքով՝ որպեսզի նախադատելիությունը՝ որպես «դատավարական հավասարում», լուծվի առանց սխալների, անհրաժեշտ է, որ նույն կանոնները պահպանված լինեն նաև նախկինում²⁴:

Հետևում է, որ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների որոշումները չունեն և չպետք է ունենան նախադատելիության (conclusive) ուժ՝ այդ գաղափարին ի բնե հակասելու ուժով:

Ասվածը ամրապնդվում է նաև Ղազախստանի օրինակով, որտեղ, թեկուզև ՔրԴՕ 127–րդ հոդվածի 4–րդ մասը միննույն կասկածանքով քրեական հե-

²¹ St' u Шарипова А. Р. Концептуальные основы межотраслевой конвергенции в судебном производстве по уголовным делам: монография. – Москва: Проспект, 2023, էջ 183:

²² St' u Досудебное производство по уголовно-процессуальному законодательству Российской Федерации и иных государств-членов СНГ: учеб. пособие / под. ред. докт. юрид. наук, проф. А.В. Гриненко. – М.: Юрлитинформ, 2019, էջ 129-130:

²³ St' u Чашкина И.В. Преюдиции в уголовном процессе: понятие и значение // Вестник Университета прокуратуры Российской Федерации, 2009, էջ 65:

²⁴ St' u Шарипова А. Р. Преюдиция в механизме конвергенции процессуальных отраслей «на примере производства по уголовным делам о налоговых преступлениях» // Вестник Саратовской государственной юридической академии, 2021, էջ 163:

տապնդումը դադարեցնելու մասին որոշմանը դատավորի համար պարտադիրություն է հաղորդել, Ղազախստանի սահմանադրական դատարանը 05.07.2024 թ. № 47-НП նորմատիվ որոշման եզրափակիչ մասում նշել է, որ քրեական հետապնդման մարմնի ցանկացած որոշում, ներառյալ հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումը, դատարանի համար նախադատելի նշանակություն չունի, իսկ «բացառությամբ միևնույն կասկածանքով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշմանը» վերապահումը նշանակում է, որ եթե միևնույն անձի նկատմամբ միևնույն կասկածանքով առկա է քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած և չվերացված որոշում, ապա դա արգելում է անձի նկատմամբ վարույթ իրականացնելը և անձին դատապարտելը, և դատարանը պարտավոր է վարույթը կարճել²⁵: Այլ կերպ՝ Սահմանադրական դատարանը նման որոշումների նշանակությունը սահմանափակել է բացառապես արգելափակող (preclusive) ուղղվածությամբ:

Ըստ որում, քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների որոշումների conclusive ազդեցությունը բացառվում է նույնիսկ հանցակիցների վերաբերյալ անջատված վարույթների փոխազդեցությանը²⁶: Մասնավորապես, այն դեպքում, երբ հանցակիցների վերաբերյալ քրեական վարույթներն անջատվել են, մի հանցակցի վերաբերյալ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշման մեջ նշված հանգամանքները ներձյուղային կոնկյուզիվ ազդեցություն (intra-branch conclusive effect) չունեն մյուս հանցակցի վերաբերյալ վարույթում: Հետևաբար՝ եթե մինչդատական վարույթի ընթացքում հանցակիցներից մեկի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվել է (օրինակ՝ մահանալու կամ ոչ ռեաբիլիտացնող այլ հիմքով), ապա այդ որոշման մեջ արված եզրահանգումները կամ նկարագրված հանգամանքներն իրավաբանորեն պարտադիր չեն մյուս հանցակցի վերաբերյալ գործը քննող դատարանի համար: Պատշաճ ապացուցման սկզբունքից բխում է, որ մի վարույթով կայացված որոշումներում առկա եզրահանգումները չեն կարող փոխարինել մեկ այլ վարույթով ապացուցման ընթացակարգին: Դատարանը պարտավոր է ինքնուրույն, պատշաճ ապացուցման ընթացակարգով քննել մեղադրանքը և գնահատել ապացույցները՝ անկախ մյուս հանցակցի վերաբերյալ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու որոշման մեջ արված եզրահանգումներից և նշված հանգամանքներից:

Դա է պատճառը, որ օրենսդիրը քրեական վարույթի դատավարական ակտերից նախադատելիությամբ օժտել է միայն դատական ակտերին և այն էլ այլ

²⁵ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000047>

²⁶ Տե՛ս **Ղամբարյան Ա.** Հանցակիցների մեղադրանքների փոխազդեցությունը՝ դատավարական ակտերի բացառող բնույթի (preclusion) ու նախադատելիության (praesudicium) համատեքստում // Օրինականություն, 2017, № 97, էջ 7-21:

դատավարություններում: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի²⁷ 61-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ քրեական վարույթով օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով հաստատված որոշակի արարքների և դրանք կատարած անձանց վերաբերյալ փաստերն այլ գործ քննելիս կրկին ապացուցման ենթակա չեն: Նույնաբովանդակ դրույթ նախատեսված է նաև Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 3-րդ մասում²⁸:

Հիշատակվածից հետևում է, որ

1. քրեական վարույթով օրինական ուժի մեջ մտած եզրափակիչ դատական ակտը այլ քրեական վարույթում չունի նախադատելիություն, որը պայմանավորված է քրեական դատավարությունում գործող ապացուցման կառուցակարգերով և յուրաքանչյուր քրեական վարույթի ճանաչողության սահմաններով.

2. այլ դատավարություններում նախադատելի են քրեական վարույթով օրինական ուժի մեջ մտած եզրափակիչ դատական ակտով հաստատված ոչ թե ցանկացած, այլ միայն կատարված արարքի «հանցագործության օբյեկտիվ կողմ» և այն կատարած անձի «հանցագործության սուբյեկտ» մասով փաստերը²⁹.

3. քրեական վարույթը կարճելու և քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների որոշումները չունեն ո՛չ ներձյուղային (intra-branch), ո՛չ միջձյուղային (interbranch) կոնկլյուզիվ ազդեցություն:

Մյուս կողմից, սակայն, գաղտնիք չէ, որ քրեական վարույթի նյութերը, այդ թվում՝ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները, լայնորեն օգտագործվում են քաղաքացիական դատավարությունում:

Այդ մասին է վկայում Վճռաբեկ դատարանի մի շարք գործերով ձևավորված կայուն դիրքորոշումն այն մասին, որ.

«(...) թեև քրեական գործերով հետաքննության և նախաքննության մարմինների կողմից ընդունված որոշումներով, այդ ընթացքում անձանց տված բացատրություններով հաստատված հանգամանքները ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 52-րդ հոդվածի իմաստով չունեն նախապես

²⁷ Ընդունվել է 09.02.2018թ. : Ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ. : Տե՛ս ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374) Հոդ.208: Այսուհետև՝ ՀՀ ՔաղԴՕ:

²⁸ Ընդունվել է 05.12.2013թ. : Ուժի մեջ է մտել 07. 01. 2014թ. : Տե՛ս ՀՀՊՏ 2013.12.28/73(1013).1 Հոդ.1186.1:

²⁹ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԳԴ4/0491/02/09 և թիվ 2-3/2004 քաղաքացիական գործերով 2012 թվականի հոկտեմբերի 19-ի, թիվ ԵԱՔԴ/1747/02/12 քաղաքացիական գործով 2015 թվականի ապրիլի 30-ի և թիվ ԵԱՆԴ/1788/02/12 քաղաքացիական գործով 2022 թվականի սեպտեմբերի 30-ի որոշումները:

հաստատված ապացույցի ուժ, այդուհանդերձ դրանք դիտվում են որպես ինքնուրույն գրավոր ապացույցներ, որոնք կարող են պարունակել տեղեկություններ և գործում առկա այլ ապացույցների հետ համադրության արդյունքում հնարավորություն տալ դատարանին պարզելու գործին մասնակցող անձանց պահանջները և առարկությունները հիմնավորող, ինչպես նաև վեճի լուծման համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը»³⁰:

Ընդ որում, Վճռաբեկ դատարանը իր այս դիրքորոշումը վերահաստատել է նաև նոր ՀՀ ՔաղԴՕ ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ հավելելով.

«(...) Քրեական գործով օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի բացակայության պայմաններում քրեական գործում առկա փաստերը դատարանը պարտավոր է հետազոտել նախ՝ գործին դրա վերաբերելիության, օրենքով նման ապացույցի թույլատրելիության, արժանահավատության տեսանկյունից, ապա գնահատել գործում եղած բոլոր ապացույցների համակցությամբ: Ընդ որում, քրեական գործերով ընդունված որոշումները, որպես ինքնուրույն գրավոր ապացույցներ, կարող են գործում առկա այլ ապացույցների հետ համադրության արդյունքում հնարավորություն տան դատարանին պարզելու գործին մասնակցող անձանց պահանջները և առարկությունները հիմնավորող, ինչպես նաև վեճի լուծման համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը»³¹:

Մահմանադրական դատարանը ևս անդրադարձել է քննարկվող հարցին՝ նշելով հետևյալը.

«Ի տարբերություն դատավճռի, սակայն, որով հաստատված փաստական հանգամանքները նախադատելի են քաղաքացիական գործ քննող դատարանի համար և չեն ենթարկվում հետագա ապացուցման, դատավճռից բացի, քրեական վարույթի ընթացքում կայացվող այլ եզրափակիչ ակտերով հաստատվող փաստերը քննվում են քաղաքացիական գործով ձեռք բերված այլ ապացույցների հետ միասին:

Մահմանադրական դատարանի այս դիրքորոշումն ընդամենը չի զրկում դատարանին այդ հնարավորությունից՝ շահագրգիռ կողմի համար ապահովելով ոչ միայն քրեական վարույթի ընթացքում կայացվող այլ եզրափակիչ ակտերով հաստատվող փաստերը, այլ նաև հենց նման ակտերի կայացման

³⁰ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱԲԱԴ/0093/02/09 քաղաքացիական գործով 2010 թվականի ապրիլի 22-ի, թիվ ԵՇԴ/0448/02/11 և թիվ ԱՎԴ1/0381/02/11 քաղաքացիական գործերով 2012 թվականի դեկտեմբերի 25-ի, թիվ ԵԱՔԴ/0132/02/11 քաղաքացիական գործով 2013 թվականի նոյեմբերի 29-ի, թիվ ԵՇԴ/1342/02/11 քաղաքացիական գործով 2014 թվականի հուլիսի 18-ի, թիվ ԵԱՔԴ/1328/02/12 քաղաքացիական գործով 2015 թվականի նոյեմբերի 27-ի, թիվ ԱԴԴ1/1063/02/15 քաղաքացիական գործով 2018 թվականի ապրիլի 7-ի և թիվ ՍնԴ/1294/04/21 սնանկության գործով 2024 թվականի հուլիսի 4-ի որոշումները:

³¹ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՍնԴ/1294/04/21 սնանկության գործով 2024 թվականի հուլիսի 04-ի որոշումը:

Վիաստը որպես ապացույց դիտարկելը՝ գործով հիմնավորված և պատճառաբանված ակտ կայացնելու համար»³²:

Մի կողմ թողնելով վկայակոչված դիրքորոշումներում «վիաստ» և «ապացույց» եզրույթների սխալ կիրառման դրվագները՝ ակնհայտ է, որ դատական պրակտիկան զարգացել է այն ուղղությամբ, որ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները, ինչպես նաև քրեական վարույթի այլ նյութերը դիտարկվում են ինքնուրույն գրավոր ապացույցներ և ենթակա են հետազոտման և գնահատման քաղաքացիական գործում առկա այլ ապացույցների հետ համակցությամբ:

Այնինչ նման ընդհանրական մոտեցումը որոշակի տարակուսանքի տեղիք է տալիս, քանի որ անտեսում է դատավարագիտական մի շարք էլակետեր, ինչպես նաև հակասում ապացուցողական իրավունքի ընդհանուր տրամաբանությանը և սկզբունքներին:

Այս առումով հարկ է նախևառաջ անդրադառնալ խնդրո առարկա որոշումների քաղաքացիական դատավարությունում ապացույց հանդիսանալու հնարավորությանը և ապացուցողական նշանակության կամ պիտանիության³³ սահմաններին:

ՀՀ ՔաղԴՕ 57-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է ապացույցի բնորոշումը, որի համաձայն՝ ապացույց է այն փաստական տվյալը, որի հետազոտման և գնահատման հիման վրա դատարանը պարզում է գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված, ինչպես նաև գործի կամ հարցի լուծման համար նշանակություն ունեցող այլ փաստերի առկայությունը կամ բացակայությունը: Այսինքն՝ օրենսդիրն ապացույց է համարում գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների մասին տեղեկությունները (փաստական տվյալները)³⁴:

Ընդ որում, օրենսդիրը սպառնիչ սահմանել է ապացույցների տեսակները, որոնք կարող են օգտագործվել քաղաքացիական դատավարությունում՝ դրանց շարքին դասելով գրավոր ապացույցները, այսինքն՝ գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերի մասին տեղեկություններ պարունակող անհատական կամ ներքին իրավական ակտերը, գործարքները, տեղեկանքները, գործարար և մասնավոր թղթակցությունը և այլ գրավոր նյութերը (փաստաթղթերը):

Ինչպես բխում է շարադրվածից, քաղաքացիական դատավարությունում անհատական իրավական ակտերը, որոնց շարքին կարելի է դասել նաև քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և վարույթը կարճելու մասին in personam

³² Սահմանադրական դատարանի 2025 թվականի մայիսի 20-ի ՍԴՈ-1782 որոշումը:

³³ «Պիտանի ապացույց» եզրույթը օրենսդիրը կիրառել է Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 126-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ կետում:

³⁴ Տե՛ս **Մեղրյան Ս. ԳՍ** Ապացուցումը և ապացույցները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում // Եր., Արդարադատության ակադեմիա, 2020, էջ 14-15:

որոշումները, կարող են ապացույց համարվել, եթե պարունակում են փաստական տվյալներ: Մինչդեռ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և վարույթը կարճելու մասին որոշումներում արտացոլված դատախազի կամ քննիչի ճանաչողական գործունեության արդյունքում ձևավորված եզրահանգումները և գնահատականները չեն կարող համարվել փաստական տվյալ:

Բացի այդ, այստեղ կարևոր է առանձնացնել ևս երեք հանգամանք.

1. քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումների պատճառաբանության փաստական հանգամանքները հաստատելու հիմքում դրվում են քրեական վարույթի նյութերը, այսինքն՝ այդ որոշումները ապացույց դիտարկելու դեպքում դրանք ունեն անանցական բնույթ.

2. քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները գրավոր ապացույց դիտարկելու պայմաններում դրանք կարող են ծառայել ապացույցների բացասական թույլատրելիության կանոնը շրջանցելու միջոց, քանի որ նյութական իրավունքի վկաների ցուցմունքների կիրառելիության արգելքը³⁵ ձևական առումով հաղթահարված կարող է համարվել դրանք այս որոշումներում արտացոլելու, այսինքն՝ գրավոր ձև հաղորդելու փաստով.

3. քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները չեն կարող ունենալ ապացուցողականության կամ պիտանիության ավելի ընդգրկուն սահմաններ, քան նույն վարույթով լիարժեք ապացուցման գործընթացի արդյունքում ընդունված եզրափակիչ դատական ակտի ապացուցողականության սահմաններն են: Մասնավորապես, եթե քրեական վարույթով օրինական ուժի մեջ մտած եզրափակիչ դատական ակտը քաղաքացիական դատավարությունում ունի կանխորոշ ապացուցողական նշանակություն միայն հանցավոր արարքի և այն կատարող անձի մասով, ապա անթույլատրելի է մինչդատական վարույթում քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների որոշումներին ավելի մեծ ապացուցողականության սահմաններ հաղորդելու մոտեցումը:

Հաշվի առնելով ողջ շարադրվածը՝ անվիճելի է թվում այն պնդումը, որ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները պատճառաբանական մասում հաստատված փաստերի մասով բովանդակային առումով չեն համապատասխանում «ապացույց» հասկացությանը:

Միննույն ժամանակ, չի կարող և չպետք է բացառվի այդ որոշումների առհասարակ որևէ ապացուցողական նշանակությունը: Խոսքը քրեական հետապնդման դադարեցման և քրեական գործի վարույթի կարճման փաստերին է վերաբերում, որոնց հաստատումը հենց այս որոշումների մենաշնորհն է:

³⁵ Տե՛ս, օրինակ, Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԱՎԴ1/0381/02/11 քաղաքացիական գործով 2012 թվականի դեկտեմբերի 25-ի որոշումը:

Այսպես, ՀՀ ՔաղԴՕ 59-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ փաստերը, որոնք, օրենքի կամ նորմատիվ իրավական ակտերի համաձայն, պետք է հաստատվեն միայն որոշակի ապացույցներով, չեն կարող հաստատվել այլ ապացույցներով, իսկ ՀՀ ՔրԴՕ-ն հիշյալ դատավարական գործողությունների կատարումը պայմանավորում է համապատասխան որոշումների կայացմամբ: Հետևաբար, եթե անձը քաղաքացիական դատավարության կարգով պահանջի ռեաբիլիտացիա, ապա քաղաքացիական դատարանը ռեաբիլիտացնող հիմքով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու փաստն ապացուցելու համար որպես ապացույց պետք է օգտագործի քրեական հետապնդումը դադարեցնելու որոշումը:

Ընդ որում, նման դեպքերում տեղին է հիշատակել այն կարևոր գաղափարը, որ օրենսդրի տրամաբանությունը հիմնված է չբողոքարկված ցանկացած իրավական ակտի իրավաչափության կանխավարկածի վրա, ինչը բացառում է չբողոքարկված ցանկացած իրավական ակտի իրավաչափությունը մեկ այլ գործի քննության ընթացքում գնահատելու հնարավորությունը³⁶:

Իրավիճակն այլ է, երբ անհրաժեշտ է քաղաքացիական դատավարությունում որպես գրավոր ապացույց օգտագործել քրեական հետապնդումը դադարեցնելու կամ վարույթը կարճելու մասին որոշումների պատճառաբանության հիմքում դրված քրեադատավարական ապացույցները: Եթե քրեական վարույթում ապացույցներով հաստատվել են որոշ հանգամանքները, որոնք վերաբերելի են նաև քաղաքացիական գործով ապացուցման առարկային, ապա քաղաքացիական դատարանն այդ հանգամանքները հաստատելիս կամ հերքելիս որպես ապացույց կարող է օգտագործել քրեական վարույթում ձեռք բերված ապացույցները՝ ցուցմունքները, եզրակացությունները, որոնք համապատասխանում են «ապացույց» հասկացության բովանդակային կողմին:

Թեև ՀՀ ՔաղԴՕ-ն որևէ փաստի նախապես հաստատվածի ուժ չի տալիս՝ բացառությամբ ապացուցելուց ազատված լինելու դեպքերի, այնուամենայնիվ քրեական վարույթի նյութերը քրեադատավարական խիստ ընթացակարգերի պահպանմամբ հավաքված և հարկադիր մեխանիզմով ապահովված լինելու ուժով քաղաքացիական դատավարությունում կարող են դիտարկվել որպես հզոր (ծանրակշիռ) ապացուցողական արժեք (strong probative value) ունեցող ապացույցներ³⁷: Այս առումով տեղին է հիշատակել Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումը, ըստ որի. «...բացատրությունը և ցուցմունքը քաղաքացիական դատավարությունում որպես ինքնուրույն գրավոր ապացույցներ գնահատելիս դատարանները պարտավոր են հաշվի առնել դրանց ձեռքբերման՝ քրեադատավարական օրենքով սահմանված ընթացակարգը, մասնավորապես՝

³⁶ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 2015 թվականի դեկտեմբերի 1-ի ՍԴՈ-1238 որոշումը:

³⁷ «Հզոր ապացուցողական արժեքը» ապացույցի ուժի որակական չափանիշ է, որը ցույց է տալիս, թե որքանով է տվյալ ապացույցը կարողանում հաստատել կամ հերքել հանգամանքը՝ համեմատած այլ ապացույցների հետ: Այն պատասխանում է «այս ապացույցը որքանով է համոզիչ» հարցին:

այն, որ ցուցմունքի պարագայում դրա ձեռքբերման ընթացակարգն առավել հիմնավոր երաշխիքներ է բովանդակում այդ ապացույցի արժանահավատությունն ապահովելու առումով»³⁸:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ քրեական վարույթի նյութերը քաղաքացիական դատավարությունում հանդես են գալիս «առաջինը հավասարների մեջ» ռեժիմով, սակայն չպետք է մոռանալ, որ այս ռեժիմը ունի միայն փաստացի (de facto) բնույթ, ոչ թե պարտադիր իրավական նորմ (de jure rule) է: Այլ կերպ ասած՝ թեև քրեադատավարական ընթացակարգերով ձեռք բերված ապացույցները քաղաքացիական դատավարությունում կարող են փաստացի ունենալ հզոր ապացուցողական արժեք, սակայն չեն վերածվում անվիճարկելիության կամ օրենսդրական պարտադրանքի, իսկ հակառակ կողմը պահպանում է դրանք վիճարկելու և հերքելու իրավունքը՝ ներկայացնելով իր փաստարկները և ապացույցները:

5. Եզրահանգումներ

Սույն հետազոտության հիման վրա կարելի է անել հետևյալ հիմնական եզրահանգումները.

1. Մինչդատական վարույթը կարճելու մասին որոշումը քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշման նման ունի պրեկյուզիվ ազդեցություն, որը բխում է դատավարության վերջնականության («finis litis») ընդհանուր իրավական սկզբունքից և իմպլիցիտ ձևով ածանցվում է քրեադատավարական օրենսդրությունից:

2. Մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումների պրեկյուզիվ ազդեցությունը սահմանափակվում է քրեական դատավարության շրջանակներով և չի խոչընդոտում քրեական հետապնդման առարկան կազմող հանցավոր արարքին առնչվող գույքային հարցերի քննարկումը քաղաքացիական դատավարությունում:

3. Մինչդատական վարույթում քրեական վարույթը կարճելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների որոշումները չունեն ո՛չ ներձյուղային (intra-branch), ո՛չ միջձյուղային (interbranch) կոնկյուզիվ ազդեցություն:

4. Մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները պատճառաբանական մասում հաստատված փաստերի մասով բովանդակային առումով չեն համապատասխանում «ապացույց» հասկացությանը և չեն կարող օգտագործվել քաղաքացիական դատավարությունում:

³⁸ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵՇԴ/1342/02/11 քաղաքացիական գործով 2014 թվականի հուլիսի 18-ի որոշումը:

5. Մինչդատական վարույթում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները քաղաքացիական դատավարությունում համապատասխանաբար կարող են օգտագործվել քրեական հետապնդման դադարեցման և քրեական վարույթը կարճելու փաստը հաստատելու կամ հերքելու համար:

6. Քրեական հետապնդման դադարեցման և քրեական վարույթը կարճելու փաստերից զատ այլ փաստերի հաստատման կամ հերքման համար այդ որոշումների քաղաքացիական դատավարությունում օգտագործումը ոչ իրավաչափորեն ընդլայնում է դրանց ապացուցողական նշանակության կամ պիտանիության սահմանները, և կարող է հանգեցնել քաղաքացիական դատավարության բացասական թույլատրելիության կանոնի շրջանցման:

7. Քրեական վարույթի այլ նյութերը որպես ապացույց կարող են օգտագործվել քաղաքացիական դատավարությունում: Ընդ որում, քրեադատավարական ընթացակարգի պահպանմամբ ստացված ապացույցները քաղաքացիական դատավարությունում կարող են ունենալ հզոր ապացուցողական արժեք և այլ ապացույցների շարքում հանդես գալ որպես «առաջինը հավասարների մեջ» ռեժիմով, որը, սակայն, չի բացառում դրանց վիճարկելիության հնարավորությունը:

АРТУР ГАМБАРЯН, ТИГРАН МАРКОСЯН – Преклюзивное и конклюдентное воздействие решений прокурора и следователя о прекращении уголовного преследования и прекращении уголовного производства в уголовном и гражданском судопроизводстве. – Настоящая работа посвящена анализу внутриотраслевого воздействия и межотраслевого воздействия в рамках гражданского судопроизводства решений прокурора и следователя о прекращении уголовного преследования и прекращении уголовного производства на досудебной стадии, а также вопросам использования материалов уголовного производства в качестве доказательств в гражданском процессе.

На основе теоретических источников, законодательства и правоприменительной практики в работе исследуется взаимосвязь понятий preclusive effect, conclusive effect, res judicata и non bis in idem. Выявляется преклюзивный характер решений о прекращении уголовного преследования и прекращении уголовного производства, а также обосновывается отсутствие их конклюдентного воздействия как в уголовном, так и в гражданском судопроизводстве.

Особое внимание уделено возможности использования указанных решений, а также иных материалов уголовного производства в качестве доказательств в гражданском процессе и пределам их доказательственной допустимости и доказательственной ценности.

На основе проведенного исследования авторами сформулирован ряд теоретических и практических выводов, которые могут служить ориентиром для уточнения границ взаимодействия уголовного и гражданского судопроизводства, определения пределов доказательственного значения материалов уголовного производства и дальнейшего развития судебной практики.

Ключевые слова: прекращение уголовного преследования, прекращение уголовного производства, preclusive effect, conclusive effect, конвергенция, non bis in idem, res judicata, преюдициальность, высокая доказательственная ценность, пригодность доказательств

ARTUR GHAMBARYAN, TIGRAN MARKOSYAN – *The Preclusive and Conclusive Effects of Prosecutor’s and Investigator’s Decisions on Termination of Criminal Prosecution and Dismissal of Criminal Proceedings in Criminal and Civil Procedures.* – This paper is devoted to the analysis of the intra-branch effects and interbranch effects within the framework of civil proceedings of prosecutors’ and investigators’ decisions on the termination of criminal prosecution and dismissal of criminal proceedings at the pre-trial stage, as well as issues related to the use of criminal case materials as evidence in civil proceedings.

Based on theoretical sources, legislation, and judicial practice, the paper examines the interrelationship between the concepts of preclusive effect, conclusive effect, *res judicata*, and *non bis in idem*. It identifies the preclusive nature of decisions on the termination of criminal prosecution and dismissal of criminal proceedings and substantiates the absence of their conclusive effect in both criminal and civil proceedings.

Particular attention is given to the possibility of using the aforementioned decisions, as well as other materials of criminal proceedings, as evidence in civil litigation and to the limits of their evidentiary admissibility and probative value.

Based on the conducted research, the authors present several theoretical and practical conclusions that may serve as guidance for clarifying the limits of interaction between criminal and civil proceedings, determining the boundaries of evidentiary value of criminal case materials, and contributing to the further development of judicial practice.

Key words: *termination of criminal prosecution, dismissal of criminal proceedings, preclusive effect, conclusive effect, convergence, non bis in idem, res judicata, prejudicial effect, strong probative value, evidentiary suitability*

References

- Hayastani Hanrapetut’yan k’reakan datavarut’yan orensirk’. Yndunvel e 30.06.2021t’., uzhi mej mtel e 01.07.2022t’.: Miasnakan kayk’ 2021.07.26-2021.08.08.
- Hayastani Hanrapetut’yan k’aghak’atsiakan datavarut’yan orensirk’. Yndunvel e 09.02.2018t’., uzhi mej mtel e 09.04.2018t’.: HHPT 2018.03.05/16(1374) Hod. 208.
- Hayastani Hanrapetut’yan vardchakan datavarut’yan orensirk’. Yndunvel e 05.12.2013t’., uzhi mej mtel e 07.01.2014t’.: HHPT 2013.12.28/73(1013).1 Hod. 1186.1.
- Sahmanadrakan datarani 2015 t’vakani dektemberi 1-i SDO-1238 voroshumy.
- Sahmanadrakan datarani 2019 t’vakani septemberi 4-i SDO-1476 voroshumy.
- Sahmanadrakan datarani 2025 t’vakani mayisi 20-i SDO-1782 voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv EED/0126/13/11 k’reakan gortsov 2013 t’vakani p’etrvari 15-i voroshumy,
- Vchrrabek datarani t’iv EED/0030/01/12 k’reakan gortsov 2014 t’vakani hoktemberi 31-i voroshumy,
- Vchrrabek datarani t’iv SD3/0080/01/12 k’reakan gortsov 2014 t’vakani hoktemberi 31-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv EAND/1097/02/10 k’aghak’atsiakan gortsov 2012 t’vakani marti 23-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv GD4/0491/02/09 k’aghak’atsiakan gortsov 2012 t’vakani hoktemberi 19-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv 2-3/2004 k’aghak’atsiakan gortsov 2012 t’vakani hoktemberi 19-I voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv EAQD/1747/02/12 k’aghak’atsiakan gortsov 2015 t’vakani aprili 30-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv EAND/1788/02/12 k’aghak’atsiakan gortsov 2022 t’vakani septemberi 30-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv ARAD/0093/02/09 k’aghak’atsiakan gortsov 2010 t’vakani aprili 22-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv ESHD/0448/02/11 k’aghak’atsiakan gortsov 2012 t’vakani dektemberi 25-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv AVD1/0381/02/11 k’aghak’atsiakan gortsov 2012 t’vakani dektemberi 25-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t’iv EAQD/0132/02/11 k’aghak’atsiakan gortsov 2013 t’vakani noyemberi 29-i voroshumy.

- Vchrrabek datarani t'iv ESHD/1342/02/11 k'aghak'atsiakan gortsov 2014 t'vakani hulisi 18-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t'iv EAQD/1328/02/12 k'aghak'atsiakan gortsov 2015 t'vakani noyemberi 27-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t'iv ARD1/1063/02/15 k'aghak'atsiakan gortsov 2018 t'vakani aprili 7-i voroshumy.
- Vchrrabek datarani t'iv SnD/1294/04/21 snankut'yan gortsov 2024 t'vakani hulisi 4-i voroshumy.
- Simon Michelle S. "Offensive Issue Preclusion in the Criminal Context: Two Steps Forward, One Step Back." *Mem. L. Rev.* 753, 2004.
- Sibileva Yu.E. "O sovremennykh nauchnykh podkhodakh k ponyatiyu preyuditsii." *Yuridicheskaya nauka i praktika: Vestnik Nizhegorodskoi akademii MVD Rossii.*
- Shcherba S.P., Chashchina I.V. *Preyuditsiya v ugolovnom protsesse Rossii i zarubezhnykh stran.* Moscow: Yurlitinform, 2013.
- Chashchina I.V. "Preyuditsii v ugolovnom protsesse: ponyatie i znachenie." *Vestnik Universiteta prokuratury Rossiiskoi Federatsii*, 2009.
- Meghryan S.G. *Arajin at'vani datarani datakan akteri iravabanakan bnuyty ev vorakakan kayunut'yan apahovman himnakhndirneri k'aghak'atsiakan datavarut'yunum.* YSU Press, Yerevan, 2020.
- Sharipova A.R. *Kontseptual'nye osnovy mezhotraslevoi konvergentsii v sudebnom proizvodstve po ugolovnym delam: monografiya.* Moscow: Prospekt, 2023.
- Dosudebnoe proizvodstvo po ugolovno-protsessual'nomu zakonodatel'stvu Rossiiskoi Federatsii i inykh gosudarstv-chlenov SNG: ucheb. posobie / pod red. A.V. Grinenko.* Moscow: Yurlitinform, 2019.
- Sharipova A.R. "Preyuditsiya v mekhanizme konvergentsii protsessual'nykh otraslei (na primere proizvodstva po ugolovnym delam o nalogovykh prestupleniyakh)." *Vestnik Saratovskoi gosudarstvennoi yuridicheskoi akademii*, 2021.
- Ghambaryan A. "Hantsakitsneri meghdrankneri p'okhazdets'ut'yuny` datavarakan akteri bats'arogh bnuyti (preclusion) u nakhadatiut'yan (praepjudicium) hamatekstum." *Orinakanut'yun*, 2017, No. 97.
- Meghryan S.G. *Apats'utsumy ev apats'uytsnery Hayastani Hanrapetut'yan k'aghak'atsiakan datavarut'yunum.* Ardaradatut'yan akademiya, Yerevan, 2020.
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000047>

ԻՐԱՎԱՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՆ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ՍԵՐԳԵՅ ՔՈՉԱՐՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան

Սույն հետազոտության նպատակն է վեր հանել «իրավաբանական տեխնիկա», «իրավաստեղծագործական տեխնիկա» և «օրենսդրական տեխնիկա» եզրույթների իմաստային տարբերությունները, հիմնավորել իրավաստեղծագործական տեխնիկայի՝ որպես իրավաբանական տեխնիկայի առանձին տեսակի գոյությունը: Իրավաբանական տեխնիկան ընդգրկում է ոչ միայն իրավաստեղծագործությունը, այլև իրավաբանական գործունեության այլ ոլորտներ: Այն ընդհանրապես իրավաբանական փաստաթղթեր պատրաստելու, կազմելու, ձևակերպելու կանոնների, հնարքների, եղանակների ամբողջություն է:

Հոդվածում ուսումնասիրվում են դրանց հասկացումների վերաբերյալ տեսական գրականության մեջ առկա տարբեր մոտեցումները, իրավաբանական տեխնիկայի տեսակների և ենթատեսակների տարանջատման հիմնահարցերը, ինչը հնարավորություն է տվել առանձնացնելու իրավաստեղծագործական տեխնիկայի ենթատեսակները:

Բանալի բառեր – *իրավաբանական տեխնիկա, իրավաստեղծագործական տեխնիկա, օրենսդրական տեխնիկա, նորմատիվ իրավական ակտ, դասակարգում, օրինաստեղծագործություն, կանոնների ամբողջություն, իրավաբանական գործունեություն*

Ներածություն

Նորմատիվ իրավական ակտերի ստեղծումը բարդ ընթացակարգ է, որն այն իրականացնող սուբյեկտից պահանջում է գիտելիքներ բոլոր այն գործողությունների և երևույթների վերաբերյալ, որոնց միջոցով իրականացվում է նոր-

* **Սերգեյ Քոչարյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի դոցենտ

Сергей Кочарян – кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

Sergey Kocharyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Theory and History of State and Law

Էլ. փոստ՝ s.kocharyan@ysu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0493-2425>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 24.01.2026

Գրախոսվել է՝ 08.02.2026

Հաստատվել է՝ 02.06.2026

© The Author(s) 2026

մատիվ իրավական կարգավորումը: Այդ գործընթացում գլխավոր դեր է խաղում նորմատիվ իրավական ակտերի պատրաստման ու ձևակերպման կանոնների ամբողջություն հանդիսացող իրավաստեղծագործական տեխնիկան, որը համարվում է իրավաբանական տեխնիկայի տեսակներից մեկը: Ինչպես իրավաբանական տեխնիկայի, այնպես էլ իրավաստեղծագործական տեխնիկայի հասկացությունները գիտնականների շրջանում որոշակի տարամեկնաբանություններ են առաջացնում: Շատ դեպքերում որպես դրանց հումանիշ առաջ է քաշվում «օրենսդրական տեխնիկա» հասկացությունը: Նրանց մի մասն իրավաբանական տեխնիկան հասկանում է միայն որպես նորմաստեղծ տեխնիկա: Այս մոտեցմանը հակառակվող հեղինակներն իրավաբանական տեխնիկան բնորոշում են լայն՝ որպես ընդհանրապես իրավաբանական փաստաթղթեր պատրաստելու, կազմելու, ձևակերպելու, դրանք համակարգելու և հաշվառելու կանոնների, հնարքների, եղանակների ամբողջություն:

Այսպիսով, իրավաբանական տեխնիկայի հիմնախնդիրներն արդիական են և հանգամանալից իմաստավորման կարիք ունեն:

Հետազոտական մաս

Իրավաբանական գործունեությունը ծավալվում է բազմաթիվ ոլորտներում, արտացոլվում հասարակական շատ երևույթներում, հետևաբար, դրա ընդգրկած բնագավառը բավականին ընդարձակ է, քանի որ արդի հասարակական իրողությունների պայմաններում կենսական իրադրությունների ճնշող մասը կարգավորվում է իրավունքով: Այդ գործունեության ընթացքում իրավաբանական տեխնիկան իրավաբանական սխալները կանխարգելելու և ուղղելու կարևորագույն միջոց է և հնարավորություն է տալիս բարձրացնելու իրավաբանական աշխատանքի որակը:

«Իրավաբանական տեխնիկա», «իրավաստեղծագործական տեխնիկա» և «օրենսդրական տեխնիկա» եզրույթների հասկացման հարցում գիտնականների տեսակետներում առկա է որոշակի շփոթ: Հետևաբար, խնդրո առարկա հիմնահարցը հանգում է այդ հասկացությունների իմաստավորմանը, այնուհետև՝ իրավաբանական տեխնիկայի գոյություն ունեցող տեսակների առանձնացմանը, ինչը հնարավորություն կտա հիմնավորելու իրավաստեղծագործական տեխնիկայի՝ որպես իրավաբանական տեխնիկայի առանձին տեսակի գոյությունը և դրա ենթատեսակների առանձնացումը:

Հեղինակների մի մասն իրավաբանական տեխնիկան բնորոշում է որպես ընդհանրապես իրավաբանական փաստաթղթեր պատրաստելու, կազմելու, ձևակերպելու, դրանք համակարգելու և հաշվառելու կանոնների, հնարքների, եղանակների ամբողջություն¹, իսկ ոմանք դրա տակ հասկանում են միայն

¹ St' u **Черданцев А. Ф.** Теория государства и права: Учебник для вузов. - М.: Юрайт-М, 2002, էջ 366, **Кругликов Л. Л., Спиридонова О. Е.** Юридические конструкции и символы в уголовном праве. СПб.: Изд. Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005, էջ 7-8, **Соловьев О. Г.** Преступления в

նորմաստեղծ տեխնիկան, այսինքն՝ այն նույնացնում են իրավաստեղծագործական տեխնիկային², ինչը, մեր կարծիքով, խնդրահարույց է, քանի որ «իրավաբանական տեխնիկա» հասկացությունն իր ընդգրկման առարկայով ավելի լայն է և ներառում է ոչ միայն նորմատիվ, այլև բոլոր տեսակի իրավական ակտերի նախապատրաստման ու ընդունման գործընթացը, այն վերաբերում է ոչ միայն իրավաստեղծագործությանը, այլև համակարգման, մեկնաբանողական և իրավակիրառ գործունեությանը: Իրավաստեղծագործական տեխնիկան ուղղված է հասարակության համար պետքական օրենքների, ենթաօրենսդրական ակտերի ստեղծմանը:

Ինչ վերաբերվում է «օրենսդրական տեխնիկա» եզրույթին, ապա պետք է նշել, որ, ինչպես արդարացիորեն նկատում է Ն. Ա. Պյանովը, այն կարող է դիտարկվել ինչպես լայն, այնպես էլ նեղ իմաստով: Օրենսդրական տեխնիկան լայն իմաստով նույնական է իրավաստեղծագործական տեխնիկային, քանի որ այս դեպքում «օրենք» հասկացությունը վերաբերում է ցանկացած նորմատիվ իրավական ակտի և նույնիսկ իրավունքի ցանկացած աղբյուրի³: Այսպիսին պետք է համարել մեր հայրենակից Վլադիմիր Նազարյանի՝ օրենսդրական տեխնիկայի բնորոշումը, որը, ըստ նրա, օրենքների և այլ նորմատիվ ակտերի՝ իրենց ձևով և կառուցվածքով ավելի կատարյալ նախագծերի մշակման իրավաստեղծ գործունեությունը բնութագրող, տեսականորեն իմաստավորված և հիմնավորված կանոնների՝ եղանակների, մեթոդների ու հնարքների համակարգ է, որն ապահովում է նորմատիվ ակտերի դրույթների շարադրանքի լիակատար և ճշգրիտ համապատասխանությունը դրանց բովանդակությանը, կարգավորվող ոլորտի սպառիչ ընդգրկումը նորմատիվ ակտում, իրավական նյութերի պարզությունն ու մատչելիությունը⁴:

Ըստ Ն. Ա. Պյանովի՝ նեղ իմաստով օրենսդրական տեխնիկան կանոնների, գործիքների և հնարքների ամբողջություն է, որը կիրառվում է օրենքների, այլ ոչ թե պարզապես նորմատիվ իրավական ակտերի պատրաստման, մշակման և հրապարակման ժամանակ, հետևաբար, այս իմաստով օրենսդրական տեխնիկան պետք է դիտարկել որպես իրավաստեղծագործական տեխնիկայի տարատեսակ⁵: Ի. Վոզնյակը, կողմնակից լինելով օրենսդրական տեխնիկայի ըմբռնման նեղ մոտեցմանը, կարծում է, որ այն (ըստ նրա տերմինաբանության՝ օրենսդրական ակտերի մշակման տեխնիկան) իրավական համակարգը

сфере налогообложения (ст. 194, 198, 199 УК РФ): проблемы юридической техники и дифференциации ответственности: автореф. Дис. ...канд. юрид. наук. Казань, 2002, էջ 10:

² Տե՛ս և, օրինակ, **Алексеев С. С.** Общая теория права: учебник – 2-ое изд., – М.: Проспект, 2009, էջ 482, Теория государства и права: учеб. для вузов / под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. М.: Юнити-Дана, 2000, էջ 296:

³ Տե՛ս **Пьянов Н. А.** Теория государства и права: учеб. пособие. В 2 ч. Ч. 2. Теория права. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2011, էջ 144:

⁴ Տե՛ս **Նազարյան Վ.** Օրենսդրական տեխնիկայի տարրական կանոնները, Եր., 1999, էջ 10:

⁵ Տե՛ս **Пьянов Н. А.** նշվ. աշխ., էջ 144:

ձևավորող կարևոր գործոններից մեկն է, որի կանոնները չպահպանելը հանգեցնում է ցածր որակի և ոչ արդյունավետ օրենքների ընդունման, ինչը չի կարող ապահովել իրավունքի գերակայությունը հասարակությունում, ուստի օրինաստեղծ սուբյեկտներն արդյունավետ օրենքներ ստեղծելու համար պետք է անընդհատ կատարելագործեն իրենց կողմից ընդունվող օրենսդրական ակտերի մշակման տեխնիկան⁶:

Ս. Բ. Վենգերովը իրավաբանական տեխնիկան համարում է օրենքների պատրաստման, ձևակերպման և հրապարակման հետ կապված կանոնների և հնարքների ամբողջություն⁷, ինչը նույնանում է նեղ իմաստով օրենսդրական տեխնիկայի ըմբռնմանը: Տվյալ դեպքում տեղին կլիներ «իրավաբանական տեխնիկայի» փոխարեն նա կիրառեր «օրենսդրական տեխնիկա» եզրույթը:

Ռ. Տ. Մուխանը նշում է, որ օրենսդրական տեխնիկան ուղղակիորեն կապված է օրինաստեղծագործության հետ, քանի որ այն համարվում է իրավաստեղծագործության մաս, դրա տեսակ: Օրինաստեղծագործության վերջնական արդյունք հանդիսացող օրենքը պետք է մարմնավորվի գործնականում: Հեղինակը փաստում է, որ օրինաստեղծ գործընթացի կարևոր մասն օրենքի ձևավորումն է, դրա բովանդակության առավելագույնս հակիրճ և ճշգրիտ ձևակերպումը, որտեղ կիրառվում է պատմականորեն ապացուցված այնպիսի գործիքակազմ, ինչպիսին է օրենսդրական տեխնիկան, որը հնարավորություն է տալիս մշակելու և ընդունելու օրենքի առավել արդյունավետ, երբեմն օպտիմալ տարբերակ⁸: Ռ. Տ. Մուխանը նկատում է, որ եթե խոսքը օրինաստեղծագործության մասին է, ապա «և ենթաօրենսդրական ակտեր» բառերը պետք է բացառվեն, քանի որ այսպիսի նորմաստեղծագործությունն ունի իր առանձնահատկությունները: Այս տեսանկյունից հեղինակն առաջարկում է «իրավաբանական տեխնիկա» տերմինը, որը, ըստ նրա, ոչ միայն օրենքների, այլև ընդհանրապես տարբեր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերի պատրաստման, ձևավորման և հրապարակման ընթացքում կիրառվող կանոնների և հնարքների համակարգ է⁹, ինչը, մեր կարծիքով, եզրույթաբանական առումով ճիշտ չէ, քանի որ նույնանում է իրավաստեղծագործական տեխնիկայի հասկացությանը:

Այսպիսով, իրավաբանական տեխնիկա հասկացության տարատեսակ մոտեցումներից առավել ընդունելի է այն ըմբռնումը, որը ներառում է իրավաբանական գործունեության այլ ոլորտներ: Իրավաբանական տեխնիկան որոշա-

⁶ St' u **Vozniak I.** Legislative drafting technique as a factor of guaranteeing the rule of law, *Visegrad Journal on Human Rights*, № 3, 2025, էջ 94, DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.3.15>:

⁷ St' u **Венгеров А. Б.** Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов. – 4-е изд., стер. – Москва: Омега-Л, 2007, էջ 493:

⁸ St' u **Мухаев Р. Т.** Теория государства и права: Учебник. – М.: Юрист, 2006, էջ 361-362:

⁹ St' u նույն տեղը, էջ 363:

կի չափանիշներով ենթարկվում է դասակարգման, ինչի վերաբերյալ ևս տեսաբանների շրջանում չկա միակարծություն¹⁰:

Ընդհանրապես, պետք է նշել, որ իրավաբանական տեխնիկայի տեսագործնական հիմնահարցերի մշակման գործում մեծ ավանդ ունի պրոֆեսոր Ս. Վ. Կաշանինան, ով իրավաբանական տեխնիկան դիտարկեց ոչ միայն որպես ինքնուրույն գիտական ուղղություն իրավունքի տեսության մեջ, այլև որպես ամբողջական ուսումնական դասընթաց¹¹: Նրա ջանքերի շնորհիվ այսօր իրավագիտության մեջ իրավաբանական տեխնիկան համարվում է ոչ միայն միջոցների, հնարքների, կանոնների համակցություն, այլև գիտական իմացություն այն մասին, թե ինչպես կատարել իրավաբանական աշխատանք¹²: Մեր կարծիքով՝ Ս. Վ. Կաշանինան ճիշտ մոտեցում է ցուցաբերում նաև իրավաբանական տեխնիկայի տեսակների դասակարգմանը: Հեղինակը, իրավաբանական տեխնիկայի դասակարգման հիմնական չափանիշ ընտրելով իրավական կարգավորման կառուցակարգի փուլերը (իրավաստեղծագործություն, իրավունքի գործողություն, իրավունքի իրացում), համարում է, որ գործնականում դրանցից յուրաքանչյուրում իրականացվում են իրավաբանական գործողություններ, և, որպես կանոն, կազմվում են իրավական փաստաթղթեր: Սակայն երբեմն իրավական կարգավորման հիմնական փուլերն «աճում են» կամ լրացվում են օժանդակ կամ լրացուցիչ փուլերով, երբ հարկ է լինում կատարել նաև իրավաբանական այլ գործողություններ: Օրինակ՝ եթե հրապարակվել է նորմատիվ ակտ, անպայման պետք է հոգ տանել այն սպազբեղում մասին, ընդ որում, դա պետք է անել ոչ թե այն ժամանակ, երբ կցանկանաս, այլ պահպանելով հրապարակման և այլ կանոնների սահմանային ժամկետները, կամ երբ օրենսդրական ակտի ստեղծման գործընթացում պետք է կատարվի (կամ մինչև

¹⁰ St' u **Дуель В. М.** Юридические документы и юридическая техника // Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. В.М. Сырых. М., 2008, էջ 386, **Карташов В. Н.** Юридическая техника, тактика, стратегия, технология (к вопросу о соотношении) / В кн.: Проблемы юридической техники. Т. 1. – Н. Новгород, 2000, էջ 18, **Соловьев О. Г., Санташов А. Л.** Дискуссионные вопросы определения видов юридической техники в теории права // Юридическая наука. 2013, № 4, էջ 37-38, <https://cyberleninka.ru/article/n/diskussionnye-voprosy-opredeleniya-vidov-yuridicheskoy-tehniki-v-teorii-prava/viewer> (մուտք՝ 22.01.2026 թ.), **Лызлов Д. Н., Каргужин В. Ю.** Юридическая техника: учебное пособие. – М.: Ось-89, 2009, էջ 8, 15:

¹¹ Այնուհետև սկսեցին հրատարակվել համապատասխան ուսումնական ձեռնարկներ: St' u, օրինակ՝ **Суслин Э. В.** Юридическая техника: учебное пособие. – СПб., СЮА, 2017, 336 էջ, **Томин В. А.** Юридическая техника: учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб., Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015, 84 էջ, **Яловенко Т. В.** Юридическая техника: учебное пособие. – Волгоград: ВА МВД России, 2022, 88 էջ և այլն:

¹² Ս. Վ. Կաշանինան, դիտարկելով իրավաբանական տեխնիկան որպես ճանաչողական նշանակություն ունեցող գիտական իմացության համակարգ, նշում է, որ դրա խնդիրն է ուսումնասիրել իրավաստեղծագործության և իրավակիրառման բնագավառներում օբյեկտիվ իրականությունը, հաստատել դրանցից յուրաքանչյուրում, ինչպես նաև դրանց միջև կապերը, սահմանել այդ բնագավառներում գոյություն ունեցող օրինաչափությունները (տե՛ս **Кашанина Т. В.** Юридическая техника. – М. Эксмо, 2007, էջ 25-29):

այդ, կա՛մ դրանից հետո) նորմատիվ ակտերի հաշվառման և համակարգման աշխատանք, հակառակ դեպքում իրավաստեղծ աշխատանքը կարող է լինել անարդյունավետ, կամ նախքան իրավական հարաբերությունը հաստատելը հարկ է կատարել իրավունքի նորմի մեկնաբանություն, կամ նախքան որևէ իրավահարաբերության մեջ մտնելն անհրաժեշտ է կանոնակարգել իրավական կարգավիճակը (օրինակ՝ ձեռք բերել քաղաքացիություն)¹³: Այս մոտեցմամբ Տ. Վ. Կաշանինան առանձնացնում է իրավաբանական տեխնիկայի հետևյալ վեց տեսակները՝ իրավաստեղծագործական, նորմատիվ ակտերի հրապարակման, նորմատիվ ակտերի համակարգման, մեկնաբանման, իրավաիրացման, իրավակիրառական:

Իրավաբանական տեխնիկայի դասակարգման հիմնախնդրի վերաբերյալ նույն մոտեցումն է որդեգրել Վ. Ա. Տոմինը, ով ևս, հիմք ընդունելով իրավական կարգավորման հիմնական երեք փուլերը (էտապները), առանձնացրել է իրավաբանական տեխնիկայի հետևյալ տեսակները՝ իրավաստեղծագործական, նորմատիվ ակտերի հրապարակման և ուժի մեջ մտնելու, մեկնաբանական, իրավահամակարգման, իրավաիրացման, իրավակիրառական¹⁴:

Այսպիսով, իրավաբանական տեխնիկան ունի իր տեսակները, որոնցից մեկն էլ իրավաստեղծագործական տեխնիկան է, որն իրավագիտության մեջ հասկանում են որպես նորմատիվ իրավական ակտերի բովանդակության ձևավորմանը (իրավունքի նորմերի ստեղծմանն) ուղղված ընդհանուր և սոցիալ-իրավական պահանջների ամբողջություն¹⁵: Ըստ իրավաբանական ուժի՝ նորմատիվ իրավական ակտերը բաժանվում են օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի: Այս տեսակներն ունեն իրենց բովանդակային, կառուցվածքային և ընդունման առանձնահատկությունները: Նորմատիվ իրավական ակտերի այդպիսի առանձնահատկություններ առանձնացված են նաև «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումներում: Օրինակ՝ նշված օրենքի 14-րդ հոդվածի ամրագրումներից բխում է, որ միայն օրենսդրական ակտերը կարող են ունենալ ընդհանուր և հատուկ մասեր, կամ օրենսդրական ակտերում նորմերը շարադրվում են հերթական համար ունեցող հոդվածների տեսքով, իսկ ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերում՝ հերթական համար ունեցող կետերի տեսքով և այլն:

Վերոգրյալը հաշվի առնելով՝ ըստ նորմատիվ իրավական ակտերի տեսակների՝ իրավաստեղծագործական տեխնիկան կարելի է բաժանել երկու ենթատեսակի՝ օրենսդրական տեխնիկա (նեղ իմաստով) և ենթաօրենսդրական

¹³ Տե՛ս **Кашанина Т. В.** նշվ. աշխ., էջ 85:

¹⁴ Տե՛ս **Томин В. А.** նշվ. աշխ., էջ 20:

¹⁵ Տե՛ս **Кокориков Д. В.** Содержание понятия «правотворческая техника», его научная новизна и ценность. Общество и право. 2011, № 2 (34), էջ 55-60, file:///C:/Users/User/Downloads/soderzhanie-popyatiya-pravotvorcheskaya-tehnika-ego-nauchnaya-novizna-i-tsennost.pdf (մուտք՝ 22.01.2026 թ.):

նորմատիվ իրավական ակտերի ստեղծման տեխնիկա: Որպես իրավաստեղծագործական տեխնիկայի ենթատեսակ՝ օրենսդրական տեխնիկան պետք է հասկանալ օրենքների, իսկ ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի ընդունման տեխնիկան՝ այդպիսի ակտեր ստեղծելուն ուղղված կանոնների, գործիքների և հնարքների ամբողջություն:

Հիմք ընդունելով իրավաստեղծագործական տեխնիկայի այնպիսի հասկացումը, որ այն նորմատիվ իրավական ակտերի ստեղծմանն ուղղված կանոնների, հնարքների, եղանակների ամբողջություն է, պետք է նշել, որ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ գլուխի և 21-րդ հոդվածի վերտառություններում առկա է եզրույթաբանական սխալ: Նման անճշտություն պարունակում էր նաև «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ գլխի վերտառությունը, ինչին անդրադարձել ենք նախկինում մեր կողմից կատարված հետազոտությունում¹⁶:

Եզրակացություն

Ամփոփելով հետազոտության մեջ առաջ քաշված հիմնահարցերի վերաբերյալ տարբեր հեղինակների տեսակետների վերլուծությունը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ իրավաբանական տեխնիկան ընդգրկում է ոչ միայն իրավաստեղծագործությունը, այլև իրավաբանական գործունեության այլ ոլորտներ: Այն ընդհանրապես իրավաբանական փաստաթղթեր պատրաստելու, կազմելու, ձևակերպելու կանոնների, հնարքների, եղանակների ամբողջություն է և ներառում է ինչպես իրավաստեղծագործական տեխնիկան, այնպես էլ օրենսդրական տեխնիկան:

Իրավաստեղծագործական տեխնիկան իրավաբանական տեխնիկայի տեսակ է և ուղղված է հասարակության համար անհրաժեշտ որակյալ նորմատիվ իրավական ակտեր ստեղծելուն: Իրավաստեղծագործական տեխնիկան, որպես նորմատիվ իրավական ակտեր ստեղծելու կանոնների, հնարքների ամբողջություն, բաժանվում է ենթատեսակների օրենսդրական տեխնիկա և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր ստեղծելու տեխնիկա: Վերջինս կանոնների, հնարքների ամբողջություն է, թե ինչպես պատրաստել, ձևակերպել և ընդունել ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր: Առաջին ենթատեսակի տակ պետք է հասկանալ նեղ իմաստով օրենսդրական տեխնիկան:

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ գլուխը վերնագրված է «Օրենսդրական տեխնիկայի կանոններ», որում ամրագրված են ընդհանրապես նորմատիվ իրավական ակտերի շարադրման ու կառուցվածքի իրավատեխնիկական կանոնները: Այդ գլխի կարգավորման առարկան, ինչպես

¹⁶ Տե՛ս **Քոչարյան Ս.** Իրավաբանական տեխնիկայի և օրենսդրական տեխնիկայի հարաբերակցությունը, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու / Գլխ. խմբ.: Գ. Ս. Ղազինյան, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 375:

նաև ամրագրված կանոնների բովանդակությունը հաստատում են, որ խոսքը ոչ միայն օրենքների ստեղծման տեխնիկայի, այսինքն՝ օրենսդրական տեխնիկայի, այլև ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի ստեղծման մասին է: Վերը նշված հանգամանքները նկատի ունենալով՝ կարիք կա փոխելու «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ գլխի վերտառությունը՝ վերանվանելով այն «Իրավաստեղծագործական տեխնիկայի կանոններ» և համապատասխանաբար՝ նաև 21-րդ հոդվածի վերտառությունը՝ վերանվանելով այն «Իրավաստեղծագործական տեխնիկայի այլ կանոններ»:

СЕРГЕЙ КОЧАРЯН – Правотворческая техника в контексте юридической техники. – Цель данного исследования - выявить семантические различия между терминами «юридическая техника», «правотворческая техника» и «законодательная техника», обосновать существование правотворческой техники как отдельного вида юридической техники.

Юридическая техника охватывает не только юридическую практику, но и другие области юридической практики. В целом, это совокупность правил, приемов и методов подготовки, составления и оформления юридических документов, и включает в себя как технику юридической практики, так и законодательную технику.

Для достижения этой цели в статье рассматриваются различные подходы к их пониманию в теоретической литературе, основные вопросы различения юридической техники на типы и подтипы, что позволило выделить подтипы правотворческой техники.

Ключевые слова: юридическая техника, правотворческая техника, законодательная техника, нормативно-правовой акт, классификация, законотворчество, совокупность правил, юридическая деятельность

SERGEY KOCHARYAN – Law-Making Technique in the Context of Legal Technique. – The purpose of this study is to identify the semantic differences between the terms “legal technique”, “law-making technique” and “legislative technique”, and to substantiate the existence of “law-making technique” as a separate type of legal technique.

Legal technique encompasses not only legal practice but also other areas of legal practice. Generally, it encompasses the rules, techniques, and methods of preparing, drafting, and executing legal documents, and includes both legal practice technique and legislative technique.

To achieve this goal, the article examines various approaches to their understanding in the theoretical literature, the main issues of distinguishing legal technique into types and subtypes, which made it possible to identify subtypes of law-making technique.

Key words: legal technique, law-making technique, legislative technique, normative legal act, classification, lawmaking, set of rules, legal activity

Գրականության ցանկ / References

Նազարյան Վ. Օրենսդրական տեխնիկայի տարրական կանոնները, Երևան, 1999 թ., 131 էջ: [Nazaryan V. Orensdrakan te[nikaji tarrakan kanwnnery, Yerevan, 1999 t., s. 131].

Քոչարյան Ս. Իրավաբանական տեխնիկայի և օրենսդրական տեխնիկայի հարաբերակցությունը, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու / Գլխ. խմբ. Գ. Ս. Ղազինյան. - Եր.: ԵՊՀ հր., 2012, 608 էջ: [Kocharyan S. Iravabanakan texnikayi yev orensdrakan texnikayi

- haraberakcutyuny. EPH iravagitutyany fakulteti profesorasaxosakan kazmi gitajoghovi nyuteri jwghovacu / Glx. Xmb. G. S. Ghazinyan. – Yer.: Eph, 2012, s. 608].
- Vozniak I. Legislative drafting technique as a factor of guaranteeing the rule of law, Visegrad Journal on Human Rights, № 3, 2025, p. 94-99, DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.3.15>:
- Алексеев С. С. Общая теория права: учебник – 2-ое изд., - М.: Проспект, 2009, с. 576. [Alekseev S. S. Obshaya teoriya prava: uchebnik. – 2-e izd., pererb. i dop. – М.: Prospekt, 2009, s. 576].
- Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов. – 4-е изд., стер. – Москва: Омега-Л, 2007, с. 528. [Vengerov A. B. Teoria gosudarstva i prava: ucheb/ dlya yurid. vuzov. – 4-e izd., ster. – Moskva: Omega-L, 2007, s. 528].
- Карташов В. Н. Юридическая техника, тактика, стратегия, технология (к вопросу о соотношении) / В кн.: Проблемы юридической техники. Т. 1. – Н. Новгород, 2000, с. 547. [Kartashov V. N. Teoriya pravovoy sistemi obshestva. V 2 t. T. 1. – Yaroslavl: YarGu, 2005, s. 547].
- Кашанина Т. В. Юридическая техника. - М. Эксмо, 2007, с. 512. [Kashanina T. V. Yuridicheskaya tehnika: uchebnik. – М.: Eksmo, 2007, s. 512].
- Кокориков Д. В. Содержание понятия «правотворческая техника», его научная новизна и ценность. Общество и право. 2011, № 2 (34), 55-60 [t2t2r file:///C:/Users/User/Downloads/soderzhanie-ponyatiya-pravotvorcheskaya-tehnika-ego-nauchnaya-novizna-i-tsennost.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/soderzhanie-ponyatiya-pravotvorcheskaya-tehnika-ego-nauchnaya-novizna-i-tsennost.pdf). [Kokorikov D. V. Soderjanie ponyatiya “pravotvorcheskoy tehniki”, ego nauchnaya novizna i cennost. Obshestvo i pravo. 2011, № 2 (34), s. 55-60 <file:///C:/Users/User/Downloads/soderzhanie-ponyatiya-pravotvorcheskaya-tehnika-ego-nauchnaya-novizna-i-tsennost.pdf>].
- Кругликов Л. Л., Спиридонова О.Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005, с. 336. [Kruglikov L. L., Spiridonov O. E. Yuridicheskie konstrukcii i simvoli v ugovolnom prave. SPb.: Izdatelstvo R. Aslanova «Yuridicheskiy centr Press», 2005, s. 336].
- Лызлов Д. Н., Картухин В. Ю. Юридическая техника: учебное пособие. – М.: Ось-89, 2009, с. 174. [Lizlov D. N., Kartuxin V. Yu. Yuridicheskaya tehnika: uchebnoe posobie. - М.: Os-89, 2009, s. 174].
- Мухаев Р. Т. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юрист, 2006, с. 572. [Muxayev R. T. Teoria gosudarstva i prava: Uchebnik. – М.: Yurist, 2006, s. 572].
- Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. В. М. Сырых. М., 2008, с. 528. [Problemi teorii gosudarstva i prava: uchebnik / pod red. V. M. Sirix. M.. 2008, s. 528].
- Пьянов Н. А. Теория государства и права: учеб. пособие. В 2 ч. Ч. 2. Теория права. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2011, с. 300. [Pyanov N. A. Teoria gosudarstva i prava: ucheb. posobie. V 2 ch. Ch. 2. Teoria prava. – Irkutsk: Izd-vo Irkut. gos. un-ta, 2011, s. 300].
- Соловьев О. Г. Преступления в сфере налогообложения (ст. 194, 198, 199 УК РФ): проблемы юридической техники и дифференциации ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2002, с. 18. [Solovyov O. G. Prestupleniya v sfere nalogooblojenia (st. 194, 198, 199 UK RF): problem yuridicheskoy tehniki i differenciacii otvestvennosti: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. Kazan, 2002, s. 18].
- Соловьев О. Г., Санташов А. Л. Дискуссионные вопросы определения видов юридической техники в теории права. Юридическая наука. 2013, № 4, 35-38, <https://cyberleninka.ru/article/n/diskussionnye-voprosy-opredeleniya-vidov-yuridicheskoy-tehniki-v-teorii-prava/viewer>. [Solovyov O. G., Santashov A. L. Disskussionnie voprosi opredeleniya vidov yuridicheskoy tehniki v teorii prava. Yuridicheskaya nauka. 2013, № 4, 35-38,

- <https://cyberleninka.ru/article/n/diskussionnye-voprosy-opredeleniya-vidov-yuridicheskoy-tehniki-v-teorii-prava/viewer>].
- Суслин Э. В. Юридическая техника: учебное пособие. – СПб, СЮА, 2017, с. 336. [Suslin E. V. Yuridicheskaya tehnika: uchebnoe posobie. – SPb, SYuA, 2017, s. 336].
- Теория государства и права: учеб. для вузов / под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. М.: Юнити-Дана, 2000, с. 640. [Teoria gosudarstva i prava: ucheb. dlya vuzov / pod red. M. M. Rassalova, V. O. Luchina, B. S. Ebzaeeva. M.: Yuniti-Dana, 2000, s. 640].
- Томин В. А. Юридическая техника: учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб, Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015, с. 84. [Tomin V. A. Yuridicheskaya tehnika: uchebnoe posobie – 2-e izd., pererab. i dop. - SPb, Sankt-Peterburgskiy yuridicheskiy institute (filial) Akademii Generalnoy prakuraturi Rossiyskooy Federacii, 2015, p. 84].
- Черданцев А. Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. - М.: Юрайт-М, 2002, с. 432. [Cherdancev A. F. Teoria gosudarstva i prava: Uchebnik dlya vuzov. – M.: Yurayt-m, 2002, s. 432].
- Яловенко Т. В. Юридическая техника: учебное пособие. – Волгоград: ВА МВД России, 2022, с. 88. [Yakovenko T. V. Yuridicheskaya tehnika: uchebnoe posobie. – Volgograd: VA MVD Rossii, 2022, s. 88].

ՋՈՆ ՌՈՒԼՍԻ «ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՆԱՉԱՌՈՒԹՅՈՒՆ» ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՎԱՍՏԵՂՉՄԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՑՔ

ՄԵԼԻՆԵ ՍԱՀՐԱԴՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում վերլուծվում է Ջոն Ռոուլսի «արդարությունը որպես անաչառություն» (Justice as Fairness) տեսությունը՝ այն դիտարկելով իբրև հանրային կառավարման և իրավական համակարգերի գնահատման նորմատիվ չափանիշ: Հիմնավորվում է, որ ձևական օրինականությունն ու կառավարման արդյունավետությունը ինքնին չեն երաշխավորում արդարություն: «Անտեղյակության վարագույրի» մեթոդաբանական մոտեցումը հնարավորություն է տալիս մշակելու այնպիսի իրավական նորմեր, որոնք կլինեն անաչառ և հավասարապես ընդունելի բոլորի համար՝ անկախ սոցիալական դիրքից կամ անհատական հանգամանքներից: Հայաստանի Հանրապետության 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունները, հատկապես «կայուն մեծամասնության» ինստիտուտը, վերլուծվում են Ռոուլսի տեսության լույսի ներքո՝ բացահայտելով քաղաքական մասնակցության և ինստիտուցիոնալ հավասարակշռության խնդիրները: Եզրակացվում է, որ հանրային իշխանության լեգիտիմությունը պահանջում է անցում ձևական իրավաչափությունից դեպի բովանդակային արդարություն՝ ապահովելով հավասար հնարավորություններ, հաշվետվողականություն և ինստիտուցիոնալ թափանցիկություն:

Բանալի բառեր – *արդարություն, արդարությունը որպես անաչառություն, հանրային կառավարում, իրավաստեղծագործություն, օրինականություն, լեգիտիմություն, հավասար հնարավորություն, տարբերության սկզբունք, անտեղյակության վարագույր, կայուն մեծամասնություն*

Ներածություն

Յուրաքանչյուր դարաշրջան ձևավորում է իր յուրօրինակ պատկերացումները կյանքի, ազատության, մարդու առաքելության, սոցիալական իդեալների և հասարակական կարգի, իշխանության, հանրային կառավարման մասին:

Մելինե Սահրադյան – ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ամբիոնի հայցորդ

Мелине Сахрадян – соискатель кафедры теории государства и права ЕГУ

Meline Sahradyan – Applicant at YSU Chair of Theory and History of State and Law

Էլ. փոստ՝ melinesahradian@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8913-1879>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 24.01.2026

Գրախոսվել է՝ 08.02.2026

Հաստատվել է՝ 02.06.2026

© The Author(s) 2026

Այդ հիմնարար իրողություններից մեկն է արդարությունը, որը փիլիսոփայական մտածողության ծագման պահից ի վեր եղել է սոցիալական, բարոյագիտական, քաղաքական, կրոնական և տնտեսագիտական վերլուծությունների առանցքում:

Արդարությունը դուրս է գալիս զուտ տեսական-բարոյական շրջանակից և դառնում է իրավաքաղաքական կառուցակարգ, որն ուղղակիորեն ազդում է և պետք է ազդի հանրային իշխանության գործունեության ձևերի, մեթոդների և արդյունքների վրա: Հետևաբար, արդարությունը պետք է դիտարկել ոչ միայն որպես փիլիսոփայական կամ բարոյական կատեգորիա, այլ որպես հանրային կառավարման անբաժան չափանիշ, որն ապահովում է իշխանության գործողությունների լեգիտիմությունը և հանրային վստահության հիմքը:

Հանրային իշխանությունը՝ որպես սահմանադրական կառավարման հիմնական սուբյեկտ, ենթակա է ոչ միայն իրավական և օրինականության, այլև արդարության սկզբունքի վերահսկողության: Արդարության գաղափարը հնարավորություն է տալիս ձևակերպելու հանրային իշխանության՝ սույն հոդվածի շրջանակներում իրավաստեղծագործության **ոչ միայն իրավաչափ**, այլ նաև **արդար լինելը**, ինչը հատուկ կարևորություն է ստանում հասարակական լեգիտիմության տեսանկյունից: Արդարությունը պետք է դիտարկվի ոչ միայն որպես վերացական գաղափար, այլ որպես **փաստացի չափանիշ**, որը պայմանավորում է պետական իշխանության պատասխանատվության բնույթը:

Նույնիսկ այն հանգամանքը, որ իրավական օրենքների ընդունմանը մասնակցում են ոչ թե մեկ անձ, այլ բազմաթիվ անձինք, դեռ չի նշանակում, թե օրենքները միշտ արդար են, իսկ արդարությունը դրանից փոխվում է: Պատճառն այն է, որ արդարությունն իսկապես ձևավորվում է հասարակության պատմական զարգացման ընթացքում և կախված չէ անհատի կամքից: Այսինքն՝ արդարությունն ինքնին սոցիալական է և չի կարող հաստատվել անհատականորեն¹:

Գիտության տեսանկյունից, օրինակ, ժողովրդավարությունն ու լիբերալիզմը սոցիալական կազմակերպման ընդամենը երկու հնարավոր սկզբունք են, ինչպես որ ավտոկրատիան և սոցիալիզմը: Գիտական որևէ պատճառ չկա, որ իրավունքի հասկացությունը սահմանվի այնպես, որ վերջինները բացառվեն: «Որոշակի սոցիալական կարգը ունի իրավունքի բնույթ, այսինքն՝ իրավական կարգ է» պնդումը չի ենթադրում բարոյական դատողություն, թե այդ կարգը լավ է կամ արդար: Կան իրավական կարգեր, որոնք որոշ տեսակետից անարդար են: Իրավունքն ու արդարությունը երկու տարբեր հասկացություններ են: Արդարությունից տարբերակված իրավունքը դրական իրավունքն է: Դրական իրավունքի գիտությունը պետք է հստակ տարբերակվի արդարության փիլիսոփայությունից²:

¹ Տե՛ս **Арендаренко, А. В.** (2009): Основные современные подходы к понятию социальной справедливости в теории права. *Право и управление. XXI век.* 2(11), էջ 22:

² Տե՛ս **Kelsen Hans** (1945): *General Theory of Law and State* (Harvard University Press), էջ 5:

Պատմությունը ցույց է տալիս, թե ինչպես կարող է իրավակարգավորումը հանգեցնել հասարակական փլուզման: Վայմարի Հանրապետության սահմանադրության 48-րդ հոդվածը³ նախագահի արտակարգ լիազորությունների մասին թեև ձևականորեն իրավաչափ էր, սակայն թույլ տվեց կիրառել այն քաղաքական ճնշման և ժողովրդավարական ինստիտուտների կազմաքանդման համար՝ ի վերջո հանգեցնելով հիտլերյան ռեժիմի օրինականացմանը: Նախագահին տրված արտակարգ լիազորությունների ծավալը և խորհրդարանական համակարգի միջև գոյություն ունեցող երկակիությունը դարձան այն իրավական մեխանիզմները, որոնց միջոցով օրինական ճանապարհով հնարավոր եղավ սահմանափակել քաղաքացիների հիմնական իրավունքները: 1933 թ. Հիտլերի կառավարության նախաձեռնությամբ ընդունված Ռայխստագի հրդեհի հրահանգը և Լիազորությունների մասին օրենքը ակնհայտորեն օգտագործեցին այդ թույլ կողմերը՝ օրենքի շրջանակներում չեզոքացնելով սահմանադրական անվտանգության երաշխիքները և հանգեցնելով ժողովրդավարական կարգի ոչնչացմանը:

Ընդ որում, պատմությունը ցույց է տալիս, որ այն, ինչ գրված է թղթի վրա որպես օրենք, դեռևս չի ենթադրում, որ հենց դա է ամենաարդարացին, ինչպես պնդում էր Հոբսը: Վերջինիս մեկնաբանությամբ՝ մարդու գործողությունների արդարությունը նշանակում է «իրավունքի համաձայն կատարված գործողություն», իսկ անարդարը՝ «իրավունքի դեմ գործողություն»: «Հասարակությունում բարօրության հասնելու պայմաններ ապահովելու և դրանք պահպանելու գործիքը Հոբսը համարում էր պետությունը, որը ընդունում է բանական, այսինքն՝ արդար օրենքներ՝ ապահովելով քաղաքացիների կյանքն ու անվտանգությունը»⁴: Նրա կարծիքով՝ արդարությունը բնական օրենքների պահպանումն է:

Ուստի իրապես արդարությունը առանց կոնկրետ լուսանցքների դառնում է լոկ վերացական հասկացություն, և դրան մարմին տալու համար անհրաժեշտ է դառնում փնտրել այն ուղիները, որոնք հնարավորինս կմոտեցնեն դրա գործնական չափանիշներին:

Պարզ է դառնում, որ արդարության չափանիշներից մեկը կարելի է համարել օրենքի ստեղծման հիմքում ընկած սկզբունքները. ինչպե՞ս անել, որ հանրային իշխանության կողմից օրենքները ընդունվեն և կիրառվեն արդարության չափանիշը դիտարկելով որպես իրավաստեղծագործության հիմնարար առանցք: Ի պատասխան այս հարցադրման՝ իր տեսլականն է առաջարկել Ջոն Ռոլսը իր «արդարությունը որպես անաչառություն» տեսությամբ, որը կքննարկենք ստորև:

³ Տե՛ս Վայմարյան Սահմանադրություն (1919), էջ 48:

⁴ **Савсерис, ОП АП** (2007) Проблема справедливости в концепции Дж. Роулза: социально-философский анализ Чита С. 26.

Ջոն Ռոլսի «արդարությունը որպես անաչառություն» տեսության հիմնարար դրույթները

Արդարությանը՝ որպես փիլիսոփայական կատեգորիայի անդրադարձել են բազմաթիվ մտածողներ՝ այն ներկայացնելով տարբեր ուղղությունների լույսի ներքո, այդ թվում՝ նաև իրավական կամ իրավաբանական: Այս մտածողներից առանձնապես հիշատակելի է ամերիկացի փիլիսոփա Ջոն Ռոլսը: Նրան հաճախ բնութագրում են որպես 20-րդ դարի ամենանշանավոր բարոյափիլիսոփա և քաղաքական փիլիսոփա: «Արդարության տեսությունը» հրատարակվել է 1971 թվականին, որով Ռոլսը հիմնարար ներդրում է ունեցել բաշխիչ արդարության խնդրի լուծման և սոցիալական հաստատությունների հիմնավորման վերաբերյալ ավանդական փիլիսոփայական մոտեցումներին հակադրվելու գործում⁵: Ջոն Ռոլսի «արդարության տեսությունը» հանդես է գալիս որպես այլընտրանք ԱՄՆ-ում 1970-ականներին գերիշխող ուտիլիտարիստական միտումներին և ժամանակակից հասարակության վերլուծության մեջ՝ Հոբսի, Լոքի և Ժ.-Ժ. Ռուսոյի աշխատություններում ներկայացված հասարակական պայմանագրի ավանդական տեսության կիրառման գաղափարին:

Ռոլսը նպատակ ուներ սահմանելու արդարության սկզբունքներ, որոնք կարող էին ծառայել որպես համընդհանուր չափանիշ սոցիալական համակարգերի բարոյական գնահատման համար: Նա կարծում էր, որ արդարությունը չի կարող լինել այնպիսի հասկացություն, որը սահմանում է «հասարակության հիմնական կառուցվածքի» բոլոր առաքիներությունները, որոնք նա մեկնաբանում էր որպես անհատների կողմից ընդունված սոցիալական համագործակցության կանոնների ամբողջություն: «Ընդհանուր հասկացությունը, որը սահմանում է հիմնական կառուցվածքի բոլոր առաքիներությունները՝ դրանց հակասական բնույթի համապատասխան հետևանքներով, ավելին է, քան արդարության հասկացությունը. այն սոցիալական իդեալ է: Արդարության սկզբունքները նման հասկացության միայն մի մասն են, թեպետև, թերևս, ամենակարևոր մասը»⁶: Ըստ Ռոլսի՝ դրանք ապահովում են ռացիոնալ չափանիշներ, որոնց միջոցով կարելի է գնահատել հասարակության հիմնական կառուցվածքի բաշխական կողմերը, որոնք, արդարության տեսանկյունից գնահատվող կանոններից բացի, ներառում են նաև արդյունավետության և ազատության չափանիշներին համապատասխանող կանոններ:

Որպես սոցիալական առավելությունների բաշխման գնահատման նորմատիվ չափանիշներ՝ արդարության սկզբունքները պետք է լինեն ընդհանուր առմամբ վավեր, համընդհանուր և հավասարապես ընդունելի հասարակության բոլոր անդամների համար՝ անկախ նրանց բնական կարողություններից,

⁵ Տե՛ս **Peterdy Kyle** (2020)՝ *A Theory of Justice* (Corporate Finance Institute, 2020), <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/esg/a-theory-of-justice/>.

⁶ Տե՛ս **John Rawls** (1999). *A Theory of Justice*, rev. ed. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), էջ 9–10:

սոցիալական կարգավիճակից, զբաղմունքից, հակումներից և այլն: Ռոլսը հասկանում է, որ իրական հասարակությունում անհնար է հասնել նման համաձայնության մարդկանց միջև, քանի որ բոլորը, գիտակցելով իրենց դիրքը հասարակությունում, իրենց սոցիալական առավելություններն ու թերությունները, կարողությունները, ճաշակը և այլն, նախապատվությունը կտան արդարության այն սկզբունքներին, որոնք կստեղծեն առավել բարենպաստ պայմաններ ցանկալի սոցիալական օգուտներին հասանելի լինելու համար⁷: Ռոլսի եզրակացությունը տարբեր կարողություններ ունեցողների համար մշակութային զարգացման և անձնական նվաճումների հավասար հնարավորություններ ապահովելու անհնարինության մասին է: Անհրաժեշտ է միայն ձգտել սահմանափակել բնական և սոցիալական պատահարների կամայական ազդեցությունը: Այս փաստարկների տրամաբանությունը Ռոլսին հանգեցնում է այն եզրակացության, որ անհրաժեշտ է ձևակերպել արդարության համընդհանուր սկզբունքներ, որոնք կարող են ընդունելի լինել հասարակության բոլոր անդամների համար և բավարարել նրանց արդարության բնական պահանջը:

Մեփական բարեկեցությունը բարձրացնելու համար պետք է հիմնվել ոչ թե իրական հասարակության և իրական անհատների, այլ սոցիալական համագործակցության հիպոթետիկ մոդելի վրա: Մա մի տեսակ մտային փորձ է, որը անհատներին հասցնում է բացարձակ անտեղյակության վիճակի՝ հասարակությունում իրենց տեղի, դասակարգային դիրքի և սոցիալական կարգավիճակի, իրենց բնական կարողությունների, հոգեբանական հակումների, ճաշակի և այլնի վերաբերյալ: Ռոլսի կարծիքով՝ անհատները նույնպես չպետք է առաջնորդվեն բարու և չարի մասին իրենց անձնական պատկերացումներով: Ռոլսը այս հիպոթետիկ իրավիճակը բնութագրում է որպես «սկզբնական դիրք» (original position), որը արդարության սկզբունքների ընտրության պայմանն է⁸:

Այսպես, արդարության փիլիսոփայական մեկնաբանության մեջ առանձնանում է Ջոն Ռոլսի «արդարությունը որպես անաչառություն» (*Justice as Fairness*) տեսությունը, որը նկարագրում է ազատ քաղաքացիների հասարակությունը, որոնք ունեն հավասար հիմնական իրավունքներ և համագործակցում են հավասար տնտեսական համակարգի շրջանակներում⁹: «Այս տեսության համաձայն՝ արդարության սկզբունքները պետք է ընտրվեն **«անտեղյակության վարագույրի հետևում»**՝ առանց որևէ մեկի նախնական տեղեկացվածության իր սոցիալական դիրքի, կարողությունների կամ ապագա կարգավիճակի մասին: Փաստորեն, ամերիկացի փիլիսոփան առաջարկում է պատկերացնել, որ մարդիկ ամեն

⁷ Տե՛ս **Оганесян, А. К.** (1990): *Этическая Мысль: Науч.-Публицист. Чтения; Равенство и Справедливость (Концепции Д. Роулса и Д. Белла)*՝ Политиздат, n.d.:

⁸ Տե՛ս նույն տեղը:

⁹ Տե՛ս Տե՛ս **John Rawls** նշվ. աշխ. :

ինչ սկսում են գրոյից՝ առանց իմանալու, թե իրենք ինչ դիրք կունենան նոր հասարակության մեջ: Այս երևակայական իրավիճակը նա կոչում է նախնական դիրքորոշում (original position) և առաջարկում է պատկերացնել, որ մարդիկ պետք է ընտրեն հասարակության կանոնները՝ առանց իմանալու իրենք հարուստ են լինելու, թե աղքատ, մեծամասնության մեջ են, թե փոքրամասնության, տղամարդ են, թե կին: Այս անտեղյակության պայմաններում նրանք կընտրեն այնպիսի կանոններ, որոնք արդար են բոլորի համար:

Ռոլարը կարծում է, որ սկզբնական դիրքում «մարդիկ չեն փորձում շահ ստանալ միմյանց հաշվին, չեն նախանձում և չեն մեծամտանում, նրանք ունեն արդարության զգացման կարողություն»¹⁰: Այսպիսով կառուցվում է «անտեղյակության վարագույրի» հիմքը սկզբնական դիրքի համար: Այստեղ նկատվում է Հոբսի և Ռոլարի տեսությունների ժառանգական կապը: Ըստ Հոբսի՝ անհատները բնական թշնամական վիճակից դուրս գալու համար պատրաստ են հրաժարվել «ամեն ինչի իրավունքի» իրենց պահանջից՝ հասարակական պայմանագիր կնքելով: Ռոլարն ավելացնում է, որ մարդիկ պայմանագիր կնքելիս չգիտեն իրենց դասային դիրքը, տաղանդները և հասարակության մեջ իրենց սոցիալական դերը, ուստի համաձայնվում են պայմանագրի ընդունմանը նույն հավասար պայմաններում¹¹:

Ռոլարը ձևակերպում է երկու սկզբունք.

- առաջինը՝ բոլոր մարդիկ պետք է ունենան հավասար հիմնական ազատություններ՝ խոսքի, խղճի, կրոնի, քվեարկելու և այլն,
- երկրորդը՝ թույլատրվում են միայն սոցիալական և տնտեսական այն տարբերությունները, որոնք օգուտ են տալիս նաև ամենաաղքատներին և երաշխավորում են հավասար հնարավորություններ բոլորի համար՝ անկախ ծննդից:

Տարբերության սկզբունքի համաձայն՝ սոցիալական և տնտեսական անհավասարությունները պետք է դասավորվեն այնպես, որ ապահովեն ամենամեծ օգուտը ավելի քիչ երջանիկների համար՝ միաժամանակ տարածվելով բոլորի համար հավասարապես՝ արդար հավասար հնարավորությունների պայմաններում¹²: Օրինակ, եթե բարձր աշխատավարձերը խրախուսում են կրթություն ստանալը և արդյունքում օգուտ են բերում նաև մյուսներին՝ դա արդար է, իսկ եթե հարստությունը կենտրոնանում է մի փոքր խմբի ձեռքում, իսկ մնացածը դուրս են մնում՝ դա անարդար է:

«Արդարությունը որպես անաչառություն» տեսության մեջ սկզբնական հավասարության դիրքը համապատասխանում է ավանդական հասարակական

¹⁰ Տե՛ս **In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.)**, Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2023). *Original Position*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2024 Edition). <https://plato.stanford.edu/entries/original-position/>:

¹¹ Տե՛ս **Савсерис, О. А.** նշվ. աշխ., էջ 40:

¹² Տե՛ս **Оганесян, А. К.** նշվ. աշխ. :

պայմանագրի տեսության «բնության վիճակին»: Ըստ Ռոլսի՝ տրամաբանական պետք է լինի մաքսիմինի կանոնի ճանաչումը որպես յուրաքանչյուր անհատի համար ընդունելի սոցիալական բարիքների արդար բաշխման միակ չափանիշ: Քանի որ սկզբնական դիրքում անհատները չգիտեն իրենց բաժինը բնական և սոցիալական առավելությունների (սոցիալական կարգավիճակ, նյութական անվտանգություն, ընտանեկան հանգամանքներ, բնական տաղանդներ և այլն) բաշխման մեջ այն հասարակությունում, որտեղ նրանք կապրեն բարոյական մաքսիմների համատեղ հոչակումից հետո, նրանք, ըստ Ռոլսի, ստիպված կլինեն նվազագույնի հասցնել սեփական հնարավոր ձախողման ռիսկը:

«Արդարությունը որպես անաչառություն» տեսության մեջ սկզբնական հավասարության դիրքը համապատասխանում է ավանդական հասարակական պայմանագրի տեսության «բնության վիճակին»: Ըստ Ռոլսի՝ տրամաբանական է մաքսիմինի (maximin)¹³ կանոնի ճանաչումը որպես յուրաքանչյուր անհատի համար ընդունելի սոցիալական բարիքների արդար բաշխման սկզբունք: Քանի որ սկզբնական դիրքում անհատները չգիտեն իրենց բաժինը բնական և սոցիալական առավելությունների (սոցիալական կարգավիճակ, նյութական անվտանգություն, ընտանեկան հանգամանքներ, բնական տաղանդներ և այլն) բաշխման մեջ այն հասարակությունում, որտեղ նրանք կապրեն արդարության սկզբունքների ընդունումից հետո, նրանք, ըստ Ռոլսի, հակված կլինեն նվազագույնի հասցնել հնարավոր վատագույն ելքի ռիսկը:

Սկստենք, սակայն, որ այս տեսությունը հիմնովին հակադրվում է օգտակարության դասական մոտեցմանը: Դասական ուտիլիտարիզմի հիմնական սկզբունքներն են՝ օգտակարություն, երջանկություն և հաճույք: Ուտիլիտարիստների կարծիքով՝ լավագույնը այն հասարակական կառուցվածքն է, որը հանգեցնում է առավելագույն թվով մարդկանց երջանկությանը: Այսպիսով, գործողությունը համարվում է օգտակարության սկզբունքին համապատասխան, երբ այն ավելի շատ նպաստում է հասարակության երջանկությանը, քան խոչընդոտում այն: Սա վերաբերում է ոչ միայն անհատական, այլև պետական որոշումներին¹⁴:

¹³ Մաքսիմին (maximin) կանոնը որոշումների ընդունման սկզբունք է, որի համաձայն ընտրությունը կատարվում է այնպես, որ հնարավոր տարբերակներից ընտրվի այն տարբերակը, որի ամենավատ հնարավոր արդյունքը (minimum payoff) առավել բարենպաստ է մյուս տարբերակների ամենավատ արդյունքների համեմատ:

Այլ կերպ ասած՝ մարդը համեմատում է տարբեր ընտրությունների վատագույն հետևանքները և ընտրում այն տարբերակը, որտեղ այդ վատագույն հետևանքը «ամենաքիչ վատն» է:

Ռոլսի տեսության մեջ այս կանոնը կիրառվում է «սկզբնական դիրքում», որտեղ մարդիկ չգիտեն իրենց ապագա սոցիալական վիճակը, և այդ պատճառով հակված են ընտրել այնպիսի արդարության սկզբունքներ, որոնք առավել պաշտպանում են ամենավատ վիճակում հայտնվելու հնարավորությունը:

¹⁴ Տե՛ս **Bentham Jeremy** (1780): *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (A New Edition, corrected by the Author, published 1823, Early Modern Texts, 2017), Chap.1, էջ 6-9, <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/bentham1780.pdf>.

Ի տարբերություն «օգտակարության» տեսության՝ «արդարությունը որպես անաչառություն» տեսության հիմքում ընկած է այն համոզմունքը, որ հիմնական ազատությունները՝ խոսքի, խղճի, քաղաքական մասնակցության, չեն կարող զոհաբերվել ընդհանուր օգուտին: Օրինակ, եթե օգտակարության սկզբունքով թույլատրվում է սահմանափակել փոքրամասնության խոսքի ազատությունը՝ ի շահ մեծամասնության հանգստության, ապա ռոլսյան արդարության մեջ այդպիսի քաղաքականությունը անընդունելի է, քանի որ որևէ քաղաքացի, գտնվելով նախնական դիրքորոշման մեջ, չի համաձայնի նման անարդարության՝ չունենալով երաշխիք, որ ինքն այդ փոքրամասնության մեջ չի լինի: Այսպիսով, Ռոլսը փոխարինում է օգտակարության «ընդհանուր երջանկության» չափանիշը անհատի արժանապատվության և փոխադարձ հարգանքի վրա հիմնված արդարության չափանիշով¹⁵:

Այսպիսով, Ռոլսի «արդարությունը որպես անաչառություն» տեսությունը հզոր գործիք է՝ գնահատելու հանրային իշխանության գործողությունները և ձևավորելու արդար իրավական կարգեր:

Չոն Ռոլսի արդարության տեսության գործնական կիրառելիությունը և արդիականությունը

«Արդարություն» կատեգորիայի տարբեր մեկնաբանություններ կան՝ կրոնական, իրավական, տնտեսական, սոցիոլոգիական, քաղաքագիտական: Սոցիալ-քաղաքական կատեգորիայի իմաստով արդարության պահպանման երաշխավորը օրենքն է: Քաղաքական գիտակցության կառուցվածքում արդարության մասին պատկերացումները սերտորեն կապված են «պետություն», «իշխանություն» և «քաղաքական ռեժիմ» հասկացությունների հետ: Քաղաքական կարգի արդարությունը կարելի է գնահատել օրինականության իրագործման, իրավահավասարության, *պետական իշխանության վրա ազդելու և դրա իրականացումն ապահովելու հնարավորությունների տեսանկյունից*: Հակամարտությունների լուծման բռնի եղանակներից հրաժարումը, սոցիալական տարբեր խմբերի շահերի հաշվառումը, որոշումների ընդունման մեջ մասնակցելու հնարավորությունը պետք է նպաստեն քաղաքական համակարգի անվտանգությանն ու կայունությանը: Քաղաքական ոլորտում արդարությունը դիտվում է որպես պետական կարգի կարևոր բնութագիր՝ կապված իրավական պետության գաղափարի հետ: Իշխանական հարաբերությունների համակարգը արդար կամ անարդար համարելու չափանիշը տվյալ դեպքում հասարակությունում գերիշխող հասարակական գաղափարն է: Արդարության զգացումը խթանում է քաղաքացիական նախաձեռնության զարգացումը, առաջացնում է ձգտում ներգրավվելու և մասնակցելու հասունացած սոցիալական խնդիրների լուծմանը¹⁶: Օ. Հյոֆֆեի նշմամբ՝ քաղաքական արդարությունը նեղ իմաստով կարելի է հասկանալ որպես «որևէ քաղաքական ատյանի

¹⁵ Տե՛ս Rawls John, նշվ. աշխ., գլ. 3, էջ 10-15:

¹⁶ Տե՛ս Савсерис, О. А. նշվ. աշխ., էջ 14-15:

միակ գործողության՝ հրամանագրի, օրենքի, դատական որոշման գնահատում», իսկ լայն իմաստով՝ «քաղաքական ինստիտուտների արդար բնույթ, արդար իրավական պետական կառուցվածք»¹⁷:

Ջոն Ռոլսի «արդարությունը որպես անաչառություն» տեսությունը պնդում է, որ արդարության չափանիշները նախորդում են իրավական կարգին: Եթե օրենքները չեն ընդունվել *«անտեղյակության քողով»* չիմանալով, թե ով կլինենք հասարակությունում, ապա հնարավոր է՝ դրանք չեն արտացոլում արդարությունը: Այսինքն՝ օրինական լինելը անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է արդարության համար: Արդյունավետ կառավարումը հաճախ բերվում է որպես արդարացում՝ հատկապես տեխնոկրատ կամ ավտորիտար համակարգերում, սակայն արդյունավետությունը, ըստ էության, գործիքային, ոչ թե նորմատիվ արժեք է: Արդյունավետ կառավարումը կարող է արագ արդյունքներ տալ, սակայն եթե այն չի հիմնվում արդար բաշխման, հանրային մասնակցության և հաշվետվողականության վրա, ապա այն վտանգում է հանրային վստահությունը և սոցիալական համախմբվածությունը: Հակառակ դեպքում կառաջանա «բարեհաճ բռնապետության» պատկեր, որն արդարություն չէ, եթե նույնիսկ թվում է, թե «գործերը լավ են ընթանում»:

Վերոնշյալ տեսական քննարկումն ավելի ընկալելի ներկայացնելու համար կարող ենք այն արտածել գործնական իրավական խնդիրների վրա, որոնք առկա են ՀՀ-ում: Իրավական համակարգում հաճախ հանդիպում են դեպքեր, երբ հանրային իշխանության իրագործումն արտաքուստ իրավաչափ է, սակայն ներքին էությանը գուրկ է Ջոն Ռոլսի «արդարությունը որպես անաչառություն» տեսությամբ հիմնավորված արդարության հիմքից:

2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններով ՀՀ-ն անցում կատարեց խորհրդարանական հանրապետության կառավարման ձևին, ինչի շրջանակներում ներդրվեցին մի շարք փոփոխություններ՝ ուղղված պետության խորհրդարանական կառուցվածքի ամրապնդմանը: Այդ փոփոխություններից մեկն էլ խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում «կայուն մեծամասնության» պահանջն էր¹⁸, որը դիտարկվում էր որպես կայունություն ապահովող ինստիտուցիոնալ միջոց: Սակայն գործնականում այս դրույթը կարող է վերածվել մեծամասնություն կազմող ցանկացած ուժի քաղաքական չարաշահումների մեխանիզմի՝ զգալիորեն սահմանափակելով ընդդիմության դերակատարությունը: Թեև կատարվեցին որոշակի փոփոխություններ, որոնք

¹⁷ Хорхе, О. (1994) *Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства*, «Гнозис», с 32

¹⁸ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն (2015), հոդված 89, մաս 3. «Ազգային ժողովն ընտրվում է համամասնական ընտրակարգով: Ընտրական օրենսգիրքը երաշխավորում է կայուն խորհրդարանական մեծամասնության ձևավորումը: Եթե ընտրության արդյունքով կամ քաղաքական կռախիցիա կազմելու միջոցով կայուն խորհրդարանական մեծամասնություն չի ձևավորվում, ապա կարող է անցկացվել ընտրության երկրորդ փուլ: Երկրորդ փուլի անցկացման դեպքում թույլատրվում է նոր դաշինքների ձևավորումը: Քաղաքական կռախիցիա կազմելու սահմանափակումները, պայմանները և կարգը սահմանվում են Ընտրական օրենսգրքով»:

խորհրդարանական փոքրամասնությունը կարող է օգտագործել որպես հակազդեցության գործիք, բայց դրանց կիրառելիության աստիճանն առօրյա աշխատանքում սահմանափակ է:

«Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի դրույթները և դրանց իրացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում» գիտագործնական հետազոտության մեջ հեղինակները իրավացիորեն առանձնացրել և նշել են, որ պետք է սահմանադրական անհրաժեշտ ու բավարար երաշխիքներ ստեղծել՝ խորհրդարանական փոքրամասնության արդյունավետ գործունեության և հակակշռող դերի ամրապնդման համար: Խորհրդարանում փոքրամասնությունը դեռևս որևէ հարցում չի կարող հանդես գալ որոշակի ինքնուրույնությամբ, ազդել քաղաքական գործընթացների իրավական հիմքերի վրա և այլն¹⁹: 2015 թվականի փոփոխություններով չեն նկատվում խորհրդարանական փոքրամասնության արդյունավետ գործունեության և հակակշռող դերի ամրապնդման համար անհրաժեշտ կառուցակարգեր:

ԱՄՆ-ում գործող նախագահական համակարգը խստիվ երաշխավորում է իշխանությունների բաժանումը՝ տարանջատելով օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերը, որոնք գործում են անկախ և, միևնույն ժամանակ, իրար նկատմամբ զսպումներ և հակակշիռներ ստեղծող մեխանիզմների միջոցով: Յուրաքանչյուր ճյուղ ունի իրավասություն՝ վերահսկելու մյուսների գործունեությունը, կանխելու իշխանության կենտրոնացումը և ապահովելու հաշվետվողականություն: Օրինակ՝ Կոնգրեսը կարող է մերժել նախագահի որոշումները, նախագահը՝ վետո կիրառել օրենքների վրա, իսկ դատարանները կարող են գնահատել գործողությունների սահմանադրականությունը:

Բրիտանական խորհրդարանական համակարգում, հակառակը, գործադիր և օրենսդիր ճյուղերը հիմնականում միավորված են քաղաքական մեծամասնության շուրջը. վարչապետն ու կառավարությունը ընտրվում են Պառլամենտի մեծամասնության կողմից և կախված են նրա վստահությունից, իսկ զսպումների և հակակշիռների գործառույթները մեծապես պայմանավորված են կուսակցական կարգապահությամբ, խորհրդարանական վերահսկողությամբ, այլ ոչ թե հաստատված անկախ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներով: Արդյունքում, իշխանության ֆորմալ տարանջատումը կա, բայց ընդդիմության և կառավարման տարբեր ճյուղերի հնարավորությունները զսպող մեխանիզմները գործնականում թույլ են:

Հայաստանում 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններից հետո ձևավորված խորհրդարանական համակարգը ավելի շատ մոտեցել է բրիտանական մոդելին: Միացյալ Նահանգներում իշխանությունների բաժանումը իրական է և ինստիտուցիոնալացված, Միացյալ Թագավորությունում

¹⁹ Տե՛ս Դանիելյան Գ. Բ., Այվազյան Վ. Ա., Մանասյան Ա. Ա., Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի դրույթները և դրանց իրացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանում, Գիտագործնական հետազոտություն (ԱՊՀ ՄԻՎ երևանյան մասնաճյուղ, 2015), էջ 29:

թեև գործադիր և օրենսդիր ճյուղերը տարանջատված են (վարչապետն ու կառավարությունը ընտրվում են Ներկայացուցիչների պալատից), սակայն առնվազն գոյություն ունի երկրորդ պալատ՝ Լորդերի պալատը, որը կարող է վերանայել, փոփոխել և ուշացնել օրենսդրական գործընթացը՝ ապահովելով որոշակի զսպող գործառույթ: Մինչդեռ Հայաստանի 2015 թ. սահմանադրական համակարգում իշխանությունը կենտրոնացած է իշխող կուսակցության ձեռքում. ընդդիմության ազդեցությունը նվազագույն է, չկա երկրորդ պալատ կամ այլ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմ, որը կարողանար վերահսկել օրենսդրությունը: Այստեղից հարց է ծագում՝ արդյո՞ք Հայաստանի համակարգը կարելի է համարել բացառապես խորհրդարանական, քանի որ խորհրդարանական կառավարման բնորոշ հատկանիշներից մեկը՝ մեծամասնության հանդեպ արդյունավետ հակակշիռը, գործնականում բացակայում է: Այնպիսի խորհրդարանական երկրներում, ինչպիսիք են Ֆրանսիան, Գերմանիան, Իտալիան կամ Կանադան, իշխանությունների հավասարակշռությունը ապահովվում է ինստիտուցիոնալ մի շարք մեխանիզմներով, որոնք նվազեցնում են իշխող կուսակցության ամբողջական գերիշխանությունը: Այսպիսով, Հայաստանի մոդելը ձևով խորհրդարանական է, սակայն գործնականում այն **չի ապահովում իրական զսպումներ և հակակշիռներ**, ինչը սահմանափակում է քաղաքական բազմազանությունն ու ընդդիմության դերակատարությունը: Իհարկե կարելի է այս մեխանիզմների բացակայությունը պայմանավորել մի շարք գործոններով՝ պնդելով, որ դժվար է հավասարության նշան դնել Հայաստանի և բարեկեցիկ Գերմանիայի, Իտալիայի, Ֆրանսիայի միջև, որոնք առնվազն չունեն արտաքին անվտանգային սպառնալիքներ, որոնք անհրաժեշտություն են ստեղծում իշխանությունը կենտրոնացնել մեկ անձի կամ մեծամասնության ձեռքում, բայց ՀՀ-ն պետք է արդեն փորձի կա՛մ գնալ խորհրդարանական դասական պետություն դառնալու ուղիով, կա՛մ, եթե այն չունի ակնկալվող արդյունավետությունը, և գնահատվում է, որ անհրաժեշտ է կառավարումը կենտրոնացնել մեկ անձի ձեռքում, ապա պետք է գործի նախագահական ռեժիմը, ինչպես ԱՄՆ-ում:

Մեկ այլ օրինակ է ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված՝ պատգամավորի լիազորությունները դադարեցնելու հարցը: Մասնավորապես պատգամավորի լիազորությունները դադարեցնելու հարցի վերաբերյալ որոշում է կայացնում ՀՀ սահմանադրական դատարանը, որին դիմող սուբյեկտ են հանդես գալիս պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ հինգերորդը և ԱԺ խորհուրդը (հոդվածներ 168.6, 169.1.2, 169.5): Քաղաքական փոքրամասնության համար անհասանելի է սահմանված մեկ հինգերորդի շեմը, փաստացի այս կարգավորումը ձևական բնույթ է կրում, չի կարող գործնականում իրացվել²⁰:

²⁰ Տե՛ս **Ամիրջյան Կ.** (2017): Պետական իշխանության հանրային իրավական պատասխանատվությունը ժամանակակից իրավունքում և դրա կենսագործման հիմնախնդիրները, ի.գ.թ. գիտական աստիճանի հայցման համար ատենախոսություն, ԵՊՀ, էջ 64:

Հետևաբար, օրենսդրական փոփոխություններ կատարելիս պետք է գնահատել ամբողջական պատկերը, լինելով հենց **«անտեղյակության վարագույրի հետևում»**, **հակառակ պարագայում կատարվող կառավարման այն համակարգը, որն առկա է հիմա ՀՀ-ում և հանգեցնում է շատ իրավիճակներում ոչ այնքան «արդար» հանգուցալուծումների:**

Ձոն Ռուսի «արդարությունը որպես անաչառություն» հայեցակարգի դիտանկյունից այս կառուցվածքը չի համապատասխանում անաչառության սկզբունքին: Եթե սահմանադրական կարգավորումները ձևավորվեին **«անտեղյակության վարագույրի հետևում»** (եթե նրանք լինեն հավասարության սկզբնական դիրքում) այն նկատառումով, որ որևէ մեկը չգիտի, թե ինքը որ դիրքում կհայտնվի քաղաքական համակարգում, ապա չէին ընդունվի կարգավորումներ, որոնք ապագայում կարող են սահմանափակել քաղաքական մասնակցության հավասար հնարավորությունը:

Ուստի արդարության գաղափարը Մահմանադրության և ցանկացած իրավական ակտի հիմքում դնելու համար անհրաժեշտ է անցում կատարել ձևային իրավաչափությունից դեպի բովանդակային արդարություն: Այդ նպատակով պետք է մշակել և կիրառել ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ, որոնք կապահովեն հավասար հնարավորություններ, հրապարակային մասնակցություն և համակարգային թափանցիկություն: Մասնավորապես, նպատակահարմար կլինի.

- ստեղծել սահմանադրական բարեփոխումների հանրային հանձնաժողով՝ անկախ մասնագիտական կազմով,
- ամրապնդել հանրային լուսման ինստիտուտը՝ ապահովելով լայն մասնակցություն և ներգրավվածություն,
- սահմանել թափանցիկության պարտադիր չափանիշներ՝ ներառելով նաև քաղաքական փոքրամասնության ձայնը որոշումների կայացման գործընթացում:

Թեպետ սահմանադրական փոփոխությունների ընթացակարգը կարող է ֆորմալ առումով պահպանել մասնակցության ու ներկայացվածության որոշ չափանիշներ, սակայն բովանդակային արդարության ապահովման համար հանրային իշխանությունը պետք է առաջնորդվի արդարության Ռուսի սկզբունքներով: Արդար իրավական կարգը պետք է լինի այնպիսին, որը երաշխավորի հավասարություն ցանկացած դիրքում հայտնված յուրաքանչյուր անհատի:

Ուստի քննարկվող հիմնական հարցին, թե ինչպես անել, որ հանրային իշխանության կողմից օրենքները ընդունվեն և կիրառվեն արդարության չափանիշը դիտարկելով որպես իրավաստեղծագործության և իրավակիրառման հիմնարար առանցք, կարող ենք պատասխանել, որ արդարությունը չպետք է դիտարկվի որպես միայն տեսական կատեգորիա. այն պետք է ծառայի որպես հասարակական կյանքի և պետական կառավարման հիմնական փիլիսոփա-

ություն: Հայաստանի սահմանադրական և օրենսդրական փոփոխությունները իրականացված առանց անաչառ և համընդհանուր համաձայնության, խաթարում են քաղաքական հավասարակշռությունը և հասարակական ներգրավվածությունը: Ջոն Ռոլսի «արդարությունը որպես անաչառություն» տեսությունը առաջարկում է հիմնարար փիլիսոփայական մոտեցում՝ վերաիմաստավորելու օրենսդրական ճարտարապետությունը՝ ապահովելով հավասար ազատություններ, հավասար հնարավորություններ: Սակայն արդարության այս սկզբունքների ներառումը հանրային կյանքում չի կարող իրականություն դառնալ առանց վաղ տարիքից սկսվող արժեհամակարգային կրթության: Արդարության սկզբունքը պետք է ներդրվի դպրոցական կրթության հիմքում՝ որպես քաղաքացիական դաստիարակության «ոսկե կանոն», որը սերունդներին կտվորեցնի, որ կյանքի ընթացքում նրանք կարող են լինել ինչպես օրենք ստեղծող և կիրառող, այնպես էլ դրա հասցեատեր, և այդ պատճառով արդարությունը պետք է ընկալել որպես ընդհանուր բարիք, որին ծառայելը նաև ինքնապաշտպանության ձև է:

Եզրակացություն

Այսպիսով, վերլուծելով Ջոն Ռոլսի «արդարություն որպես անաչառություն» տեսությունը, այն դիտարկեցինք որպես հանրային կառավարման և իրավական համակարգերի արդարության գնահատման հիմնարար հայեցակարգ: Այս հայեցակարգի կիրառելիությունը պահանջում է, որ իրավական նորմերն ու պետական կառավարումը մշակվեն ու իրականացվեն «անտեղյակության վարագույրի հետևում» գտնվող վիճակում, այսինքն՝ առանց որևէ անհատի նախնական գիտության իր ապագա սոցիալական դիրքի կամ կարողությունների մասին: Այս մոտեցումն ապահովում է, որ ընդունված օրենքներն ու կանոնները լինեն անաչառ և արդար բոլորի համար՝ անկախ նրանց անհատական հանգամանքներից:

Թեև օրինականությունն ու արդյունավետությունը կարևոր գործոններ են հանրային կառավարման կայունության համար, դրանք բավարար չեն ապահովելու արդարությունը: Երբ այս գործոններն անջատվում են արդարության նորմատիվ սկզբունքներից, ինչպիսիք են արժանիքը, հավասարությունը, ազատությունը և հաշվետվողականությունը, ապա իշխանությունը վերածվում է իրավական, բայց ոչ լեգիտիմ ուժի:

Հայաստանի Հանրապետության 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխությունները և դրանցով ամրագրված «կայուն մեծամասնության» պահանջը դիտարկելով Ռոլսի «արդարության տեսության» լույսի ներքո՝ կարող ենք եզրակացնել, որ հանրային իշխանության գործունեությունը և օրենսդրական գործընթացները չեն կարող համարվել արդար, եթե դրանք չեն առաջնորդվում արդարության բովանդակային չափանիշներով: Անհրաժեշտ է անցում կատարել ձևային իրավաչափությունից դեպի բովանդակային արդարություն՝ մշա-

կելով և կիրառելով ինստիտուցիոնալ այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք կապահովեն հավասար հնարավորություններ, հրապարակային մասնակցություն և համակարգային թափանցիկություն:

Ի վերջո, «Արդարության բացակայությամբ իրավաչափությունը կարող է դառնալ համակարգված անարդարության գործիք, իսկ արդյունավետությունը՝ դրա դիմակը»: Այս մտքի իրացումը պահանջում է ոչ միայն սահմանադրական և օրենսդրական բարեփոխումներ, այլև հասարակական գիտակցության փոփոխություն: Արդարության սկզբունքը պետք է դառնա քաղաքացիական դաստիարակության «ոսկե կանոն» և ներդրվի դպրոցական կրթության հիմքում՝ սերունդներին սովորեցնելով ընկալել արդարությունը որպես ընդհանուր բարիք, որին ծառայելը նաև ինքնապաշտպանության ձև է: Միայն այս համապարփակ մոտեցմամբ կարող է կառուցվել մի հասարակություն, որտեղ հանրային կառավարումը կլինի ոչ միայն իրավաչափ և արդյունավետ, այլև եությամբ արդար:

МЕЛИНЕ САГРАДЯН – Теория Джона Ролза о «Справедливость как беспристрастность» как основа правотворчества. – Данная работа анализирует теорию Джона Ролза о «Справедливость как беспристрастность», рассматривая её как нормативный критерий оценки публичного управления и правовых систем. Обосновывается, что формальная законность и эффективность управления сами по себе не гарантируют справедливости. Методологический подход «завесы неведения» позволяет разрабатывать правовые нормы, которые являются беспристрастными и равноприемлемыми для всех независимо от социального положения и индивидуальных обстоятельств. Конституционные изменения 2015 года в Республике Армения, в особенности институт «устойчивого большинства», анализируются в свете теории Ролза, выявляя проблемы политического участия и институционального баланса. Делается вывод о том, что легитимность публичной власти требует перехода от формальной законности к содержательной справедливости, обеспечивая равные возможности, подотчётность и институциональную прозрачность.

Ключевые слова: *справедливость, справедливость как беспристрастность, публичное управление, правотворчество, законность, легитимность, равные возможности, принцип различия, завеса неведения, устойчивое большинство*

MELINE SAHRADYAN – John Rawls’s Theory of “Justice as Fairness” as the Foundation of Lawmaking. – This paper analyzes John Rawls’s theory of *Justice as Fairness*, considering it as a normative standard for evaluating public governance and legal systems. The study argues that formal legality and administrative efficiency, in themselves, do not guarantee justice. The methodological approach of the “veil of ignorance” makes it possible to formulate legal norms that are impartial and equally acceptable to all, regardless of social position or individual circumstances.

The 2015 constitutional amendments of the Republic of Armenia, particularly the institution of the “stable majority,” are examined in light of Rawlsian theory, revealing challenges related to political participation and institutional balance.

It is concluded that the legitimacy of public authority requires a shift from formal legality to substantive justice, ensuring equal opportunities, accountability, and institutional transparency.

Key words: *justice, justice as fairness, public governance, lawmaking, legality, legitimacy, equal opportunity, difference principle, veil of ignorance, stable majority*

Գրականության ցանկ / References

- Ամիրյան Վ. Պետական իշխանության հանրային իրավական պատասխանատվությունը ժամանակակից իրավունքում և դրա կենսագործման հիմնախնդիրները, ի.գ.թ. գիտական աստիճանի հայցման համար ատենախոսություն, ԵՊՀ, 2017 [Amiryan K. Petakan isxanut'yan hanrayin iravakan patasxanatvut'yunə zamanakacic iravunk'um yev dra kensagorcman himnaxndirnerə, i.g.t'. gitakan astičani haycman hamar atenaxosut'yun, Yerevan State University, 2017]:
- Դանիելյան Գ. Բ., Այվազյան Վ. Ա., Մանասյան Ա. Ա. Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի դրույթները և դրանց իրացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանում. Գիտագործնական հետազոտություն. ԱՊՀ ՄԽՎ Երևանյան մասնաճյուղ, 2015 [Danielyan G. B., Ayvazyan V. A., Manasyan A. A. Sahmanadrakan barepoxumnerri hayecakargi druyt'nerə yev dranc iracman himnakan ugğut'yunnerə Hayastanum. Gitagorcakan hetazotut'yun. CIS Interparliamentary Assembly Yerevan Branch, 2015]:
- ՀՀ Սահմանադրություն (2015) [ՀՀ Sahmanadrut'yun (2015)]:
- Bentham Jeremy. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. 1780. A New Edition, Corrected by the Author, Published 1823. Early Modern Texts, 2017. <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/bentham1780.pdf>.
- Kelsen Hans. *General Theory of Law and State*. Harvard University Press, 1945.
- Rawls John. *A Theory of Justice*. Revised Edition. Belknap Press of Harvard University Press, 1999, n.d.
- Peterdy Kyle. *A Theory of Justice*. Corporate Finance Institute, 2020. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/esg/a-theory-of-justice/>.
- In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (2023). Original Position. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2024 Edition). <https://plato.stanford.edu/entries/original-position/>
- Арендаренко А. В. Основные Современные Подходы к Понятию Социальной Справедливости в Теории Права. *Право и Управление. XXI Век*. 2, no. 11 (2009): 21–29 [Arendarenko A. V. Osnovnye Sovremennye Podxody k Ponyatiyu Social'noj Spravedlivosti v Teorii Prava. *Pravo i Upravlenie. XXI Vek*. 2, no. 11 (2009): 21–29].
- Оганесян, А. К. Этическая Мысль: Науч.-Публицист. Чтения; Равенство и Справедливость (Концепции Д. Роулса и Д. Белла). 1990; Политиздат, n.d. [Oganesyan, A. K. Etičeskaya Mysl': Nauč.-Publicist. Čteniya; Ravenstvo i Spravedlivost' (Konceptii D. Roulza i D. Bella). 1990; Politizdat, n.d.].
- Савсерис О. А. Проблема справедливости в концепции Дж. Роулза: социально-философский анализ. Кандидат философских наук, Чита, 2007 [Savseris O. A. Problema spravedlivosti v koncepcii Dž. Roulza: social'no-filosofskij analiz. Kandidat filosofskix nauk, Čita, 2007].
- Хоффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства. Гнозис, 1994 [Hoffe O. Politika. Pravo. Spravedlivost'. Osnovopoloženiya kritičeskoj filosofii prava i gosudarstva. Gnozis, 1994].

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ПОСТАНОВЛЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА И ОСОБЕННОСТИ ИХ ИСПОЛНЕНИЯ

СТЕПАН КАРТАШЯН*

Российско-Армянский (Славянский) университет

Статья посвящена анализу юридической природы постановлений Европейского суда по правам человека и особенностей их исполнения в рамках конвенционной системы защиты прав человека. Показано, что постановления Европейского суда обладают двойственной правовой природой: с одной стороны, они имеют обязательную силу *inter partes* для государства-ответчика, а с другой — формируют авторитетные стандарты толкования Европейской конвенции о защите прав человека для всех государств-участников (*res interpretata*). В статье рассматриваются основные формы реализации постановлений Европейского суда в национальных правовых системах, включая индивидуальные и общие меры исполнения, а также механизм международного надзора за их исполнением, осуществляемый Комитетом министров Совета Европы. Делается вывод, что практика Европейского суда оказывает существенное влияние на развитие национальных правовых систем и способствует формированию общеевропейских стандартов защиты прав человека.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека; юридическая природа постановлений ЕСПЧ; международный контроль исполнения постановлений ЕСПЧ; Комитет министров Совета Европы; индивидуальные и общие меры исполнения постановлений ЕСПЧ; Европейская конвенция о правах человека; доктрина «живого инструмента»*

Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (Конвенция) сформировала одну из наиболее развитых региональных систем международной защиты прав человека, центральное место в которой занимает деятельность Европейского суда по правам человека (Суд). В отличие от многих других международных механизмов контроля, постановления Суда обладают обязательной юридической силой и подлежат исполнению государствами —

* **Степан Карташян** – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры международного и европейского права Института права Российско-армянского (Славянского) университета

Ստեփան Գարտաշյան – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, Ռուս-հայկական (Մլավոնական) համալսարանի Իրավունքի ինստիտուտի միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոնի ավագ դասախոս

Stepan Kartashyan – Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer at the Chair of International and European Law, Institute of Law, Russian-Armenian (Slavonic) University

Էլ. փոստ՝ stepan.kartashyan@rau.am ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-9263-337X>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 11.03.2026

Գրախոսվել է՝ 16.04.2026

Հաստատվել է՝ 02.06.2026

© The Author(s) 2026

участниками Конвенции. Вместе с тем значение постановлений Суда не ограничивается установлением факта нарушения в конкретном деле. Настоящая статья исходит из того, что постановления Европейского суда по правам человека выполняют двойственную функцию: с одной стороны, они выступают обязательными решениями для государства-ответчика, а с другой — формируют авторитетные ориентиры толкования Конвенции для всех государств — участников. Такая двойственная юридическая природа постановлений Суда имеет принципиальное значение для понимания механизмов их исполнения. В статье анализируется данная особенность правовой природы постановлений Суда, рассматриваются основные формы их реализации в национальных правовых системах, а также механизм международного надзора за их исполнением в рамках Совета Европы.

В современной научной литературе сформировался значительный массив исследований, посвящённых анализу юриспруденции Европейского суда по правам человека и эволюции конвенционных стандартов защиты прав человека¹. Вместе с тем юридическая природа постановлений Суда в её взаимосвязи с механизмами их исполнения в национальных правовых системах государств — участников Конвенции остается недостаточно исследованной². Между тем именно порядок и эффективность реализации постановлений Европейского суда во многом определяют их фактическое воздействие на национальные правовые системы и, в конечном счёте, результативность всей конвенционной системы защиты прав человека³.

В статье анализируется юридическая природа постановлений Суда, рассматриваются основные формы их реализации в национальных правовых системах, а также механизм международного контроля за их исполнением в рамках Совета Европы.

Особенность конвенционного механизма заключается в том, что обязательность постановлений Суда закреплена непосредственно в тексте Конвенции. В соответствии со статьёй 46 Конвенции государства — участники обязуются исполнять окончательные постановления Суда по делам, в которых они являются сторонами. Тем самым устанавливается обязательная юридическая сила решений Суда для государства-ответчика, а процесс их реализации становится предметом международного контроля в рамках институционального механизма Совета Европы.

Вместе с тем исполнение постановлений Европейского суда не ограничивается формальным признанием факта нарушения. Государство-ответчик обязано принять комплекс мер, направленных на устранение последствий нарушения и

¹ См.: **Harris D.J., O'Boyle M., Bates E.P., Buckley C.M.**, Law of the European Convention on Human Rights, 3rd ed., Oxford University Press, 2014, pp. 1-20, 180-199, **Оганесян В.А.** Актуальные проблемы международного права в контексте изменяющегося мирового порядка // European and Asian Law Review. 2023. Т. 6. № 3. С. 29–50.

² См.: **Leach P.** Taking a Case to the European Court of Human Rights, 3rd ed., Oxford University Press, 2012, pp. 83–106.

³ См.: **Lambert-Abdelgawad E.** The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, Council of Europe Publishing, 2008, pp. 13–25.

предотвращение аналогичных нарушений в будущем⁴. В этой связи постановления Суда постепенно приобретают более широкое значение, выходя за рамки разрешения индивидуального спора и способствуя совершенствованию национальных механизмов защиты прав человека.

Юридическая сила постановлений Суда носит двойственный характер. С одной стороны, они обладают обязательной силой *inter partes*, что находит выражение в принципе *res judicata*: окончательное решение Суда обязательно для государства-ответчика по конкретному делу⁵. С другой стороны, правовые позиции Суда имеют общеобязательное значение для всех Высоких Договаривающихся Сторон. Формируя стандарты толкования Конвенции, практика Суда трансформирует национальные правовые порядки. В доктрине этот эффект описывается термином *res interpretata*, согласно которому толкование Суда создает авторитетные правовые ориентиры для всех участников конвенционной системы⁶. В результате практика Суда выполняет не только функцию разрешения конкретных споров, но и приобретает нормативное значение, способствуя постепенной унификации стандартов защиты прав человека в правовых системах государств — участников Конвенции.

Эта двойственная природа создает внутреннее напряжение: формально обязательные только для государства-ответчика, постановления Суда фактически формируют правовые стандарты для всех участников Конвенции. Данное напряжение наиболее ярко проявляется в процессе исполнения, где государства должны балансировать между своими договорными обязательствами и суверенными законодательными прерогативами.

Доктрина «живого инструмента» (*living instrument*), согласно которой Европейская конвенция должна толковаться в свете современных условий⁷. Такой подход предполагает эволюционное толкование положений Конвенции, позволяющее адаптировать её нормы к изменениям общественных отношений и развитию стандартов защиты прав человека. Эволюционный характер такого толкования приводит к постоянному развитию конвенционных стандартов и оказывает влияние на содержание обязательств государств при исполнении постановлений Суда.

В современной доктрине международного права подчеркивается особая роль практики Европейского суда по правам человека в формировании общеевропейских стандартов защиты прав человека. Как отмечает Л. Вильдхабер, юриспруденция Суда способствует формированию единого правового пространства прав человека в государствах - участниках Конвенции⁸. В свою очередь,

⁴ См.: Papamichalopoulos and Others v. Greece, judgment of 31 October 1995.

⁵ См.: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, adopted 4 Nov. 1950, entered into force on 3 Sept. 1953.

⁶ См.: Letsas G. *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, 2007, pp. 71–75.

⁷ См.: Tyrer v. United Kingdom, judgment of 25 April 1978, para. 31.

⁸ См.: Wildhaber L. *The European Court of Human Rights 1998–2006: History, Achievements, Reform*, N.P. Engel Verlag, 2007, pp. 45–52.

Փ. Судр указывает, что развитие практики Суда привело к своеобразной «конституционализации» конвенционной системы, поскольку его решения оказывают значительное влияние на развитие национальных правовых систем⁹.

Современные исследователи также подчеркивают возрастающее значение Суда как института европейского публичного порядка. Так, Г. Летсас рассматривает юриспруденцию Суда как важный инструмент развития принципов толкования Конвенции¹⁰, тогда как Д. Шпильман и А. Стоун Свит отмечают, что деятельность Суда способствует формированию общеевропейского пространства конституционного правосудия¹¹. По мнению А. Моубрея, Европейский суд по правам человека постепенно превратился в центральный институт европейской системы защиты прав человека¹².

Указанные доктринальные подходы позволяют рассматривать постановления Суда не только как акты разрешения индивидуальных споров, но и как важный механизм формирования общеевропейских стандартов прав человека, эффективность которого во многом определяется их последующей реализацией в национальных правовых системах государств — участников Конвенции.

В этой связи Европейский суд по правам человека всё чаще рассматривается в доктрине международного права как институт, выполняющий квази-конституционную функцию в европейском правовом пространстве¹³. Формируя стандарты толкования Конвенции и обеспечивая их применение в национальных правовых системах государств — участников, Суд способствует становлению своеобразного европейского публичного порядка в сфере защиты прав человека. Именно поэтому значение его постановлений выходит за рамки разрешения индивидуальных жалоб и приобретает более широкое системное значение для развития европейского правового пространства.

Практика Европейского суда по правам человека показывает, что сформулированные Судом стандарты защиты прав человека находят свое практическое выражение в обязательствах государств по устранению выявленных нарушений. Установление Судом факта нарушения Конвенции налагает на государство-ответчика обязанность устранить последствия правонарушения и, насколько это возможно, восстановить положение, существовавшее до его совершения (*restitutio in integrum*). Суд неоднократно подчеркивал, что постановление, которым устанавливается нарушение Конвенции, обязывает государство не только признать факт нарушения, но и принять меры, направленные на восстановление

⁹ См.: **Sudre F.** *Droit européen et international des droits de l'homme*, 11e éd., Presses Universitaires de France, 2016, pp. 157–160.

¹⁰ См.: **Letsas G.** *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, 2007, pp. 71–75.

¹¹ См.: **Spielmann D.** Stone Sweet A., *The European Court of Human Rights: The Institutionalization of Subsidiarity*, in: *Human Rights Law Review*, 2014, pp. 1–17.

¹² См.: **Mowbray A.** *Cases, Materials and Commentary on the European Convention on Human Rights*, 3rd ed., Oxford University Press, 2012, pp. 26–30.

¹³ См.: **Stone Sweet A., Keller H.** *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 3–8.

нарушенных прав заявителя и предотвращение аналогичных нарушений в будущем¹⁴.

Применение данного принципа в практике Европейского суда по правам человека может принимать различные формы в зависимости от характера установленного нарушения и особенностей национальной правовой системы государства-ответчика¹⁵. К числу таких мер относятся, в частности, восстановление права собственности, пересмотр национального судебного решения, освобождение лица из-под стражи, возобновление уголовного или гражданского производства, а также иные действия, направленные на устранение последствий нарушения прав заявителя¹⁶. Такие меры принято относить к индивидуальным мерам исполнения постановлений Суда, поскольку они направлены на восстановление прав конкретного заявителя и максимально возможное возвращение его в положение, существовавшее до совершения нарушения. Объем и характер таких мер определяются обстоятельствами каждого конкретного дела, а также возможностями национальной правовой системы обеспечить эффективное восстановление нарушенных прав¹⁷. Вместе с тем в ряде случаев устранение последствий нарушения требует принятия более широких мер общего характера, направленных на устранение структурных проблем национального правопорядка и предотвращение аналогичных нарушений в будущем¹⁸.

Важным элементом механизма исполнения постановлений Европейского суда по правам человека является также институт справедливой компенсации, предусмотренный статьёй 41 Конвенции. Данная норма применяется в тех случаях, когда внутреннее право государства-ответчика допускает лишь частичное устранение последствий установленного нарушения. В подобных ситуациях Суд вправе присудить заявителю справедливую компенсацию, которая выступает дополнительным средством восстановления нарушенных прав и направлена на устранение материального и морального вреда, причинённого нарушением Конвенции.

Следует отметить, что присуждение справедливой компенсации не заменяет обязанности государства устранить причины нарушения и принять необходимые меры индивидуального и общего характера. В практике Суда неоднократно подчёркивалось, что основным способом восстановления нарушенных прав является, по возможности, восстановление положения, существовавшего до совершения нарушения (*restitutio in integrum*), тогда как компенсация выступает дополнительным механизмом защиты прав заявителя в тех случаях, когда полное восстановление невозможно в рамках национальной правовой системы.

¹⁴ См.: Papamichalopoulos and Others v. Greece, judgment of 31 October 1995.

¹⁵ См.: Asatryan A. **The Re-Opening of Judicial Proceedings in the Armenian Law and Practice Following the Judgments of the European Court of Human Rights** // *Proceedings of YSU. Jurisprudence*. 2023. № 2. P. 106–107.

¹⁶ См.: *Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain*, judgment of 6 December 1988, paras. 88–90.

¹⁷ См.: **De Salvia M.** *Compendium of the Case-law of the European Court of Human Rights*. The Hague: Kluwer Law International, 2001. P. 863–865.

¹⁸ См.: *Broniowski v. Poland*, judgment of 22 June 2004, paras. 189–194.

В последующей практике Европейского суда вопросы применения статьи 41 получили дальнейшее развитие. Так, в деле *Scordino v. Italy (No. 1)*¹⁹ Суд подчеркнул, что механизм компенсации должен обеспечивать эффективное средство восстановления нарушенных прав и соответствовать требованиям статьи 13 Конвенции, предусматривающей право на эффективное средство правовой защиты на национальном уровне. Данное решение стало важным этапом в развитии практики Суда в области справедливой компенсации, поскольку оно подчеркнуло необходимость создания в национальных правовых системах эффективных механизмов возмещения вреда, причинённого нарушением права на рассмотрение дела в разумный срок.

Более полное понимание юридической природы постановлений Европейского суда невозможно без анализа механизма их исполнения. Хотя обязательная юридическая сила постановлений Суда прямо закреплена в статье 46 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, их практическая эффективность во многом определяется функционированием международного механизма контроля за их исполнением²⁰. Именно наличие такого механизма обеспечивает превращение постановлений Суда из актов международного судебного установления нарушения в действенный инструмент защиты прав человека.

Специфика конвенционной системы заключается в том, что исполнение постановлений Европейского суда по правам человека находится не только в сфере ответственности государства-ответчика, но и является предметом институционального международного надзора. Наличие такого механизма существенно влияет на правовую природу постановлений Суда, поскольку их обязательность обеспечивается не только нормой международного договора, но и процедурой контроля за их исполнением в рамках Совета Европы.

В соответствии с пунктом 2 статьи 46 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод надзор за исполнением окончательных постановлений Европейского суда по правам человека осуществляет Комитет министров Совета Европы. Рассмотрение вопросов исполнения постановлений Суда происходит на специальных заседаниях Комитета министров по правам человека (DH-meetings), которые проводятся, как правило, четыре раза в год. В этих заседаниях участвуют представители государств — членов Совета Европы, преимущественно их постоянные представители при Совете Европы в Страсбурге, а также иные уполномоченные представители государств, вовлечённые в процесс исполнения постановлений Суда.

Комитет министров занимает центральное место в системе исполнения решений Европейского суда, обеспечивая контроль за тем, чтобы государства — участники Конвенции принимали необходимые индивидуальные и общие меры, направленные на устранение выявленных нарушений и предотвращение их повторения в будущем.

В этой связи механизм надзора, осуществляемый Комитетом министров, приобретает принципиальное значение для понимания юридической природы постановлений Суда. Именно на стадии их исполнения правовые выводы Суда

¹⁹ См.: *Scordino v. Italy (No. 1)*, Judgment of 29 March 2006.

²⁰ См.: **Sedrakyan A.** The Strategic Perspective for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights // *Proceedings of YSU. Jurisprudence.* 2023. № 2. P. 11–12.

трансформируются в конкретные законодательные, административные и институциональные изменения в национальных правовых системах государств — участников Конвенции.

Следует учитывать, что первоначальная система контроля, созданная Конвенцией, существенно отличалась от современной модели. До реформы, осуществленной Протоколом № 11²¹, конвенционный механизм включал три института: Европейскую комиссию по правам человека, Европейский суд по правам человека и Комитет министров Совета Европы. При этом Комитет министров обладал не только функцией надзора за исполнением решений, но и определенными полномочиями по рассмотрению дел по существу в тех случаях, когда они не передавались в Суд. Проведенная реформа изменила институциональную логику конвенционного механизма: после создания постоянного Суда функция Комитета министров была окончательно трансформирована в механизм международного контроля за исполнением судебных постановлений²². Именно это обстоятельство усилило значение стадии исполнения решений Суда и подчеркнуло роль международного надзора в обеспечении эффективности конвенционной системы.

Протокол № 11 существенно изменил институциональную структуру конвенционного механизма, создав единый постоянный Европейский суд по правам человека и ограничив роль Комитета министров осуществлением надзора за исполнением постановлений Суда.

Дальнейшее развитие механизма контроля было связано с принятием Протокола № 14, вступившего в силу в 2010 году²³. Этот протокол усилил возможности Комитета министров по обеспечению исполнения постановлений Суда. В частности, статья 46 Конвенции была дополнена положениями, позволяющими Комитету министров обращаться в Суд с запросом о толковании постановления, а также инициировать процедуру установления факта неисполнения государством окончательного постановления Суда. Данная процедура получила практическое применение, в частности, в деле *Ilgar Mammadov v. Azerbaijan*²⁴, в рамках которого Комитет министров впервые воспользовался механизмом, предусмотренным пунктом 4 статьи 46 Конвенции.

На специальных заседаниях Комитета министров по правам человека рассматривается ход исполнения постановлений Европейского суда, в рамках чего государства-ответчики представляют планы действий (*action plans*) или отчёты о выполнении (*action reports*), содержащие информацию о мерах, принятых для реализации соответствующих решений²⁵.

²¹ См.: Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby (Strasbourg, 11 May 1994), entered into force on 1 November 1998.

²² См.: **Stone Sweet A., Keller H.** A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 12–15.

²³ См.: Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Strasbourg, 13 May 2004), entered into force on 1 June 2010.

²⁴ См.: *Ilgar Mammadov v. Azerbaijan* (infringement proceedings), Judgment of the Grand Chamber, 29 May 2019, Application No. 15172/13.

²⁵ См.: *Guide for the Drafting of Action Plans and Reports for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights*. Strasbourg: Department for the Execution of Judgments of the

Планы действий представляются, как правило, на первоначальном этапе после вынесения постановления и содержат описание мер, которые государство намерено принять для устранения выявленного нарушения. К таким мерам могут относиться выплата справедливой компенсации заявителю, пересмотр национальных судебных решений, изменение административной практики либо проведение законодательных реформ. Так, после постановления Европейского суда по делу *Torreggiani and Others v. Italy*²⁶, касавшегося проблемы переполненности пенитенциарных учреждений, государство представило в Комитет министров план действий, предусматривающий принятие комплекса законодательных и административных мер, направленных на сокращение числа заключённых и улучшение условий содержания.

Отчёты о выполнении представляются на более поздних этапах процедуры надзора и содержат сведения о фактически реализованных мерах. Так, после постановления по делу *Broniowski v. Poland*²⁷, в котором Суд впервые применил процедуру пилотного постановления, направленную на устранение структурной проблемы, лежащей в основе большого числа аналогичных жалоб, государство-ответчик представило в Комитет министров ряд отчётов о выполнении. В этих документах содержалась информация о принятых законодательных и административных мерах, направленных на создание национального механизма компенсации и урегулирование многочисленных аналогичных требований.

В зависимости от характера выявленных нарушений рассмотрение дел осуществляется в рамках двух процедур надзора: стандартной процедуры и процедуры усиленного надзора (*enhanced supervision*). Стандартная процедура применяется в тех случаях, когда исполнение постановления не связано со значительными структурными проблемами и требует принятия ограниченного круга мер. Усиленный надзор используется, как правило, в ситуациях, когда постановление Суда выявляет системные недостатки национального правопорядка, требует масштабных законодательных реформ либо касается серьёзных нарушений прав человека.

Характерным примером применения процедуры усиленного надзора является дело *Oleksandr Volkov v. Ukraine*²⁸, касавшееся незаконного увольнения судьи Верховного Суда Украины. В своём постановлении Европейский суд установил нарушение статьи 6 Конвенции и указал на наличие серьёзных структурных недостатков в системе дисциплинарной ответственности судей. Учитывая необходимость проведения комплексных институциональных и законодательных реформ, исполнение данного постановления было рассмотрено Комитетом министров в рамках процедуры усиленного надзора. В процессе исполнения государство приняло ряд мер, направленных на реформирование системы дисциплинарной ответственности судей и обеспечение гарантий независимости

ECtHR, 2015. Available at: <https://rm.coe.int/4-guide-for-the-drafting-of-action-plans-and-reports/1680ab2bb7>

²⁶ См.: *Torreggiani and Others v. Italy*, Judgment of the European Court of Human Rights, 8 January 2013.

²⁷ См.: *Broniowski v. Poland*, Judgment of the European Court of Human Rights, 22 June 2004.

²⁸ См.: *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, Judgment of the European Court of Human Rights, 9 January 2013.

судебной власти. Этот пример наглядно демонстрирует, что процедура усиленного надзора применяется в ситуациях, когда исполнение постановления требует устранения системных проблем национального правопорядка и проведения масштабных институциональных преобразований.

Показательно, что в ряде случаев надзор Комитета министров приводит к проведению масштабных структурных реформ в национальных правовых системах. Одним из известных примеров является дело *Scordino v. Italy (No. 1)*²⁹, в котором Европейский суд по правам человека установил системную проблему чрезмерной продолжительности судебных разбирательств в Италии. В рамках исполнения данного постановления под надзором Комитета министров государство приняло комплекс законодательных мер, направленных на создание эффективного национального средства правовой защиты для компенсации ущерба, причинённого чрезмерной длительностью судебных процедур. Реализация этих мер стала важным элементом реформирования национальной системы правосудия и позволила обеспечить более эффективную защиту права на рассмотрение дела в разумный срок.

Другим показателем влияния механизма исполнения постановлений Суда является дело *Hirst v. the United Kingdom (No. 2)*³⁰, касающееся запрета на участие заключённых в выборах. Несмотря на продолжительную политическую дискуссию внутри государства, Комитет министров в течение многих лет осуществлял надзор за исполнением данного постановления, регулярно рассматривая представляемые правительством Соединённого Королевства планы действий и отчёты о ходе реформ.

Показательной является также практика исполнения постановлений Европейского суда по правам человека, касающихся свободы выражения мнения, свободы собраний и функционирования судебной системы в Турции. В ряде дел Суд устанавливал нарушения Конвенции, связанные с применением антитеррористического законодательства и уголовным преследованием журналистов, общественных деятелей и представителей гражданского общества. Исполнение таких постановлений рассматривалось Комитетом министров в рамках процедуры усиленного надзора, поскольку выявленные нарушения носили системный характер и требовали проведения законодательных и институциональных реформ³¹.

Одним из наиболее показательных примеров является дело *Kavala v. Türkiye*, в котором Европейский суд установил нарушение статей 5 и 18 Конвенции, признав, что уголовное преследование заявителя преследовало цели, несовместимые с Конвенцией³². В связи с длительным неисполнением постановления Комитет министров осуществлял усиленный надзор за его исполнением и впоследствии инициировал процедуру, предусмотренную пунктом 4 статьи 46 Конвенции, направив дело обратно в Европейский суд для установления факта неисполнения

²⁹ См.: *Scordino v. Italy (No. 1)*, Judgment of the European Court of Human Rights, 29 March 2006

³⁰ См.: *Hirst v. the United Kingdom (No. 2)*, Judgment of 6 October 2005.

³¹ См.: Council of Europe, Committee of Ministers. Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: Annual Report 2023. Strasbourg: Council of Europe, 2024.

³² См.: *Kavala v. Türkiye*, Judgment of the European Court of Human Rights, 10 December 2019.

государством окончательного постановления. Данный пример наглядно демонстрирует значение механизма международного контроля за исполнением решений Суда и его роль в обеспечении соблюдения государствами своих обязательств по Конвенции.

В рамках процедуры надзора Комитет министров может принимать промежуточные резолюции (*interim resolutions*), в которых выражается обеспокоенность ходом исполнения постановления Суда либо формулируются рекомендации государству-ответчику относительно мер, необходимых для устранения выявленных нарушений. Принятие таких резолюций, как правило, свидетельствует о наличии серьёзных трудностей в процессе исполнения постановления или о длительном отсутствии необходимых законодательных либо административных мер со стороны государства. Так, в практике Комитета министров промежуточные резолюции принимались, в частности, в рамках исполнения постановления по делу *Hirst v. the United Kingdom (No. 2)*³³, касавшегося запрета на участие заключённых в выборах. В условиях продолжительного неисполнения постановления Комитет министров неоднократно обращал внимание властей Соединённого Королевства на необходимость приведения национального законодательства в соответствие с требованиями Конвенции. Подобные резолюции выполняют важную функцию политико-правового давления и направлены на стимулирование государств к принятию необходимых мер для исполнения постановлений Суда.

Контроль за исполнением постановлений Суда продолжается до тех пор, пока Комитет министров не придёт к выводу о том, что государство-ответчик выполнило свои обязательства по статье 46 Конвенции. После завершения процедуры надзора Комитет министров принимает окончательную резолюцию (*final resolution*), в которой констатируется, что постановление Суда было исполнено и что государство приняло необходимые индивидуальные и общие меры для устранения выявленного нарушения. Примером может служить завершение процедуры надзора по делу *Broniowski v. Poland*³⁴, связанному с системной проблемой компенсации за имущество, утраченное после Второй мировой войны. После принятия Польшей комплекса законодательных мер и создания национального механизма компенсации Комитет министров принял окончательную резолюцию, признав постановление Суда исполненным. Подобные решения свидетельствуют о завершении международного контроля и подтверждают, что государство реализовало необходимые меры для устранения выявленных нарушений и предотвращения их повторения в будущем.

В данном контексте исполнение постановлений Суда приобретает характер коллективного механизма обеспечения соблюдения обязательств государств по Конвенции, поскольку контроль за их выполнением осуществляется всеми государствами - участниками Конвенции через Комитет министров Совета Европы. Надзор со стороны Комитета министров придаёт постановлениям Суда дополнительное институциональное измерение, поскольку их исполнение

³³ См.: *Hirst v. the United Kingdom (No. 2)*, Judgment of 6 October 2005.

³⁴ См.: *Broniowski v. Poland*, Judgment of 22 June 2004.

становится предметом совместного контроля государств — участников конвенционной системы.

Данный механизм отражает закреплённый в статье 46 Конвенции принцип коллективной гарантии соблюдения прав человека, в соответствии с которым государства — участники Конвенции несут совместную ответственность за обеспечение исполнения постановлений Суда³⁵.

В совокупности рассмотренные элементы механизма исполнения постановлений Европейского суда по правам человека свидетельствуют о том, что стадия исполнения занимает ключевое место в функционировании конвенционной системы защиты прав человека. Именно на этом этапе правовые позиции Суда получают практическую реализацию в национальных правовых системах государств — участников Конвенции. Механизм международного надзора, осуществляемый Комитетом министров Совета Европы, обеспечивает институциональные гарантии выполнения государствами своих обязательств и способствует трансформации постановлений Суда в конкретные изменения национального законодательства, административной практики и судебной деятельности.

Одним из фундаментальных принципов функционирования конвенционной системы является принцип субсидиарности. В соответствии с данным принципом основная ответственность за обеспечение и защиту прав человека возлагается на национальные органы государственной власти, включая законодательные, исполнительные и судебные институты. Европейский суд по правам человека в этой системе выполняет преимущественно надзорную функцию, вмешиваясь лишь в тех случаях, когда национальные механизмы защиты оказываются неэффективными либо не обеспечивают надлежащего уровня защиты прав, гарантированных Конвенцией. Эффективность исполнения постановлений Суда непосредственно связана с функционированием данного принципа, поскольку именно национальные органы власти играют ключевую роль в реализации конвенционных стандартов в национальных правовых системах. Таким образом, конвенционная система формирует многоуровневый механизм защиты прав человека, в котором международный судебный контроль дополняет, но не подменяет национальные правовые механизмы.

В практике Суда данный принцип получил дальнейшее развитие в ряде доктринальных подходов, направленных на определение пределов соотношения международного судебного контроля и автономии государств при реализации положений Конвенции.

Вместе с тем пределы такого усмотрения не являются безграничными. Их объём зависит от характера защищаемого права, степени существования европейского консенсуса по соответствующему вопросу, а также от природы установленного нарушения. В контексте исполнения постановлений Суда это означает, что государствам предоставляется определённая свобода выбора конкретных средств реализации постановления — например, посредством изменения законодательства, реформирования административной практики либо

³⁵ См.: **Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C.** Law of the European Convention on Human Rights. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2018. P. 38–40.

корректировки судебной практики³⁶. Однако эта свобода касается преимущественно формы исполнения. Результат исполнения не может быть предметом усмотрения: принимаемые меры должны быть эффективными и приводить к реальному устранению выявленного нарушения, а также к предотвращению аналогичных нарушений в будущем.

В совокупности принцип субсидиарности, доктрина пределов усмотрения и механизм надзора за исполнением постановлений формируют особую модель взаимодействия между Судом и национальными правовыми системами государств — участников Конвенции. В данной модели международный судебный контроль сочетается с активной ролью национальных органов власти в реализации конвенционных стандартов, что позволяет обеспечить их эффективное применение в различных правовых и институциональных условиях.

В этом контексте исполнение постановлений Суда постепенно формирует своеобразный диалог между Судом и национальными правовыми системами государств — участников Конвенции³⁷. В процессе такого взаимодействия правовые стандарты, выработанные Судом, интегрируются в национальные правовые порядки посредством законодательных реформ, изменения судебной практики и совершенствования механизмов защиты прав человека. Подобный диалог между международным судом и национальными органами правосудия является важным элементом функционирования конвенционной системы и способствует постепенной гармонизации стандартов защиты прав человека в европейском правовом пространстве.

В конечном счёте именно такое взаимодействие между Судом и национальными правовыми системами обеспечивает практическую эффективность Конвенции. Исполнение постановлений Суда выступает не только средством восстановления нарушенных прав в конкретных делах, но и важным механизмом развития национальных правовых систем и укрепления общеевропейских стандартов защиты прав человека. Анализ механизма исполнения показывает, что юридическая природа постановлений Суда не ограничивается их формальной обязательной силой *inter partes*, а проявляется также в их способности инициировать структурные изменения в национальных правовых системах государств — участников Конвенции. Тем самым постановления Европейского суда по правам человека приобретают значение не только актов разрешения индивидуальных споров, но и важного инструмента формирования общеевропейского правового пространства защиты прав человека.

В проведённом исследовании показано, что юридическая природа постановлений Европейского суда по правам человека не может быть сведена исключительно к их обязательной силе для государства-ответчика в конкретном деле. Хотя формально постановления Суда обладают обязательным характером *inter partes*, их фактическое значение значительно шире. Благодаря формированию авторитетных стандартов толкования Конвенции практика Суда оказывает системное воздействие на развитие национальных правовых систем государств — участников Конвенции. Через механизм исполнения постановлений правовые

³⁶ См.: Scozzari and Giunta v. Italy, Judgment of 13 July 2000.

³⁷ См.: **Cançado Trindade A.A.** The Access of Individuals to International Justice. Oxford: Oxford University Press, 2011. P. 45–52.

позиции Суда трансформируются в конкретные законодательные, административные и судебные изменения, направленные на устранение выявленных нарушений и предотвращение их повторения. В результате постановления Суда выступают не только инструментом индивидуальной защиты прав заявителей, но и важным механизмом институционального развития национальных правовых порядков.

Одновременно анализ механизма исполнения постановлений показывает, что эффективность конвенционной системы во многом определяется взаимодействием между Европейским судом и национальными органами государственной власти. Принцип субсидиарности, доктрина пределов усмотрения и система международного надзора со стороны Комитета министров формируют особую модель распределения ответственности за обеспечение прав человека в Европе. В рамках этой модели международный судебный контроль сочетается с активной ролью национальных правовых систем в реализации конвенционных стандартов. Подобная система взаимодействия способствует формированию устойчивого общеевропейского правового пространства защиты прав человека, в котором практика Европейского суда по правам человека выступает важным фактором постепенной гармонизации правовых стандартов и укрепления принципа верховенства права в государствах — участниках Конвенции.

Тем самым деятельность Европейского суда по правам человека выходит за рамки разрешения индивидуальных жалоб и приобретает более широкое системное значение, способствуя формированию устойчивого общеевропейского правового порядка, основанного на единых стандартах защиты прав человека и принципе верховенства права.

ՄՏԵՓԱՆ ՔԱՐՏԱՇՅԱՆ – Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռների իրավաբանական բնույթը և դրանց կատարման առանձնահատկությունները – Հոդվածը նվիրված է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) վճիռների իրավաբանական բնույթին և մարդու իրավունքների պաշտպանության կոնվենցիոն համակարգի շրջանակներում դրանց կատարման առանձնահատկությունների վերլուծությանը: ՄԻԵԴ վճիռները ունեն երկակի իրավաբանական բնույթ. մի կողմից՝ դրանք պարտադիր են *inter partes* պատասխանող պետության համար, իսկ մյուս կողմից՝ ձևավորում են Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի մեկնաբանման հեղինակավոր չափանիշներ բոլոր մասնակից պետությունների համար (*res interpretata*): Հոդվածում ուսումնասիրվում են ՄԻԵԴ վճիռների իրականացման հիմնական եղանակները ազգային իրավական համակարգերում, ներառյալ կատարման անհատական և ընդհանուր միջոցները, ինչպես նաև դրանց կատարման միջազգային վերահսկողության մեխանիզմը, որն իրականացվում է Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից: Եզրակացություն է արվում՝ ՄԻԵԴ պրակտիկան էական ազդեցություն ունի ազգային իրավական համակարգերի զարգացման վրա և նպաստում է մարդու իրավունքների պաշտպանության համաեվրոպական չափանիշների ձևավորմանը:

Բանալի բառեր – Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, ՄԻԵԴ վճիռների իրավաբանական բնույթ, ՄԻԵԴ վճիռների կատարման միջազգային վերահսկողություն:

յուն, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտե, ՄԻԵԴ վճիռների կատարման անհատական և ընդհանուր բնույթի միջոցներ, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա, «կենդանի գործիք» դոկտրին

STEPAN KARTASHYAN – Legal Nature of Judgments of the European Court of Human Rights and Specifics of Their Implementation. – This article analyzes the legal nature of judgments of the European Court of Human Rights and the specifics of their execution within the conventional human rights system. It demonstrates that judgments of the ECHR have a dual legal nature: on the one hand, they are binding inter partes for the respondent state, while on the other, they form authoritative standards of interpretation of the European Convention on Human Rights for all member states (*res interpretata*). The article examines the main forms of implementation of ECHR judgments in national legal systems, including individual and general measures of execution, as well as the mechanism of international supervision of their execution, carried out by the Committee of Ministers of the Council of Europe. It concludes that the ECHR's practice has a significant impact on the development of national legal systems and contributes to the formation of pan-European standards for the protection of human rights.

Key words: *European Court of Human Rights, legal nature of ECtHR judgments, international supervision of the execution of ECtHR judgments, Committee of Ministers of the Council of Europe, individual and general measures of execution of ECtHR judgments, European Convention on Human Rights, "living instrument" doctrine.*

Լիտերատրա/References

- Оганесян В.А. Актуальные проблемы международного права в контексте изменяющегося мирового порядка // *European and Asian Law Review*. 2023. № 3. стр. 29–50.
- Asatryan A. "The Re-Opening of Judicial Proceedings in the Armenian Law and Practice Following the Judgments of the European Court of Human Rights" // *Proceedings of YSU. Jurisprudence*. 2023. № 2. pp. 106–107.
- Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain, Judgment of the European Court of Human Rights, 6 December 1988.
- Broniowski v. Poland, Judgment of the European Court of Human Rights, 22 June 2004.
- Cañado Trindade A.A. *The Access of Individuals to International Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2011, pp. 45–52.
- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, adopted 4 Nov. 1950, entered into force on 3 Sept. 1953.
- Council of Europe, Committee of Ministers. *Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: Annual Report 2023*. Strasbourg: Council of Europe, 2024.
- De Salvia M. *Compendium of the Case-law of the European Court of Human Rights*. The Hague: Kluwer Law International, 2001, pp. 863–865.
- Guide for the Drafting of Action Plans and Reports for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. Strasbourg: Department for the Execution of Judgments of the ECtHR, 2015.
- Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C. *Law of the European Convention on Human Rights*. 4th ed., Oxford: Oxford University Press, 2018, pp. 38–40.
- Hirst v. the United Kingdom (No. 2), Judgment of the European Court of Human Rights, 6 October 2005.
- Ilgar Mammadov v. Azerbaijan (infringement proceedings), Judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights, 29 May 2019.
- Kavala v. Türkiye, Judgment of the European Court of Human Rights, 10 December 2019.
- Lambert-Abdelgawad E. *The Execution of Judgments of the European Court of Human Rights*. Council of Europe Publishing, 2008, pp. 13–25.

- Leach P. Taking a Case to the European Court of Human Rights. 3rd ed., Oxford University Press, 2012, pp. 83–106.
- Letsas G. A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights. Oxford University Press, 2007, pp. 71–75.
- Mowbray A. Cases, Materials and Commentary on the European Convention on Human Rights. 3rd ed., Oxford University Press, 2012, pp. 26–30.
- Oleksandr Volkov v. Ukraine, Judgment of the European Court of Human Rights, 9 January 2013.
- Papamichalopoulos and Others v. Greece, Judgment of the European Court of Human Rights, 31 October 1995.
- Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby (Strasbourg, 11 May 1994), entered into force on 1 November 1998.
- Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Strasbourg, 13 May 2004), entered into force on 1 June 2010.
- Scordino v. Italy (No. 1), Judgment of the European Court of Human Rights, 29 March 2006.
- Scozzari and Giunta v. Italy, Judgment of the European Court of Human Rights, 13 July 2000.
- Sedrakyan A. "The Strategic Perspective for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights" // Proceedings of YSU. Jurisprudence. 2023. № 2. pp. 11–12.
- Spielmann D., Stone Sweet A. "The European Court of Human Rights: The Institutionalization of Subsidiarity". Human Rights Law Review, 2014, pp. 1–17.
- Stone Sweet A., Keller H. A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems. Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 12–15.
- Sudre F. Droit européen et international des droits de l'homme. 11e éd., Presses Universitaires de France, 2016, pp. 157–160.
- Torreggiani and Others v. Italy, Judgment of the European Court of Human Rights, 8 January 2013.
- Tyrer v. United Kingdom, Judgment of the European Court of Human Rights, 25 April 1978.
- Wildhaber L. The European Court of Human Rights 1998–2006: History, Achievements, Reform. N.P. Engel Verlag, 2007, pp. 45–52.

**ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿՈՎ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ՕՊԵՐԱՏԻՎ-ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ
ԽՆԴԻՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԿԱՐԵՆ ԱՄԻՐՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել հանցագործության բացահայտման նպատակով իրականացվող օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքների օգտագործման խնդիրը ՀՀ քրեական դատավարությունում: Օրենսդրական կարգավորումներն այնպիսին են, որ հաճախ ինչպես քննչական մարմինների ու դատախազության, այնպես էլ դատարանի կողմից տարբեր կերպ են մեկնաբանվում: Խոսքը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասի և «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի 4-րդ հոդվածի միջև առկա որոշակի հակասության մասին է: Այսինքն՝ հոդվածում նպատակ է դրվել ներկայացնելու այնպիսի խնդիր, որն առաջացել է կամ կարող է առաջանալ իրավակիրառ պրակտիկայում: Այս առումով թեման նաև արդիական է, քանի որ շարադրվող մոտեցումները կարող են հետաքրքրություն ներկայացնել ինչպես ուսանողների, այնպես էլ փաստաբանների, իրավապահ մարմինների աշխատակիցների և դատավորների շրջանում:

Բանալի բառեր – *օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում, ապացույցի թույլատրելիություն, անթույլատրելի ապացույց, հանցագործության բացահայտում*

Ներածություն

Հոդվածում քննարկման առարկա է դարձել այն հարցը, թե արդյոք ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված արտավարությամբ թույլատրելի փաստաթղթերը բոլոր դեպքերում կարող են օգտագործվել հանցագործության բացահայտման համար:

Կարեն Ամիրյան – իրավագիտության թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի դոցենտ, ՀՀ վերաքննիչ հակակոռուպցիոն դատարանի դատավոր **Карен Амирян** – кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ, судья Апелляционного антикоррупционного суда РА
Karen Amiryan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Theory and History of State and Law, Judge of the Appellate Anti-Corruption Court of the RA
Էլ. փոստ՝ amiryankaren@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-7429>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 18.02.2026
Գրախոսվել է՝ 28.04.2026
Հաստատվել է՝ 02.06.2026
© The Author(s) 2026

Սույն աշխատանքի նպատակն է պարզաբանել ներկայացված հարցը և այդ ճանապարհով որոշակի լուծումներ առաջարկել՝ նպաստելու միասնական իրավակիրառ պրակտիկայի ձևավորմանը:

Հետազոտական մաս

«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի¹ 4-րդ հոդվածը թվարկում է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակները, որոնց շարքում, ի թիվս այլնի, նշված է նաև հանցագործությունների կանխումը: Այսպես, այդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում նշված է, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակներն են հանցագործությունների հայտնաբերումը, բացահայտումը, կանխումը և խափանումը: Հանցագործության բացահայտումը որպես օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակ, նշված է 4-րդ հոդվածի այդ մասի այլ կետերում ևս:

Միաժամանակ, արդեն ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն², քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս իրականացված օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքով դատարանի թույլտվությամբ ստացված տեսագրությունները, տեսաձայնագրությունները, ձայնագրությունները և այլ օբյեկտիվ փաստաթղթերը կարող են ճանաչվել արտավարությամբ փաստաթուղթ և կցվել վարույթի նյութերին միայն այն դեպքում, երբ համապատասխան միջոցառումն իրականացվել է ենթադրյալ հանցագործությունը կանխելու, խափանելու կամ ենթադրյալ հանցանք կատարած անձին հանցանքի կատարման պահին կամ դրանից անմիջապես հետո բացահայտելու նպատակով:

Քրեադատավարական այս կարգավորումը, փոխկապակցված լինելով «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի վերոնշյալ դրույթի հետ, նպատակ է հետապնդում հստակ սահմանել, թե քրեական վարույթից դուրս, սակայն դատարանի թույլտվությամբ իրականացված օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքներն ինչ ծավալով և որ դեպքերում կարող են մուտք գործել քրեական վարույթ: Այսինքն՝ օրենսդրությունը սահմանում է այն պայմանները, որոնց դեպքում միայն քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս իրականացված օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքով և դատարանի թույլտվությամբ ստացված տեսագրությունները, տեսաձայնագրությունները, ձայնագրությունները և այլ օբյեկտիվ փաստաթղթերը՝ որպես արտավարությամբ փաստաթղթեր, կարող են օգտագործվել քրեական վարույթում: Դրանցից է նաև այն պայմանը, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության իրականացումը պետք է հետապնդած լինի

¹ Տե՛ս «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը՝ ընդունված 2007 թ. հոկտեմբերի 22-ին:

² Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը՝ ընդունված 2021 թվականի հունիսի 30-ին:

հետևյալ նպատակներից մեկը՝ կանխել, խափանել ենթադրյալ հանցագործությունը կամ ենթադրյալ հանցանք կատարած անձին հանցանքի կատարման պահին կամ դրանից անմիջապես հետո բացահայտել:

Այստեղ առաջացող հիմնական հարցադրումն այն է, թե արդյոք ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված արտավարության թույլատրելի փաստաթղթերը կարող են օգտագործվել հանցագործության բացահայտման համար:

Խնդիրն այն է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի և «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի 4-րդ հոդվածի միջև առկա է հակասություն: Այսպես, հանցագործության բացահայտման տեսանկյունից «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի 4-րդ հոդվածում որպես նպատակ նշված է հենց հանցագործության բացահայտումը, մինչդեռ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասը որպես նպատակ նշում է ոչ թե հանցագործության բացահայտումը, այլ ենթադրյալ հանցանք կատարած անձին հանցանքի կատարման պահին կամ դրանից անմիջապես հետո բացահայտելը: Քրեադատավարական նշյալ կարգավորումն ակնհայտորեն ավելի նեղ շրջանակ է ներառում, քան «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքով նախատեսված նպատակը, ինչն իրավակիրառ պրակտիկայում կարող է տարամեկնաբանման խնդիրներ առաջացնել:

Այս հարցի վերաբերյալ մեր մոտեցումն այն է, որ կիրառման է ենթակա ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգավորումը, որի պարագայում քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս իրականացված օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքով դատարանի թույլտվությամբ ստացված տեսագրությունները, տեսաձայնագրությունները, ձայնագրությունները և այլ օբյեկտիվ փաստաթղթերը կարող են ճանաչվել արտավարության փաստաթուղթ և կցվել վարույթի նյութերին միայն այն դեպքում, երբ համապատասխան միջոցառումն իրականացվել է ենթադրյալ հանցանք կատարած անձին հանցանքի կատարման պահին կամ դրանից անմիջապես հետո բացահայտելու նպատակով: Այսինքն՝ հանցագործության բացահայտման նշյալ երկու իրավիճակներից բացի, մյուս բոլոր դեպքերում, երբ օպերատիվ-հետախուզական նշյալ գործունեության արդյունքում տեղի է ունենում հանցագործության բացահայտում, ապա դրա արդյունքում ստացված փաստաթղթերը չեն կարող ճանաչվել արտավարության, կցվել վարույթի նյութերին և որպես հետևանք չեն կարող դրվել անձին առաջադրված մեղադրանքի հաստատման հիմքում:

Նման մեկնաբանությունը նախ բխում է «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի³ 40-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետից՝ որպես իրավական

³ Տե՛ս «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը՝ ընդունված 2018 թ. մարտի 21-ին:

կոլիզիայի հաղթահարման կիրառելի դրույթ, ըստ որի՝ նորմատիվ իրավական ակտերի նորմերի միջև կոլիզիաների դեպքում ըստ հերթականության կիրառվում են հետևյալ կանոնները, ընդ որում, յուրաքանչյուր հաջորդ կանոնը կիրառվում է, եթե կիրառելի չէ նախորդ կանոնը՝ . . . **ավելի ուշ ուժի մեջ մտած նորմատիվ իրավական ակտի նորմերը:** ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նշյալ դրույթն ավելի ուշ է ընդունվել և մտել ուժի մեջ, քան «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի քննարկվող կարգավորումը, հետևաբար կիրառման է ենթակա ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասը:

Երկրորդ՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում քրեական վարույթը կարգավորվում է Սահմանադրությամբ, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով, «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքով և սույն օրենսգրքով:

Քրեական վարույթի շրջանակներից դուրս իրականացված օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքով դատարանի թույլտվությամբ ստացված տեսագրությունները, տեսաձայնագրությունները, ձայնագրությունները և այլ օբյեկտիվ փաստաթղթերը արտավարությային փաստաթուղթ ճանաչելու, վարույթի նյութերին կցելու հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են միայն ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով, այդ թվում՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասով, հետևաբար այն ներառվում է հենց ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի և ոչ թե «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի կարգավորման առարկայի մեջ, ուստի այս հիմնավորմամբ ևս պետք է կիրառման ենթակա լինի ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը և դրա 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված՝ հանցագործության բացահայտման նպատակի համար սահմանված նեղ շրջանակը:

Եզրակացություն

Հոդվածում կատարված վերլուծության արդյունքում եզրահանգել ենք, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 96-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված կարգավորումն ավելի նեղ շրջանակ է ներառում, քան «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքով նախատեսված նպատակը, ինչն իրավակիրառ պրակտիկայում կարող է տարամեկնաբանման խնդիրներ առաջացնել, իսկ այդ հարցի շուրջ մեր մոտեցումն այն է, որ կիրառման է ենթակա ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգավորումը:

КАРЕН АМИРЯН – Проблема использования результатов оперативно-разведывательной деятельности, проводимой в целях выявления преступлений в уголовном процессе РА. – Цель статьи – анализ вопроса использования результатов оперативно-следственных мероприятий, проводимых с целью раскрытия преступления, в уголовном судопроизводстве Республики Армения. Законодательные нормы таковы, что часто как следственные органы и прокуратура, так и суд интерпретируют их по-разному. Речь идёт о некотором противоречии между частью 3 статьи 96 Уголовно-процессуального кодекса Республики Армения и статьей 4 Закона «Об оперативно-следственной деятельности».

Иными словами, цель статьи — представить проблему, которая возникла или может возникнуть в юридической практике. В этом отношении статья также актуальна, поскольку представленные подходы могут представлять интерес для студентов, юристов, сотрудников правоохранительных органов и судей.

Ключевые слова: *оперативно-розыскное мероприятие, допустимость доказательств, недопустимые доказательства, раскрытие преступления*

KAREN AMIRYAN – The Problem of Using the Results of Operational-Intelligent Activities Carried Out for the Purpose of Detecting Crime in the Criminal Judiciary of the RA. – The purpose of the article is to analyze the issue of using the results of operational-investigative activities carried out for the purpose of revealing a crime in the criminal proceedings of the Republic of Armenia. The legal norms are such that often both the investigating authorities and the prosecutor's office, as well as the court interpret them in different ways.

This refers to a certain contradiction between Part 3 of Article 96 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia and Article 4 of the Law “On Operative-Investigative Activities”.

In other words, the article aims to present a problem that has arisen or may arise in legal practice. In this regard, the article is also relevant, since the approaches presented may be of interest to students, lawyers, law enforcement officers, and judges.

Key words: *operational search activity, admissibility of evidence, inadmissible evidence, detection of a crime*

Գրականության ցանկ / References

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք՝ ընդունված 2021 թվականի հունիսի 30-ին (HH greakan datavarutyanyan orensgrirk, yndunvats 2021 tvakan hunsisi 30-in):

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 2018 թ. մարտի 21-ին (Normativ-iravakan akteri masin hh orenq yndunvats 2018t. marti 21-in):

«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 2007 թ. հոկտեմբերի 22-ին («Operativ-hetakhuzakan gortzuneutyanyan masin» HH orenk yndunvats 2007.t hoktemberi 22-in):

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE MILITARY BEYOND LAWS: CONCEPTUAL CLARIFICATIONS AND A FUNCTIONAL APPROACH♦

TATEVIK DAVTYAN*
Yerevan State University

Debates about “lethal autonomous weapon systems” (LAWS) and so-called “killer robots” have dominated legal and ethical discussions of military artificial intelligence over the past decade. Yet contemporary military AI capabilities extend well beyond autonomous weapons, encompassing intelligence, surveillance, and reconnaissance (ISR), command-and-control decision support, cyber operations, logistics, and training. This article maps how “autonomy” and “military AI” have been framed in policy, law, and ethics, and proposes a functional framework aligned with current military practice and emerging AI-enabled operations. It first situates today’s autonomy discourse within a longer trajectory of military automation and delegated control. It then shows how academic and strategic literature has expanded from a LAWS-centered lens toward broader conceptions of algorithmic warfare and AI-enabled defense. Building on this evolution, the article presents a three-axis framework organized by (i) purpose of use, (ii) type of effects, and (iii) role in the decision chain, alongside working definitions of autonomous weapon systems (AWS) and LAWS. It concludes that structuring legal, ethical, and policy analysis around functions, effects, and control modalities—rather than labels alone—better captures the spectrum of military AI and supports coherent governance.

♦ *This article was funded through a Department of State Public Diplomacy Section grant, and the opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed herein are those of the Author and do not necessarily reflect those of the Department of State.*

Սույն հոդվածը պատրաստվել է ԱՄՆ պետդեպարտամենտի Հանրային դիվանագիտության բաժնի կողմից տրամադրված դրամաշնորհի շրջանակում: Հոդվածում արտահայտված կարծիքները, եզրակացությունները և առաջարկությունները պատկանում են հեղինակին և պարտադիր չէ, որ արտացոլեն ԱՄՆ պետդեպարտամենտի դիրքորոշումը:

* **Tatevik Davtyan** – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Civil Law, Researcher at the Center for American Studies, Yerevan State University (YSU). Senior Vice President and General Counsel, One Planet Group LLC

Տաթևիկ Դավթյան – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ, ԵՊՀ Ամերիկյան հետազոտությունների կենտրոնի հետազոտող, One Planet Group ՍՊԸ-ի ավագ փոխնախագահ և գլխավոր իրավախորհրդատու

Татеви́к Давтя́н – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права ЕГУ, научный сотрудник Центра американских исследований ЕГУ, старший вице-президент и главный юрисконсульт One Planet Group LLC

E-mail: t.davtyan@ysu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4382-2229>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 18.01.2026

Գրախոսվել է՝ 28.04.2026

Հաստատվել է՝ 02.06.2026

© The Author(s) 2026

Key words: *military AI; lethal autonomous weapon systems (LAWS); autonomous weapon systems (AWS); algorithmic warfare; international humanitarian law (IHL); meaningful human control; cyber operations; decision support; autonomy*

1. Introduction

Over the past decade, debates about artificial intelligence in warfare have been dominated by concerns over “lethal autonomous weapon systems” (LAWS) and the specter of so-called “killer robots.”¹ Legal, ethical, and policy discussions—particularly those conducted under the framework of the Convention on Certain Conventional Weapons (CCW)—have often centered on whether, and under what conditions, machines may be permitted to select and engage targets without direct human intervention.² This focus has played an important agenda-setting role, foregrounding issues of human control, accountability, and compliance with international humanitarian law (IHL).³ At the same time, it has tended to narrow the analytical lens through which military uses of AI are understood. Contemporary military AI capabilities extend far beyond fully autonomous weapon systems. Today, algorithmic and machine-learning systems are deployed across the defense lifecycle, including intelligence, surveillance, and reconnaissance (ISR); command-and-control decision support; logistics and sustainment; cyber and information operations; training and simulation; and force protection.⁴ Many of these systems are non-lethal and non-kinetic at the point of use. Yet, they may shape targeting decisions, escalation dynamics, and humanitarian outcomes in ways that are legally and ethically consequential.⁵ As a result, an exclusive or near-exclusive focus on LAWS risks obscuring the broader transformation of military practice driven by AI-enabled systems.

This article argues that debates about “military AI” require a more precise and functionally grounded conceptual vocabulary than that provided by the dominant LAWS framing. Rather than treating autonomy as a monolithic or binary property or treating

¹ See **Peter Asaro**, *On Banning Autonomous Weapon Systems: Human Rights, Automation, and the Dehumanization of Lethal Decision-Making*, 94 *Int'l Rev. Red Cross* 687 (2012); **Rebecca Crootof**, *The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications*, 36 *Cardozo L. Rev.* 1837 (2014).

² See Convention on Certain Conventional Weapons (CCW), Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, *Final Report*, U.N. Doc. CCW/GGE.1/2019/3 (Sept. 25, 2019).

³ See **Jack M. Beard**, *Autonomous Weapons and Human Responsibilities*, 45 *Geo. J. Int'l L.* 617 (2014); **Ingvild Bode**, *Practice-Based and Public-Deliberative Normativity: Retaining Human Control over the Use of Force*, 29 *Eur. J. Int'l Rel.* 753 (2023); **Mariarosaria Taddeo et al.**, *Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence*, 34 *Phil. & Tech.* 439 (2021).

⁴ See **Ingvild Bode & Tom F. A. Watts**, *Algorithmic Warfare: Taking Stock of a Research Programme*, 37 *Global Soc'y* 1 (2023); **Mariarosaria Taddeo**, *The Ethics of Artificial Intelligence in Defence* (Oxford Univ. Press 2024); **Shawn Wasilow & Jason Thorpe**, *Artificial Intelligence, Robotics, Ethics, and the Military: A Canadian Perspective*, 40 *AI Mag.* 47 (2019); **Jeroen G. W. C. Schraagen**, *Responsible Use of AI in Military Systems: Prospects and Challenges*, *Ergonomics* (2023).

⁵ See **Mariarosaria Taddeo & Luciano Floridi**, *Regulate Artificial Intelligence to Avert Cyber Arms Race*, 556 *Nature* 296 (2018); **Forrest E. Morgan et al.**, *Military Applications of Artificial Intelligence: Ethical Concerns in an Uncertain World* (RAND Corp. 2020); **William N. Caballero & Phillip R. Jenkins**, *On Large Language Models in National Security Applications*, *Stat* (2024).

military AI as synonymous with autonomous weapons, the article advances a functional analytical framework that aligns legal and ethical analysis with how contemporary military organizations actually design, deploy, and govern AI-enabled capabilities.⁶ The article makes three main contributions.

First, it situates current debates within a longer historical trajectory of military automation, showing that delegated control over guidance, targeting, and engagement functions long predates contemporary AI and machine learning. From Cold War-era cruise missiles and remotely piloted aircraft to naval close-in weapon systems, militaries have relied on systems that execute critical functions once activated, under predefined constraints.⁷ Understanding this lineage is essential for avoiding inflated or misleading claims about the novelty of autonomy in warfare. Second, the article traces how the LAWS debate emerged from civil society advocacy and multilateral arms control processes, and how academic and strategic discourse has since expanded toward broader conceptions of “military AI” and “algorithmic warfare.”⁸ It shows that recent doctrinal documents and scholarly work increasingly treat AI as a cross-cutting enabler across kinetic and non-kinetic domains—rather than as a feature of weapons alone—encompassing ISR, decision support, logistics, cyber operations, and information activities.⁹ Third, drawing on this literature, the article presents a functional framework for analyzing military AI. It organizes military AI according to three analytically distinct dimensions: (i) purpose of use, (ii) type of effects, and (iii) role in the decision chain, assessed alongside applicable modalities of human control.¹⁰ Within this framework, the article adopts and operationalizes working definitions of autonomous weapon systems (AWS) and lethal autonomous weapon systems (LAWS) from the literature to clarify their relationship to broader categories of military AI, while remaining sensitive to

⁶ See **Alan L. Schuller**, *At the Crossroads of Control: The Intersection of Artificial Intelligence in Autonomous Weapon Systems with International Humanitarian Law*, 95 *Int'l L. Stud.* 437 (2019); **Marc C. Canellas & Rachel A. Haga**, *Toward Meaningful Human Control of Autonomous Weapons Systems Through Function Allocation*, in **2015 IEEE Int'l Symp. on Tech. & Soc'y (ISTAS)** 1 (2015); **Mariarosaria Taddeo & Alexander Blanchard**, *A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapons Systems*, 28 *Sci. & Eng'g Ethics* 10 (2022).

⁷ See **Kenneth Anderson & Matthew C. Waxman**, *Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won't Work and How the Laws of War Can* (2013); **Michael W. Meier**, *Lethal Autonomous Weapons Systems*, in *Complex Battlespaces* (Christopher M. Ford & Winston S. Williams eds., 2018); **Marco Sassòli**, *Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to Be Clarified*, 90 *Int'l L. Stud.* 308 (2014); **Tim McFarland**, *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict* (Cambridge Univ. Press 2020).

⁸ See **Asaro**, supra note 1; **Noel Sharkey**, *The Evitability of Autonomous Robot Warfare*, 94 *Int'l Rev. Red Cross* 787 (2012); **Crootof**, supra note 1; CCW GGE *Final Report*, supra note 2.

⁹ See **Bode & Watts**, supra note 4; **Ingvild Bode et al.**, *Prospects for the Global Governance of Autonomous Weapons: Comparing Chinese, Russian, and U.S. Practices*, **Ethics & Info. Tech.** (2023); **Taddeo**, *Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, supra note 4; NATO, *NATO Artificial Intelligence Strategy* (Oct. 22, 2021); **Brian Haney**, *Applied Artificial Intelligence in Modern Warfare and National Security Policy* (2019).

¹⁰ See **Schuller**, supra note 6; **Taddeo & Blanchard**, supra note 6; **S. Kate Devitt**, *Normative Epistemology for Lethal Autonomous Weapons Systems*, in *Lethal Autonomous Weapons: Re-Examining the Law and Ethics of Robotic Warfare* (Oxford Univ. Press 2020).

variations in human control and the delegation of decision-making authority across different roles in the decision chain and operational contexts.¹¹

Following the Introduction, the article traces, in Section 2, the historical evolution of military automation and the emergence of autonomy as a policy-relevant concept. Section 3 examines the rise of the LAWS debate in civil society advocacy and multilateral governance forums. Section 4 situates LAWS within the broader shift toward military AI and algorithmic warfare. Section 5 introduces the functional framework and elaborates on its three axes. The conclusion argues that legal, ethical, and policy debates will be more coherent and effective if they move beyond contested labels and instead focus on functions, effects, and control modalities across the full spectrum of military AI.

The article does not purport to provide a comprehensive legality assessment of every category of military AI under international humanitarian law or international human rights law. Nor does it argue that any particular class of systems is *per se* lawful or unlawful. Instead, its aim is conceptual and structural: to develop a vocabulary and analytical framework that makes such legality assessments more tractable, comparable, and operationally meaningful. Questions of ultimate legality are therefore treated as context-dependent and system-specific, to be assessed through established mechanisms such as Article 36 weapons reviews, rules of engagement, and responsibility and accountability doctrines, with the framework proposed here serving as an organizing tool rather than a substitute for substantive legal analysis.¹²

Although this article advances a conceptual framework, it is grounded in—and intended to be usable within—existing legal and institutional architectures. Its analysis is anchored in primary sources, including Article 36 of Additional Protocol I, which requires States Parties to determine, in the study, development, acquisition, or adoption of a new weapon, means, or method of warfare, whether its employment would be prohibited under international law;¹³ the U.S. Department of Defense Directive 3000.09, which defines “autonomous” and “semi-autonomous” weapon systems by reference to functions they may perform “once activated” and sets policy conditions for their

¹¹ See **Taddeo & Blanchard**, *supra* note 6 (proposing a value-neutral comparative definition of autonomous weapon systems structured around autonomy, adaptivity, human control, and purpose of use); **Crootof**, *supra* note 1 (advancing a functional definition of autonomous weapon systems grounded in the law of armed conflict).

¹² See generally Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) art. 36, June 8, 1977, 1125 U.N.T.S. 3 [hereinafter **Additional Protocol I**] (obligating States Parties to review new weapons, means, and methods of warfare); U.S. Dep’t of Def., Dir. 3000.09, *Autonomy in Weapon Systems* (Nov. 21, 2012) (incorporating Change 2, May 8, 2017) (establishing policy and review requirements for autonomous and semi-autonomous weapon systems); Jack M. Beard, *Autonomous Weapons and Human Responsibilities*, 45 **Geo. J. Int’l L.** 617 (2014) (analyzing responsibility and accountability concerns raised by autonomous weapon systems).

¹³ See Additional Protocol I, *supra* note 12, art. 36 (“In the study, development, acquisition or adoption of a new weapon, means or method of warfare, a High Contracting Party is under an obligation to determine whether its employment would, in some or all circumstances, be prohibited by this Protocol or by any other rule of international law applicable to the High Contracting Party.”).

development and use;¹⁴ the mandate and reports of the CCW Group of Governmental Experts on LAWS, which frame multilateral debate around human responsibility, human–machine interaction, and IHL compliance;¹⁵ the ICRC’s articulation of autonomy in the “critical functions” of weapons, linking technological design directly to the principles of distinction, proportionality, and precautions in attack;¹⁶ and NATO’s Artificial Intelligence Strategy, which treats AI as a cross-cutting enabler across Alliance activities rather than a weapons-only concern.¹⁷ These sources collectively reflect how states and institutions already conceptualize, govern, and review AI-enabled military capabilities, and they provide the normative and institutional baseline against which the framework proposed here is intended to operate.

2. From “unmanned” and “automatic” to “autonomous weapon systems.”

Early technical and doctrinal discussions about technology in warfare typically revolved around ‘unmanned’ (remotely piloted) and ‘automatic’ (rule-governed) systems, long before ‘autonomy’ became associated with contemporary artificial intelligence and machine learning.¹⁸ By the mid-twentieth century and into the early Cold War, militaries deployed systems that were either piloted at a distance or executed significant portions of a mission once activated, with limited continuous human input during terminal phases¹⁹. Historical work on unmanned aircraft and early ‘aerial torpedoes’ traces an operational continuity from radio-controlled targets and pilotless bombs to later generations of unmanned and remotely piloted aircraft, highlighting pre-programmed flight paths and engagement rules with little real-time human control over

¹⁴ See U.S. Dep’t of Def., Dir. 3000.09, *Autonomy in Weapon Systems* 13–14 (Nov. 21, 2012) (incorporating Change 2, May 8, 2017) (defining “autonomous weapon system” as “a weapon system that, once activated, can select and engage targets without further intervention by a human operator,” distinguishing “semi-autonomous weapon systems,” and prescribing approval and design requirements).

¹⁵ See, e.g., Convention on Certain Conventional Weapons, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, *Report of the 2019 Session*, U.N. Doc. CCW/GGE.1/2019/3 (Sept. 25, 2019) (emphasizing human responsibility, IHL compliance, and human–machine interaction in relation to the critical functions of weapons); Convention on Certain Conventional Weapons, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, *Report of the 2021 Session*, U.N. Doc. CCW/GGE.1/2021/CRP.2 (Dec. 3, 2021).

¹⁶ See Int’l Comm. of the Red Cross, *Views of the ICRC on Autonomous Weapon Systems* 2–4 (Nov. 2016) (identifying the “critical functions” of selecting and attacking targets as the focal point for legal and ethical analysis); Int’l Comm. of the Red Cross, *Autonomous Weapon Systems: Implications of Increasing Autonomy in the Critical Functions of Weapons* 7–12 (2016) (linking increasing autonomy in critical functions to the IHL principles of distinction, proportionality, and precautions in attack).

¹⁷ See N. Atl. Treaty Org., *NATO’s Artificial Intelligence (AI) Strategy* 2–4 (Oct. 22, 2021) (presenting AI as a cross-cutting, “game-changing” enabler across NATO activities, including situational awareness, decision-making, logistics, and force protection).

¹⁸ See **John F. Keane & Stephen S. Carr**, *A Brief History of Early Unmanned Aircraft*, 32 **Johns Hopkins APL Tech. Dig.** 558, 558–71 (2013); **John A. Blom**, *Unmanned Aerial Systems: A Historical Perspective* (Combat Stud. Inst. Press 2010).

¹⁹ See **Vasile Prisacariu**, *The History and the Evolution of UAVs from the Beginning till the 70s*, 8 **J. Def. Resources Mgmt.** 181, 181–89 (2017).

terminal actions.²⁰ These systems established an enduring operational template: humans assign the mission or authorize activation, while the machine increasingly performs guidance, navigation, tracking, and engagement functions.

Cold War–era cruise missiles exemplified high levels of automated mission execution. Systems such as the U.S. Tomahawk relied on sophisticated onboard guidance and terminal logic: early variants combined inertial navigation with terrain-contour matching (TERCOM), while later versions added Digital Scene-Matching Area Correlation (DSMAC) for terminal guidance²¹. This allowed strike sequences to unfold without continuous “hands-on” control after launch. Likewise, remotely piloted aircraft evolved from radio-controlled targets into operational reconnaissance and strike-support platforms, executing pre-programmed flight paths and control logic while retaining human direction in mission planning and tasking.²²

Naval point-defense systems became particularly salient precedents in later debates over autonomy. The U.S. Navy’s Phalanx Close-In Weapon System (CIWS), when operating in certain modes, can autonomously search for, detect, track, and engage incoming threats within predefined parameters once activated, effectively closing the sensor-to-shooter loop at machine speed²³. Although such systems operate through deterministic engagement logic rather than learning or adaptive algorithms, their operational reality—delegated engagement authority under constrained rules—has been widely treated as a key precedent in later conceptual and legal debates over autonomy in weapon systems.²⁴

A major policy inflection point came with the U.S. Department of Defense’s formal adoption of an “autonomy” taxonomy in DoD Directive 3000.09.²⁵ That directive defines an autonomous weapon system (AWS), in essence, as a weapon system that, once activated, can select and engage targets without further operator intervention, and it distinguishes such systems from semi-autonomous and human-supervised autonomous systems for purposes of design, authorization, and legal review.²⁶ Subsequent conceptual

²⁰ See **John F. Keane & Stephen S. Carr**, *A Brief History of Early Unmanned Aircraft*, 32 **Johns Hopkins APL Tech. Dig.** 558, 558–71 (2013); John A. Blom, *Unmanned Aerial Systems: A Historical Perspective* (Combat Stud. Inst. Press 2010).

²¹ See **Kenneth P. Werrell**, *The Evolution of the Cruise Missile* (Air University Press 1985).

²² See **Thomas P. Ehrhard**, *Air Force UAVs: The Secret History* (Mitchell Inst. 2010); see also **Blom**, *supra* note 20; **Keane & Carr**, *supra* note 20.

²³ See U.S. Navy, *MK 15 – Phalanx Close-In Weapon System (CIWS) Fact File* (last updated Sept. 20, 2021); Ronald O’Rourke, *Navy Shipboard Lasers and the Phalanx Close-In Weapon System (CIWS)*, Cong. Research Serv. R45098 (2020).

²⁴ See, e.g., **Jacquelyn Schneider & Julia Macdonald**, *The Rise of Unmanned Technologies*, in *The Hand Behind Unmanned: Origins of the U.S. Autonomous Military Arsenal* (Oxford Univ. Press 2025).

²⁵ On DoD Directive 3000.09 as a turning point in U.S. autonomy policy, see **Mariarosaria Taddeo and Luciano Floridi**, “Regulate Artificial Intelligence to Avert Cyber Arms Race,” *Nature* (2018). Michael W. Meier, “Lethal Autonomous Weapons Systems,” in *Complex Battlespaces* (2018). Tim McFarland, *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict* (2020). Ronald C. Arkin, “Lethal Autonomous Systems and the Plight of the Non-combatant” (2013).

²⁶ See **Mariarosaria Taddeo & Luciano Floridi**, *Regulate Artificial Intelligence to Avert Cyber Arms Race*, 556 *Nature* 296 (2018); **Michael W. Meier**, *Lethal Autonomous Weapons Systems*, in *Complex Battlespaces* (Christopher M. Ford & Winston S. Williams eds., 2018); **Tim McFarland**, *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict* (Cambridge Univ. Press 2020).

work treats the DoD definition as a central reference point in the broader definitional landscape: Crootof and others show how it captures currently fielded systems and shapes treaty debates²⁷, while Taddeo and Blanchard’s comparative analysis of twelve official AWS definitions uses the DoD formulation as one of the primary data points in developing a more value-neutral, four-dimensional definition—autonomy, adaptivity, human control, and purpose of use—intended to support governance and ethical analysis.²⁸ Collectively, these moves frame “autonomy” not as science-fiction agency, but as a specific pattern of delegated targeting functions after activation—a framing that continues to influence U.S. doctrine and many international discussions on AWS and LAWS.²⁹

3. The rise of the “LAWS” debate: from advocacy framing to multilateral governance.

3.1. Advocacy and Multilateral Institutionalization

The contemporary legal and political debate was energized in the early 2010s by civil society advocacy—most prominently Human Rights Watch’s 2012 report, *Losing Humanity: The Case Against Killer Robots*, co-authored with Harvard Law School’s International Human Rights Clinic.³⁰ The report helped popularize the “killer robots” frame, defined “fully autonomous weapons” as systems that could select and engage targets without human intervention, and argued that, in their view, delegating life-and-death decisions to machines would violate core requirements of international humanitarian law (IHL)—especially distinction, proportionality, and precautions in attack—as well as fundamental human rights protections.³¹ It also fed directly into the launch of the Campaign to Stop Killer Robots and informed the 2013 report of the UN Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, which called on states to address emerging autonomous weapons in multilateral fora.³² This advocacy built on and interacted with earlier academic calls for prohibition grounded in IHL and

²⁷ See **Rebecca Crootof**, *The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications*, 36 **Cardozo L. Rev.** 1837 (2014); **史生 新保 (Shinbo)**, *Lethal Autonomous Weapon Systems (LAWS) Confronting the Robot Law Perspectives*, **IEICE ESS Fundamentals Rev.** (2020).

²⁸ See **Mariarosaria Taddeo & Alexander Blanchard**, *A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapons Systems*, 28 **Sci. & Eng’g Ethics** 10 (2022).

²⁹ See **Kenneth Anderson & Matthew C. Waxman**, *Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won’t Work and How the Laws of War Can* (2013); **Taddeo & Floridi**, supra note 5; **Taddeo & Blanchard**, supra note 6; **Pavel Sharikov**, *International Regulations of Lethal Autonomous Weapons Systems: Transatlantic Security Dialogue*, **World Econ. & Int’l Rel.** (2024); **Ingvild Bode et al.**, *Prospects for the Global Governance of Autonomous Weapons: Comparing Chinese, Russian, and U.S. Practices*, **Ethics & Info. Tech.** (2023).

³⁰ See Human Rights Watch & Harvard Law Sch. Int’l Human Rights Clinic, *Losing Humanity: The Case Against Killer Robots* (2012); see also Campaign to Stop Killer Robots, *About Us* (n.d.); **Christof Heyns**, Rep. of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, U.N. Doc. A/HRC/23/47 (2013).

³¹ *Id.*

³² *Id.*

human rights law,³³ and with legal analyses emphasizing that certain defensive systems already exhibited functionally autonomous targeting behavior.³⁴

In parallel, the International Committee of the Red Cross (ICRC) pushed debate toward a more legally operational lens by proposing that states focus on autonomy in the “critical functions” of weapons—above all, whether a system can independently select and attack targets without human intervention, rather than on general labels such as “artificial intelligence”³⁵. In its 2016 statement to the CCW Meeting of Experts on LAWS and its 2017 report *Autonomous Weapon Systems: Implications of Increasing Autonomy in the Critical Functions of Weapons*, the ICRC used this “critical functions” notion to link discussions of autonomy directly to IHL targeting obligations concerning distinction, proportionality, and precautions in attack, and to the requirement that decisions to kill or destroy remain a human responsibility.³⁶ At the multilateral level, states first brought the issue formally into the framework of the Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) when the CCW High Contracting Parties agreed in 2013 to convene an informal Meeting of Experts on “lethal autonomous weapons systems” (LAWS) which met in Geneva in May 2014. Additional informal expert meetings followed in 2015 and 2016. Building on these, the CCW’s Fifth Review Conference in December 2016 established an open-ended Group of Governmental Experts (GGE) on emerging technologies in the area of LAWS, which held its first session in November 2017.³⁷ The GGE’s mandate explicitly focuses on “emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems,” rather than revisiting the legality of all existing automated or defensive systems, a framing that has shaped subsequent discussions of scope and state obligations. The CCW meetings of experts and the GGE have not adopted a binding definition of “lethal autonomous weapons systems.”³⁸ Nonetheless, their work has repeatedly centered on three interrelated clusters of issues: (i) the degree and kind of autonomy that might be acceptable in the critical functions of selecting and attacking targets; (ii) how to retain sufficient human judgment, control, and responsibility in decisions to use force; and (iii) whether existing IHL, together with national legal weapons-review procedures under Article 36 of Additional Protocol I, provides an

³³ See **Peter Asaro**, *On Banning Autonomous Weapon Systems*, supra note 1; **Aaron M. Johnson & Seth Axinn**, *The Morality of Autonomous Robots*, **J. Mil. Ethics** (2013); **Robert Sparrow**, *Killer Robots*, in *Political Minefields* (2019).

³⁴ See **Rebecca Crootof**, supra note 1; **Marco Sassòli**, *Autonomous Weapons and International Humanitarian Law*, supra note 7; **Jack M. Beard**, *Autonomous Weapons and Human Responsibilities*, supra note 3.

³⁵ See Int’l Comm. of the Red Cross, *Autonomous Weapon Systems: Implications of Increasing Autonomy in the Critical Functions of Weapons* (2017); Int’l Comm. of the Red Cross, *Autonomous Weapons: Decisions to Kill and Destroy Are a Human Responsibility*, Statement to the CCW Meeting of Experts on LAWS (Apr. 11, 2016).

³⁶ *Id.*

³⁷ See U.N. Off. at Geneva, *CCW Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems to Meet Next Week*, Press Release (Nov. 10, 2017); U.N. Off. for Disarmament Affs., *Timeline of LAWS in the CCW* (n.d.); see also **Shinbo**, supra note 27; **Bode et al.**, supra note 29.

³⁸ See U.N. GGE on Lethal Autonomous Weapons Sys., *Report of the 2017 Session*, U.N. Doc. CCW/GGE.1/2017/CRP.1 (2017); Int’l Comm. of the Red Cross, *Autonomous Weapons: Decisions to Kill and Destroy Are a Human Responsibility*, supra note 36; Council of the Eur. Union, *EU Statement on Lethal Autonomous Weapon Systems*, Statement to the CCW GGE on LAWS (Apr. 9, 2018).

adequate framework for emerging systems or whether new normative instruments are required³⁹. Over time, “LAWS” has become the dominant term of art in these multilateral arms-control and governance debates—used in CCW mandates, GGE documents, and state statements—while its precise boundaries and relationship to broader notions such as “autonomous weapon systems” (AWS) and “military AI” remain contested. The definitional content and legal significance of terms such as AWS and LAWS are analyzed further in Section 6 of this article.

3.2 Definitional convergence and limits in the AWS/LAWS literature

Debates over autonomous weapon systems (AWS) and lethal autonomous weapon systems (LAWS) have long been marked by inconsistent terminology across states, international organizations, and scholars. In response, a substantial body of literature has sought to clarify definitions and assess their legal significance.⁴⁰ Comparative analyses nonetheless reveal increasing convergence around a limited set of governance-relevant variables. Most notably, Taddeo and Blanchard’s review of official definitions⁴¹ adopted by states and international organizations—including the ICRC, NATO, and the U.S. Department of Defense—identifies recurring emphasis on: (i) autonomy in critical functions, particularly target selection and engagement without real-time human intervention; (ii) the degree and form of human control retained; (iii) the system’s intended purpose, especially whether it is designed to employ lethal force; and, in some definitions, (iv) adaptivity or learning, though this is not treated as a necessary condition for autonomy.⁴²

Functional definitions in legal scholarship similarly stress that many existing systems already fall within broad AWS formulations.⁴³ Crootof’s widely cited definition, for example, highlights that weapon systems capable of independently selecting and engaging targets after activation—such as certain defensive systems—qualify as AWS, challenging narratives that treat autonomy as purely a future concern.⁴⁴ Authority-based approaches further argue that the central legal question is not whether a system is labeled “autonomous,” but which targeting and engagement authorities are delegated to it in

³⁹ *Id.*

⁴⁰ See **Rebecca Crootof**, supra note 1; **Noel Sharkey**, supra note 8; **Tim McFarland**, supra note 7; **Taddeo & Blanchard**, supra note 6; **Ahmad Khalil et al.**, supra note 68 (surveying persistent definitional fragmentation across states, international organizations, and scholarly literature on AWS and LAWS).

⁴¹ See **Mariarosaria Taddeo & Alexander Blanchard**, *A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapon Systems*, supra note 6 (reviewing twelve official definitions adopted by states and international organizations, including the ICRC, NATO, and the U.S. Department of Defense, and identifying recurring emphasis on autonomy in critical functions, the degree of human control, purpose of use (including lethality), and, in some definitions, adaptivity—while stressing that machine learning is not a necessary condition for autonomy).

⁴² See **Taddeo & Blanchard**, supra note 6.

⁴³ See **Yucel et al.**, *Drones, Bots, and the Law*, supra note 72 (emphasizing that “autonomous weapon systems” denote a category of weapon systems rather than “AI” in general, and that AWS may or may not rely on advanced machine-learning techniques).

⁴⁴ See **Rebecca Crootof**, *The Killer Robots Are Here*, supra note 1; *id.* (arguing that functional definitions of AWS encompass some existing systems, including certain defensive configurations such as CIWS, thereby undermining claims that autonomous weapons are purely speculative or future technologies).

practice, under what constraints, and in what operational context.⁴⁵ Within this broader category, LAWS are generally understood as a subset of AWS whose autonomous functions can directly produce lethal or physically destructive effects. Recent work has sought to refine this category by distinguishing earlier rule-based systems from contemporary machine-learning-enabled systems, emphasizing properties such as opacity, brittleness under domain shift, and susceptibility to adversarial manipulation.⁴⁶

Taken together, this literature demonstrates both convergence and limitation: while definitions increasingly align around autonomy in critical targeting functions and lethal effects, they remain ill-suited to capture non-weapon AI systems, non-kinetic effects, and the downstream coupling of decision-support tools into lethal decisions. This gap sets the stage for the broader conception of military AI developed in Section 4 and the functional framework introduced in Section 5.

4. From “LAWS” to “military AI” and “algorithmic warfare.”

By the late 2010s, scholars and policymakers increasingly reframed military AI as a broader transformation driven by algorithmic and machine-learning systems across defense organizations. Recent work explicitly traces this move from a weapons-centered focus to broader framings of “algorithmic warfare” and “AI in defense,” emphasizing that contemporary military AI capabilities extend well beyond fully autonomous weapon systems.⁴⁷ In this broader framing, military AI is best understood as an umbrella term for algorithmic or AI-enabled systems deployed across the defense lifecycle, including intelligence, surveillance and reconnaissance (ISR), data fusion and analytics, decision support for command and control (C2), cyber operations, logistics and sustainment, training and simulation, border and maritime security, and targeting pipelines.⁴⁸ The U.S. Department of Defense’s Algorithmic Warfare Cross Functional Team (“Project Maven”), established in 2017 to apply machine learning to ISR imagery and video to

⁴⁵ See **Alan L. Schuller**, *At the Crossroads of Control*, *supra* note 6 (arguing that evaluation of autonomy should focus on the combination of authorities delegated to the computer controlling the weapon system, given its capabilities and operational context); see also **Marc C. Canellas & Rachel A. Haga**, *supra* note 6; **S. Kate Devitt**, *supra* note 10; **Maathuis & Cools**, *supra* note 64 (developing function-allocation and control-mode approaches connecting autonomy to rules of engagement and operational doctrine).

⁴⁶ See **Tim McFarland**, *supra* note 7; **Afonso Seixas Nunes**, *supra* note 55; **Nehal Bhuta et al.**, *Autonomous Weapons and International Law* (2016) (distinguishing rule-based automated systems from more context-sensitive autonomous systems and stressing responsibility-relevant control); see also **Edward Hunter Christie et al.**, *supra* note 67; **史生 新保 (Shinbo)**, *supra* note 27; **Ahmad Khalil et al.**, *supra* note 68; **Simmons-Edler et al.**, *Human–AI Interaction in Military Systems* (2025) (proposing “AI-powered LAWS” to reflect technical properties of contemporary ML systems, including opacity, brittleness, and adversarial vulnerability).

⁴⁷ See **Ingvild Bode et al.**, *Algorithmic Warfare: Taking Stock of a Research Programme*, 38 *Global Soc’y* 1 (2024); **Mariarosaria Taddeo**, *The Ethics of Artificial Intelligence in Defence* (Oxford Univ. Press 2024); **Forrest E. Morgan et al.**, *Military Applications of Artificial Intelligence: Ethical Concerns in an Uncertain World* (RAND Corp. 2020).

⁴⁸ See **Mariarosaria Taddeo**, *The Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, *supra* note 4; **Mariarosaria Taddeo et al.**, *Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence*, 34 *Phil. & Tech.* 439 (2021); **Bode et al.**, *supra* note 41; **Mathias Anneken et al.**, *Ethical Considerations for the Military Use of Artificial Intelligence in Visual Reconnaissance*, *arXiv* (2025).

support human analysts and inform targeting and operational prioritization, is frequently cited as a paradigmatic example of this wider shift.⁴⁹

Strategic documents reflect this expansion. NATO's Artificial Intelligence Strategy describes AI as a "strategic enabler" and "cross-cutting" technology across the spectrum of Alliance activities, not merely in weapons development, and commits Allies to integrating AI into capability development, operations, resilience, and support functions.⁵⁰ Scholars further emphasize that contemporary systems often rely on non-deterministic, machine-learning-based algorithms rather than solely on deterministic, rule-based automation, thereby reducing predictability and complicating legal and ethical assessment, particularly with respect to foreseeability, explainability, and accountability under international humanitarian law (IHL).⁵¹

In parallel, Mariarosaria Taddeo's monograph, *The Ethics of Artificial Intelligence in Defense*, conceptualizes "AI in defense" as a family of uses rather than a single technology. She treats AI as spanning sustainment and support (for example, logistics and intelligence analysis), adversarial non-kinetic operations (such as cyber and information operations), and adversarial kinetic uses, including autonomous weapon systems.⁵² This functional, activity-based understanding is echoed and operationalized in Taddeo et al.'s article on ethical principles for AI in national defense, which proposes a principled framework explicitly designed to cover this spectrum of defense use cases.⁵³ Other broad surveys follow the same logic. Morgan et al. analyze "military applications of AI" across the United States, China, and Russia, including targeting, logistics, cyber operations, strategic planning, and decision support, treating "military AI" as a cluster of applications rather than a narrow technical subfield.⁵⁴ Wasilow and Thorpe develop an ethical assessment framework for emerging AI and robotics technologies for the Canadian Armed Forces, effectively delineating the kinds of technologies that defense planners and scientists treat as part of "military AI and robotics."⁵⁵ Joseph Chapa argues that while the causes of AI failures (such as biased data, opacity, or lack of robustness) are often similar across civilian and military domains, the stakes and consequences of those failures are very different in defense settings -again presupposing a broad category of "military AI" that includes both lethal and non-lethal systems.⁵⁶ Policy-oriented work adopts a similar scope. Taddeo and Floridi analyze AI-enabled cyber operations and warn of an AI-driven cyber arms race, explicitly identifying autonomous and AI-assisted

⁴⁹ See **Robert O. Work**, Deputy Sec'y of Def., *Establishment of an Algorithmic Warfare Cross-Functional Team (Project Maven)*, Memorandum (Apr. 26, 2017); **Bode et al.**, supra note 41, at 8–10.

⁵⁰ See N. Atl. Treaty Org., *Summary of the NATO Artificial Intelligence Strategy* (Oct. 22, 2021).

⁵¹ See **Bode et al.**, supra note 41; **Jeroen Kwik & Tom van Engers**, *Algorithmic Fog of War: When Lack of Transparency Violates the Law of Armed Conflict*, 1 **J. Future Robot Life** 53 (2021).

⁵² See **Mariarosaria Taddeo**, *The Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, supra note 4.

⁵³ See **Mariarosaria Taddeo et al.**, *Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence*, supra note 42.

⁵⁴ See **Forrest E. Morgan et al.**, *Military Applications of Artificial Intelligence: Ethical Concerns in an Uncertain World*, supra note 41.

⁵⁵ See **Shawn Wasilow & Jason Thorpe**, *Artificial Intelligence, Robotics, Ethics, and the Military: A Canadian Perspective*, 40 **AI Mag.** 47 (2019).

⁵⁶ See **Joseph Chapa**, *Military AI Ethics*, 23 **J. Mil. Ethics** 1 (2024).

cyber tools as part of the military AI problem space.⁵⁷ Anneken et al. focus on AI-enabled visual reconnaissance, treating it as a non-lethal, non-kinetic decision support function that nonetheless raises serious questions about traceability, proportionality, governability (human override and control), and reliability in military practice.⁵⁸ Roberts and Venables likewise argue that legal and ethical debate has disproportionately focused on LAWS and human control, while under analyzing AI in ISR and information operations that shape kinetic targeting decisions.⁵⁹

These works converge on a functional, domain-oriented understanding in which “military AI” is defined not by a particular algorithmic technique, but by the role a system plays within military organizations and operations. Building on this literature, this article adopts the following working definition: *military AI refers to AI-based systems, including algorithmic and machine-learning systems, that are developed, adapted, or deployed by state militaries or defense organizations to support or perform functions across the defense lifecycle. These functions include, but are not limited to, intelligence, surveillance, and reconnaissance (ISR); targeting and engagement; command and control and decision support; cyber operations; electronic warfare; logistics and sustainment; training and simulation; and border or force protection.* The definition is intentionally activity-based rather than tied to a specific subfield of AI, reflecting the practice-oriented characterizations found in contemporary literature.⁶⁰

5. A Functional Framework Beyond Weapons Labels

5.1. Framing the Functional Approach

The previous sections have shown how contemporary debates about “military AI” emerged from, and remain strongly shaped by, the arms-control and advocacy framing of lethal autonomous weapon systems (LAWS). That framing has been central to placing human control, accountability, and compliance with international humanitarian law (IHL) at the core of multilateral discussions under the Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) and related fora. At the same time, a LAWS-centric lens maps only imperfectly onto the full range of AI-enabled capabilities now used across militaries—including ISR analytics, C2 decision-support, cyber and information operations, and logistics and sustainment systems—many of which are not “weapons” in any conventional sense, yet can still generate or shape legally consequential effects.

This Section addresses that mismatch by proposing a functional framework that allows legal and policy analysis to track what systems do—and how they are embedded in operational processes—rather than turning primarily on contested labels. Debates over

⁵⁷ See **Mariarosaria Taddeo & Luciano Floridi**, *Regulate Artificial Intelligence to Avert Cyber Arms Race*, supra note 5, at 296–98.

⁵⁸ See **Mathias Anneken et al.**, *Ethical Considerations for the Military Use of Artificial Intelligence in Visual Reconnaissance*, arXiv (2025).

⁵⁹ See **Anastasia Roberts & A. Venables**, *The Role of Artificial Intelligence in Kinetic Targeting from the Perspective of International Humanitarian Law*, in *Proc. 13th Int’l Conf. on Cyber Conflict (CyCon): Going Viral* 43 (NATO Coop. Cyber Def. Ctr. of Excellence 2021).

⁶⁰ See **Ingvild Bode et al.**, *Algorithmic Warfare: Taking Stock of a Research Programme*, supra note 41; **Mariarosaria Taddeo**, *The Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, supra note 4; **Mariarosaria Taddeo et al.**, *Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence*, supra note 42; **Forrest E. Morgan et al.**, *Military Applications of Artificial Intelligence*, supra note 41; **Anneken et al.**, supra note 52.

“autonomous weapon systems” (AWS), “LAWS,” “autonomous” systems, or “human-on-the-loop” architectures often compress several governance-relevant questions into a single term: (i) the system’s operational purpose within the force; (ii) the types of effects it directly generates or reliably enables (including non-kinetic and downstream effects); and (iii) where, in the decision chain, authority is exercised and by whom⁶¹. Each of these dimensions can independently shape IHL compliance, escalation risk, and accountability analysis, whether the system is formally classified as a “weapon” or not.⁶² Conflating these dimensions risks two recurring distortions. First, it can under-regulate non-weapon or “upstream” systems—such as ISR classifiers, targeting decision-support tools, or cyber capabilities—that structure or heavily influence targeting decisions, precisely because they are not captured by narrow LAWS definitions.⁶³ Second, it can encourage over-generalization from weapon paradigms to domains where “autonomy” has a different functional meaning (for example, autonomous cyber tools, triage systems for imagery analysis, or large-language-model-based decision-support systems).⁶⁴

The framework developed here is therefore designed as an organizing instrument for legal review and governance rather than a substitute for substantive legal analysis. It does not claim that any class of AI-enabled system is inherently lawful or unlawful. Instead, it provides a stable unit of description that can be used across Article 36-style weapons/legal review processes, operational policy development, and accountability assessments: a concise profile that makes explicit the system’s purpose, its effects (including reasonably foreseeable coupling to other systems and decisions), and its role in decision-making and execution.⁶⁵ Doing so enables clearer comparison across kinetic

⁶¹ See **Mariarosaria Taddeo & Alexander Blanchard**, supra note 6; **Rebecca Crootof**, supra note 1; **Pavel Sharikov**, *International Regulations of Lethal Autonomous Weapons Systems: Transatlantic Security Dialogue*, *World Econ. & Int’l Rel.* (2024); **Afonso Seixas Nunes**, *The Legality and Accountability of Autonomous Weapon Systems* (2022).

⁶² See **Marco Sassòli**, *Autonomous Weapons and International Humanitarian Law*, supra note 7; **Magdalena Pacholska**, *Military Artificial Intelligence and the Principle of Distinction: A State Responsibility Perspective* (2022); **Ahmad Khalil et al.**, *Assessing the Legality of Autonomous Weapon Systems*, supra note 2; **S. Kate Devitt**, *Normative Epistemology for Lethal Autonomous Weapons Systems*, supra note 10; **Juan Pablo Rivera et al.**, *Escalation Risks from Language Models in Military and Diplomatic Decision Making* (2024); **Caballero & Jenkins**, supra note 5; **Anderson & Waxman**, supra note 7; **Jack M. Beard**, supra note 3; **Robert Sparrow**, supra note 34.

⁶³ See **Bode & Watts**, supra note 4; **Laura Bruun & Marta Bo**, *Bias in Military Artificial Intelligence and Compliance with International Humanitarian Law* (SIPRI 2025); **Taddeo**, *Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, supra note 4; **Taddeo & Floridi**, supra note 5; **Anneken et al.**, supra note 52; **Caballero & Jenkins**, supra note 5; **Rivera et al.**, supra note 56.

⁶⁴ See **Taddeo & Floridi**, supra note 5; **Caballero & Jenkins**, supra note 5; **Rivera et al.**, supra note 56; **E. Martynova**, *Navigating Regulation of AI-Powered Cyber Operations in the Realm of the Use of Force* (2024).

⁶⁵ See **Sassòli**, supra note 7; **Anderson & Waxman**, supra note 7; **Alan L. Schuller**, *At the Crossroads of Control*, supra note 6; **Devitt**, supra note 10; **Seixas Nunes**, supra note 55; **Tara Roberson et al.**, *A Method for Ethical AI in Defence (MEIAD)* (2022).

and non-kinetic contexts and helps align legal analysis with how contemporary militaries actually field and manage AI-enabled capabilities.⁶⁶

5.2 The Three-Axis Framework

This article’s three-axis framework is intended to complement—rather than replace—three influential ways of structuring debate on military AI. These approaches can be understood as foregrounding different, but recurring, governance questions raised by AI-enabled military systems: the legal salience of particular functions and effects, the system’s role in operational decision-making, and the allocation of authority and control between humans and machines.

First, the ICRC’s “critical functions” approach centers analysis on whether a weapon system can independently select and attack targets, thereby directly linking autonomy to IHL targeting rules of distinction, proportionality, and precautions (for example, ICRC reports on autonomous weapon systems). This focus captures legally salient functions for weapons but tends to leave non-weapon AI systems analytically underspecified. The present framework incorporates the insight that independent target selection and attack are legally salient “critical functions,” while extending systematic analysis to non-weapon systems by distinguishing purposes and effect types beyond lethal targeting.⁶⁷ Second, “kill chain” and targeting-cycle models, such as the F2T2EA sequence (find, fix, track, target, engage, assess), describe how information moves through operational processes and help diagnose how AI-enabled ISR and data fusion can compress decision time and shape downstream engagements⁶⁸ The present framework is designed to cleanly map onto these operational stages while adding a legally salient distinction between decision-support roles and decision-making or execution roles for AI systems. Third, function-allocation and authority-based accounts of autonomy emphasize that the central governance question is which functions and authorities are delegated to the machine, under what constraints, given its capabilities and the operational context.⁶⁹ Work on meaningful human control and human–machine teaming similarly stresses that ethically acceptable autonomy turns on the division of labor and authority between humans and machines, rather than on an abstract autonomy label⁷⁰

Building on this scholarship, the framework integrates delegated authority into a broader taxonomy of purposes and effects, enabling comparable analysis across kinetic and non-kinetic applications. It organizes military AI along three analytically distinct axes, allowing any AI-enabled military capability to be characterized by answering three questions: (i) **Purpose of use:** What is the system’s primary operational purpose—

⁶⁶ See **Bode & Watts**, supra note 4; **Taddeo**, *Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, supra note 4; **Jeroen G. W. C. Schraagen**, supra note 4; **Wolfgang Koch et al.**, supra note 1.

⁶⁷ See **Mariarosaria Taddeo**, *The Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, supra note 4; **Mariarosaria Taddeo et al.**, *Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence*, supra note 42; **Ingvild Bode et al.**, *Algorithmic Warfare*, supra note 41.

⁶⁸ See **Homayounnejad**, *Military AI and Command Responsibility* (2019); **Roberts & Venables**, supra note 53.

⁶⁹ See **Canellas & Haga**, supra note 6; **Schuller**, supra note 6; **Taddeo & Blanchard**, supra note 6.

⁷⁰ See **Beard**, supra note 3; **Noel Sharkey**, supra note 8; **Warren & Hillas**, *Autonomy and Moral Responsibility* (2020); **Maathuis & Cools**, *Human Oversight in Military AI* (2025); **Shekh et al.**, *Operational Ethics of Autonomous Systems* (2025).

sustainment/support, adversarial non-kinetic, or adversarial kinetic?⁷¹ (ii) **Effects generated or enabled:** What effects does it directly generate or reliably enable—lethal or non-lethal; kinetic or non-kinetic—including foreseeable downstream coupling to other systems or decisions.⁷² (iii) **Decision-chain role (with control modality):** Does it operate primarily as decision support, or does it exercise decision-making/execution authority, and what form of human control is exercised in practice (for example, human in, on, or out of the loop).⁷³

The resulting profile provides a stable unit of analysis for legal review, operational governance, and accountability mapping, without presupposing that all legally relevant AI systems qualify as “autonomous weapons systems” under narrower definitions⁷⁴.

5.3 Purpose of Use (Support / Adversarial Non-Kinetic / Adversarial Kinetic)

The first analytical axis concerns the purpose for which an AI-enabled system is designed and deployed within military organizations. “Purpose of use” captures the system’s intended operational role, institutional function, and place within planning and execution, independent of the specific effects it may ultimately generate in a given context.

Drawing on work by Taddeo and co-authors, this article adopts a three-part classification for AI in national defense: (1) sustainment and support, (2) adversarial non-kinetic, and (3) adversarial kinetic.⁷⁵

- *Sustainment and support systems* include logistics, maintenance, infrastructure security, training, modelling and simulation, and many forms of intelligence analysis and decision support.⁷⁶ These uses are generally non-lethal and non-kinetic, even though errors—such as failures in maintenance prediction, mis-prioritization of ISR, or misallocation of defensive assets—may still have significant strategic or humanitarian consequences.⁷⁷

- *Adversarial non-kinetic systems* encompass AI-enabled capabilities for cyber operations, information operations, and many forms of electronic warfare, where the primary intended effects are non-kinetic (disruption, degradation, deception, information manipulation, data exfiltration, or cognitive influence) but may indirectly contribute to physical harm or escalation.⁷⁸ Defense-oriented ethics and policy analyses consistently treat AI-assisted cyber tools and information operations as adversarial uses distinct from

⁷¹ See **Mariarosaria Taddeo et al.**, *Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence*, supra note 42, pt. III.

⁷² See **Sassòli**, supra note 7; **Taddeo & Floridi**, supra note 5; **Zakharchuk**, *AI and Escalation Control* (2025).

⁷³ See **Schuller**, supra note 6; **Taddeo & Blanchard**, supra note 6; **Edward Hunter Christie et al.**, *Regulating Lethal Autonomous Weapon Systems, AI & Ethics* (2023).

⁷⁴ See **Rebecca Crootof**, supra note 1; **Taddeo & Blanchard**, supra note 6; **Ahmad Khalil et al.**, *Assessing the Legality of Autonomous Weapon Systems* (2024).

⁷⁵ See **Mariarosaria Taddeo**, *The Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, supra note 4; **Mariarosaria Taddeo et al.**, *Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence*, supra note 42.

⁷⁶ See **Taddeo & Blanchard**, supra note 6; **Pacholska**, supra note 56; **Devitt**, supra note 10

⁷⁷ See **Mariarosaria Taddeo**, supra note 4; **Forrest E. Morgan et al.**, supra note 41; **Ingvild Bode et al.**, *Algorithmic Warfare*, supra note 41.

⁷⁸ See **Taddeo & Floridi**, supra note 5; **Zakharchuk**, supra note 66; **Yucel et al.**, *Drones, Bots, and the Law* (2023).

logistics or training, while recognizing that they form part of the same broader “algorithmic warfare” ecosystem as weapons and ISR⁷⁹.

- *Adversarial kinetic systems* include AI-enabled targeting, fire control, and autonomous or semi-autonomous weapon systems—cases in which AI directly contributes to lethal or otherwise physically destructive effects⁸⁰. Here, weapons law and targeting law converge most sharply, and debates about LAWS, meaningful human control, and responsibility are most developed.⁸¹

Bode and colleagues’ mapping of “algorithmic warfare” concretizes these purpose distinctions by grouping together systems used for defensive and offensive force-application (such as active protection systems, close-in weapon systems (CIWS), and counter-UAS systems) alongside ISR and decision-support tools, including Project Maven, within a single operational ecosystem.⁸² Roberts and Venables explicitly distinguish AI used in LAWS and kinetic targeting from AI used in ISR and information operations, arguing that these non-weapon, non-kinetic applications are nonetheless crucial for lawful target selection yet remain under-discussed in IHL debates.⁸³ Anneken et al. treat AI-enabled visual reconnaissance as a support-purpose system—intended to assist human situational awareness and targeting decisions—while situating it within just war theory and targeting obligations.⁸⁴ In the cyber domain, Taddeo and Floridi analyze AI-driven, or AI-assisted cyber tools as paradigmatic adversarial non-kinetic applications of military AI, and call for arms-control-style governance tailored to that operational role.⁸⁵ Broader strategic and ethical syntheses similarly treat cyber and information operations as part of the same family of military AI applications as logistics, ISR, and weapon systems, while emphasizing their distinct risk profiles and legal trigger conditions under IHL and jus ad bellum.⁸⁶

5.4 Effects (Lethal/Non-Lethal; Kinetic/Non-Kinetic; Downstream Coupling)

The purpose of use does not fully determine the effects a system will generate. A support-purpose system can contribute to lethal outcomes, and adversarial systems can sometimes be configured to avoid direct physical harm. Accordingly, the second axis concerns the effects a system generates or reliably enables.

For present purposes, it is helpful to distinguish two conceptual “effect axes,” independent of whether a system is physically embodied: (i) *Lethal vs. non-lethal*. Whether AI contributes directly to the application of lethal or physically destructive

⁷⁹ See **Forrest E. Morgan et al.**, *Military Applications of Artificial Intelligence*, supra note 41; **Ingvild Bode et al.**, *Algorithmic Warfare*, supra note 41.

⁸⁰ See **Marco Sassòli**, *Autonomous Weapons and International Humanitarian Law*, supra note 7; **Tim McFarland**, *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*, supra note 7; **Mariarosaria Taddeo & Alexander Blanchard**, supra note 6.

⁸¹ See **Peter Asaro**, supra note 1; **Kenneth Anderson & Matthew C. Waxman**, supra note 7; **Heather Roff**, *The Strategic Robot Problem* (2014); **Robert Sparrow**, supra note 34.

⁸² See **Ingvild Bode et al.**, *Algorithmic Warfare*, supra note 41.

⁸³ See **Anastasia Roberts & A. Venables**, supra note 53.

⁸⁴ See **Mathias Anneken et al.**, supra note 52.

⁸⁵ See **Mariarosaria Taddeo & Luciano Floridi**, supra note 5.

⁸⁶ See **Forrest E. Morgan et al.**, supra note 41; **Zakharchuk**, *AI and Escalation Control*, supra note 66; **Yucel et al.**, *Drones, Bots, and the Law*, supra note 72.

force, rather than enabling non-lethal functions such as reconnaissance, logistics, training, or certain forms of cyber defense.⁸⁷ (ii) *Kinetic vs. non-kinetic*. Whether the primary, intended effects are physical—for example, destruction of objects, bodily harm, or physical disablement—or informational/digital, such as data exfiltration, jamming, manipulation of communications, or cognitive influence.⁸⁸

Analyses of autonomous weapons, cyber operations, and information operations already rely—often implicitly—on some version of these distinctions when assessing proportionality, military advantage, and the scope of lawful collateral effects.⁸⁹ Non-kinetic cyber or information operations may be non-lethal in their immediate effects, yet may foreseeably contribute to lethal outcomes through operational coupling, escalation, or interference with critical infrastructure⁹⁰.

A further nuance is downstream or decision-chain coupling. AI systems whose immediate outputs are non-lethal and non-kinetic—such as target-recognition tools or ISR triage algorithms—may nonetheless be systematically coupled to lethal targeting decisions in ways that are both foreseeable and, in practice, difficult for human operators to disentangle under time pressure.⁹¹ The framework, therefore, treats downstream coupling as part of the effect profile: reviewers should ask not only what a system does directly, but also how its outputs feed into subsequent decisions and what effects those decisions reliably produce.

5.5 Decision-Chain Role and Modalities of Human Control

The third axis concerns the role AI plays in the decision chain: does the system merely support human decision makers, or does it itself make or execute decisions that determine the use of force or other operational effects? Closely related is the modality of human control—often described in terms of “human in, on, or out of the loop.”

Recent empirical and normative work explicitly distinguishes between AI decision-support systems and AI decision-making or execution systems. Rivera et al. experimentally compare several large language models used as autonomous agents in simulated international crises—tasked to select actions in a wargame—with the same models conceptually framed as advisors. They find that agentic models can exhibit escalatory and hard-to-predict behavior, including arms-race dynamics and, in rare cases, nuclear first use, and urge caution before deploying such systems in decision-making roles.⁹² Caballero and Jenkins, focusing on large language models in U.S. national-security applications, similarly argue that such models should primarily serve as analytical and planning tools—for instance, for summarization, red-teaming, or wargaming support—rather than as primary strategic decision makers, given risks of hallucination, adversarial manipulation, opacity, and data-security concerns.⁹³

⁸⁷ See **Sassòli**, supra note 7; **McFarland**, supra note 7.

⁸⁸ See **Taddeo & Floridi**, supra note 5; **Zakharchuk**, supra note 66; **Yucel et al.**, supra note 72.

⁸⁹ See **Sassòli**, supra note 7; **McFarland**, supra note 7; **Ahmad Khalil et al.**, *Assessing the Legality of Autonomous Weapon Systems*, supra note 68.

⁹⁰ See **Taddeo & Floridi**, supra note 5; **Zakharchuk**, supra note 66.

⁹¹ See **Ingvild Bode et al.**, *Algorithmic Warfare*, supra note 41; **Jeroen Kwik & Tom van Engers**, supra note 45; **Laura Bruun & Marta Bo**, supra note 57.

⁹² See **Juan Pablo Rivera et al.**, supra note 56.

⁹³ See **William N. Caballero & Phillip R. Jenkins**, supra note 5.

Koch et al. distinguish between “cognitive and volitive assistance systems”—which aid human understanding and volitional choice—and automated weapon systems that can initiate or execute engagements with limited or no real-time human input.⁹⁴ They argue that meaningful human control, explainable AI, and rigorous testing are essential in both categories, but that the ethical and legal stakes are substantially higher when systems can directly trigger lethal or destructive effects.⁹⁵ Roberts and Venables likewise contrast AI used for ISR and information-operations decision support with AI embedded in systems that could erode human control over kinetic decisions, warning against conflating these roles in legal analysis.⁹⁶ Nalin and Tripodi focus specifically on AI-based military decision-making processes, warning that increasing autonomy and reliance on AI tools risks a de facto transfer of decision authority from commanders to AI systems⁹⁷. They call for a detailed classification of AI systems based on their technical, ethical, and cultural properties to determine their suitability for different decision roles—a concern echoed in broader work on the “AI commander problem” and human–machine trust.⁹⁸ Mamak and Kowalczywska, writing on robot design, human–machine trust, and the “human likeness” of military robots, likewise distinguish between systems that support human decision making and those that effectively make or execute decisions, tying this distinction to moral responsibility, trust calibration, and psychological impacts on operators.⁹⁹

In the LAWS literature, this axis is sharpened by definitional choices. Taddeo and Blanchard’s comparative analysis shows that many official definitions of autonomous weapon systems focus on systems that can “identify, select, and attack targets” without human intervention, thereby positioning prototypical LAWS squarely at the decision-making/execution end of the spectrum.¹⁰⁰ Christie et al. adopt the Taddeo–Blanchard definition of LAWS as adaptive systems that can identify, select, and attack targets without human intervention, while stressing that the U.S. DoD and NATO AI principles they analyze are intended to apply to all military AI applications, not only LAWS.¹⁰¹

In line with this literature, this article distinguishes between: (i) *AI decision-support systems*. Systems that process data and generate assessments, predictions, or recommendations, or otherwise shape the informational environment for human operators, but that do not themselves possess authority to initiate or deny the use of force. Examples include ISR analytics, target recognition tools feeding into human-in-the-loop targeting cells, and LLM-based staff work or planning support.¹⁰² The distinction concerns formal authority and control over the initiation of effects, not the causal influence that decision-support systems may exert over downstream lethal or non-lethal

⁹⁴ See **Wolfgang Koch et al.**, supra note 1.

⁹⁵ Id.

⁹⁶ See **Anastasia Roberts & A. Venables**, supra note 53.

⁹⁷ See **Nalin & Tripodi**, *Hybrid Warfare and Emerging Technologies* (2023).

⁹⁸ See **Aaron M. Johnson**, *Moral Responsibility and Autonomous Systems* (2022); **Warren & Hillas**, supra note 64.

⁹⁹ See **Mamak & Kowalczywska**, *Human Oversight and Autonomous Systems* (2023).

¹⁰⁰ See **Mariarosaria Taddeo & Alexander Blanchard**, supra note 6.

¹⁰¹ See **Edward Hunter Christie et al.**, supra note 67.

¹⁰² See **Ingvild Bode et al.**, *Algorithmic Warfare*, supra note 41; **Rivera et al.**, supra note 56; **Caballero & Jenkins**, supra note 5; **Anneken et al.**, supra note 52.

outcomes.¹⁰³ (ii) *AI decision-making/execution systems*. Systems that have been granted a combination of authorities and capabilities such that they can select, prioritize, or engage targets, or otherwise initiate, modulate, or withhold kinetic or non-kinetic effects, without further human intervention at the point of use. This category includes prototypical LAWS, as defined above, and certain highly automated defensive systems operating under pre-delegated rules of engagement.¹⁰⁴

Schuller's influential work argues that, for legal and ethical evaluation, what matters is not an abstract notion of "autonomy" but the set of decision-making authorities delegated to the computer, in light of the system's capabilities and the operational context.¹⁰⁵ This authority-based view aligns with human-factors research and supports proposals to define meaningful human control through clear authority assignments and bounds on autonomous system behavior, rather than through technology labels alone.¹⁰⁶ Although terminology varies, much of the literature rejects a strict binary between "autonomous" and "non-autonomous" systems and instead describes a continuum of control and human involvement.¹⁰⁷

A standard tripartite classification is often framed in terms of human control modalities:

(i) *Human in the loop* – the system can apply force only following a specific human command for each engagement; (ii) *Human on the loop* – the system can initiate or continue engagements on its own, but human operators supervise and can intervene or abort; (iii) *Human out of the loop* – the system operates without real-time human supervision or intervention during engagements.

Practice-based analyses of existing defensive autonomous systems show that, in time-critical contexts, human roles can be reduced and normalized in ways later deemed appropriate, thereby reshaping understandings of "meaningful" control.¹⁰⁸ This literature cautions that "human in/on/out of the loop" labels can be misleading unless tied to operational realities: even when an operator is nominally "on the loop," engagement timelines may make intervention practically infeasible, rendering human control functionally attenuated.¹⁰⁹ For the purposes of this article, "autonomy" is therefore not to be treated as an all-or-nothing property, but as shorthand for particular configurations of delegated authority, adaptivity, and human control. In subsequent sections, each system type will be explicitly located along (i) the decision-chain role spectrum (decision support vs. decision-making/execution), (ii) the human-control spectrum (human in/on/out of the loop), and (iii) the lethal/kinetic axes set out above.

6. Conclusion and Implications

The article has argued that debates about "military AI" require a more precise, function-oriented vocabulary than that provided by a LAWS-centered framing. Using

¹⁰³ See **Kwik & van Engers**, supra note 45; **Bruun & Bo**, supra note 57.

¹⁰⁴ See **Rebecca Crootof**, supra note 1; **Tim McFarland**, supra note 7; **Ingvild Bode et al.**, supra note 41.

¹⁰⁵ See **Alan L. Schuller**, supra note 6.

¹⁰⁶ See **Canellas & Haga**, supra note 6; **S. Kate Devitt**, supra note 10; **Maathuis & Cools**, supra note 64.

¹⁰⁷ See **Jack M. Beard**, supra note 3; **Noel Sharkey**, supra note 8; **Kastan**, *Autonomy and Accountability* (2012); **McFarland**, supra note 7; **Johnson & Axinn**, supra note 34; **Robert Sparrow**, supra note 34.

¹⁰⁸ See **Ingvild Bode**, supra note 3; **Demy**, *Human-Machine Decision Authority* (2020).

¹⁰⁹ See **Ronald C. Arkin**, supra note 24; **Syse & Cook**, *Ethics of Military AI* (2023); **Shekh et al.**, supra note 64.

the three-axis framework developed in Section 5 - purpose of use, effects generated or enabled, and role in the decision chain with associated control modalities—four conclusions follow.

First, autonomy in weapon systems predates contemporary AI and machine learning and has long taken the practical form of delegated control over critical functions. Cold War-era cruise missiles, naval close-in weapon systems (CIWS), and other “automatic” defenses already embodied significant delegation once activated by humans. DoD Directive 3000.09 codifies this lineage by defining an autonomous weapon system as one that, “once activated, can select and engage targets without further intervention by a human operator,” anchoring autonomy in targeting functions rather than speculative notions of machine agency. **Second**, the LAWS and “killer robots” debate played an important agenda-setting role, but it is conceptually narrow relative to today’s spectrum of military AI. AI-enabled capabilities now operate across ISR, command-and-control decision support, cyber and information operations, logistics, training, and force protection—including systems that are non-lethal and non-kinetic at the point of use but can shape legally consequential outcomes downstream. **Third**, AWS and LAWS are best understood as subcategories within this broader universe. Comparative definitional work converges around a limited set of variables—autonomy in critical targeting functions, the form of human control, purpose (including lethal force), and, in some definitions, adaptivity—while remaining insufficient to capture non-weapon systems and non-kinetic effects. The working definitions adopted here therefore function as entry points for analysis, not as substitutes for it. **Fourth**, “autonomy” is most usefully treated as a configuration of delegated authority and human control, not as a binary label. For legal review and accountability, what matters is which judgments are delegated, under what constraints, and whether human supervision or intervention is realistically available in context. These conclusions support a shift away from umbrella labels and toward functional analysis across the full spectrum of military AI. The framework suggests several practical implications for policymakers, military legal advisers, and international institutions:

1. *Adopt functional reporting and review* that describes AI-enabled systems by delegated functions, anticipated effects (including downstream coupling), and decision-chain role—rather than primarily by “autonomous” or “LAWS” labels.
2. *Integrate decision-chain mapping into Article 36-style reviews*, identifying where legally relevant judgments occur, what information they rely on, and what control and override mechanisms are feasible under operational tempo.
3. *Treat non-kinetic and non-lethal systems as governance-relevant* when they systematically shape targeting, escalation, or other legally consequential outcomes.
4. *Operationalize meaningful human control* through bounded parameters, traceability/logging, testing, and intervention mechanisms calibrated to realistic conditions of use.
5. *Reframe multilateral discussions* (including CCW forums) around shared descriptors—critical functions, effects, and control modalities—to reduce definitional stalemates while preserving focus on human responsibility and IHL compliance.

SUՔԵՎԻԿ ԴԱՎԹՅԱՆ – Արհեստական բանականությունը ռազմական ոլորտում՝ մահաբեր ինքնավար զենքային համակարգերի սահմանումից դուրս. հասկացությունների հստակեցում և գործառության շրջանակ – Վերջին տասնամյակում ռազմական ոլորտում արհեստական բանականության կիրառման շուրջ իրավական և էթիկական քննարկումները հիմնականում կենտրոնացել են «մահաբեր ինքնավար զենքային համակարգերի» (LAWS) և, այսպես կոչվող, «սպանող ռոբոտների» խնդրի վրա: Մակայն ժամանակակից ռազմական արհեստական բանականության կիրառությունները էապես ավելի լայն շրջանակ ունեն և ընդգրկում են հետախուզություն, դիտարկում և հետախուզում (ISR), հրամանատարության և վերահսկման համակարգերում (C2) որոշումների աջակցում, կիբեր և տեղեկատվական գործողություններ, ինչպես նաև լոգիստիկա և ուսուցում: Այս հոդվածում վերլուծվում է, թե ինչպես են «ինքնավարություն» և «ռազմական արհեստական բանականություն» հասկացությունները ձևավորվել քաղաքականության, իրավունքի և էթիկայի ոլորտներում՝ առաջարկելով գործառության ժամանակակից ռազմական պրակտիկային և արհեստական բանականության պայմանավորված նոր գործառություններին: Յուրյ է տրվում, թե ինչպես է գիտական և ռազմավարական գրականությունը աստիճանաբար ընդլայնել LAWS-ի շուրջ ձևավորված օրակարգը՝ անցում կատարելով դեպի «ալգորիթմային պատերազմի» և «պաշտպանական արհեստական բանականության» ավելի ընդգրկուն տեսություններ: Այս հիմքի վրա առաջարկվում է երեք առանցքով կառուցված վերլուծական շրջանակ՝ կիրառման նպատակ, ազդեցությունների տեսակներ և դերակատարում որոշումների շրջաօրում, ինչպես նաև ներկայացվում են ինքնավար զենքային համակարգերի (AWS) և մահաբեր ինքնավար զենքային համակարգերի (LAWS) աշխատանքային սահմանումները: Եզրակացվում է, որ ռազմական արհեստական բանականության իրավական, էթիկական և քաղաքական գնահատումը առավել արդյունավետ է, երբ հիմնվում է գործառությունների, ազդեցությունների և վերահսկման ձևերի վրա, այլ ոչ թե միայն տերմինաբանական ձևակերպումների:

Բանալի բառեր – ռազմական արհեստական բանականություն, մահաբեր ինքնավար զենքային համակարգեր (LAWS), ինքնավար զենքային համակարգեր (AWS), ալգորիթմային պատերազմ, միջազգային մարդասիրական իրավունք, մարդկային վերահսկում, որոշումների աջակցում, կիբեր և տեղեկատվական գործողություններ

ТАТЕВИК ДАВТЯН – Искусственный интеллект в военной сфере за пределами летальных автономных систем вооружений: концептуальные уточнения и функциональная рамка. – За последнее десятилетие юридические и этические дискуссии о применении искусственного интеллекта в военной сфере в основном сосредоточились на «смертоносных автономных системах вооружений» (LAWS) и так называемых «роботах-убийцах». Вместе с тем современные военные применения искусственного интеллекта имеют существенно более широкий характер и охватывают разведку, наблюдение и рекогносцировку (ISR), поддержку принятия решений в системах командования и управления (C2), кибер- и информационные операции, а также логистику и обучение. В статье анализируется формирование понятий «автономия» и «военный искусственный интеллект» в рамках политики, права и этики и предлагается функциональный подход, согласующийся с современной военной практикой и новыми функциями, обусловленными развитием ИИ. Показано, каким образом научная и стратегическая литература постепенно расширила повестку, первоначально сосредоточенную на LAWS, перейдя к более комплексным концепциям «алгоритмической войны» и «искусственного интеллекта в

обороне». На этой основе в статье предлагается аналитическая рамка, построенная по трём осям: цель применения, типы создаваемых или обеспечиваемых эффектов и роль системы в цепочке принятия решений. Также формулируются рабочие определения автономных систем вооружений (AWS) и летальных автономных систем вооружений (LAWS). Делается вывод о том, что правовая, этическая и политическая оценка военного искусственного интеллекта является более эффективной, когда она основывается на анализе функций систем, их эффектов и форм контроля, а не только на терминологических формулировках.

Ключевые слова: *военный искусственный интеллект, летальные автономные системы вооружений (LAWS), автономные системы вооружений (AWS), алгоритмическая война, международное гуманитарное право, человеческий контроль, поддержка принятия решений, кибер- и информационные операции.*

References

- Anderson K., Waxman M.C., Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won't Work and How the Laws of War Can, 2013.
- Anneken M. et al., Ethical Considerations for the Military Use of Artificial Intelligence in Visual Reconnaissance, arXiv, 2025.
- Arkin R.C., Lethal Autonomous Systems and the Plight of the Noncombatant, 2013.
- Asaro P., On Banning Autonomous Weapon Systems: Human Rights, Automation, and the Dehumanization of Lethal Decision-Making, International Review of the Red Cross, Vol. 94, 2012, pp. 687–709.
- Beard J.M., Autonomous Weapons and Human Responsibilities, Georgetown Journal of International Law, Vol. 45, 2014, pp. 617–681.
- Bhuta N. et al., Autonomous Weapons and International Law, 2016.
- Blom J.A., Unmanned Aerial Systems: A Historical Perspective, Combat Studies Institute Press, 2010.
- Bode I., Practice-Based and Public-Deliberative Normativity: Retaining Human Control over the Use of Force, European Journal of International Relations, Vol. 29, 2023, pp. 753–776.
- Bode I., Watts T.F.A., Algorithmic Warfare: Taking Stock of a Research Programme, Global Society, Vol. 37, 2023, pp. 1–24.
- Bode I. et al., Algorithmic Warfare: Taking Stock of a Research Programme, Global Society, Vol. 38, 2024.
- Bode I. et al., Prospects for the Global Governance of Autonomous Weapons: Comparing Chinese, Russian, and U.S. Practices, Ethics and Information Technology, 2023.
- Bruun L., Bo M., Bias in Military Artificial Intelligence and Compliance with International Humanitarian Law, SIPRI, 2025.
- Caballero W.N., Jenkins P.R., On Large Language Models in National Security Applications, Stat, 2024.
- Canellas M.C., Haga R.A., Toward Meaningful Human Control of Autonomous Weapons Systems Through Function Allocation, in 2015 IEEE International Symposium on Technology and Society (ISTAS), 2015, pp. 1–7.
- Chapa J., Military AI Ethics, Journal of Military Ethics, Vol. 23, 2024.
- Christie E.H. et al., Regulating Lethal Autonomous Weapon Systems, AI and Ethics, 2023.
- Crootof R., The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications, Cardozo Law Review, Vol. 36, 2014, pp. 1837–1915.
- Demy T., Human–Machine Decision Authority, 2020.
- Devitt S.K., Normative Epistemology for Lethal Autonomous Weapons Systems, in Lethal Autonomous Weapons: Re-Examining the Law and Ethics of Robotic Warfare, Oxford University Press, 2020.
- Ehrhard T.P., Air Force UAVs: The Secret History, Mitchell Institute, 2010.
- Haney B., Applied Artificial Intelligence in Modern Warfare and National Security Policy, 2019.
- Homayounnejad M., Military AI and Command Responsibility, 2019.
- Johnson A.M., Moral Responsibility and Autonomous Systems, 2022.
- Johnson A.M., Axinn S., The Morality of Autonomous Robots, Journal of Military Ethics, 2013.

- Kastan B., *Autonomy and Accountability*, 2012.
- Keane J.F., Carr S.S., *A Brief History of Early Unmanned Aircraft*, Johns Hopkins APL Technical Digest, Vol. 32, 2013, pp. 558–571.
- Khalil A. et al., *Assessing the Legality of Autonomous Weapon Systems*, 2024.
- Koch W. et al., [հոդվածի հիման մեջ վերնագիրն ամբողջությամբ նշված չէ], 2023.
- Kwik J., van Engers T., *Algorithmic Fog of War: When Lack of Transparency Violates the Law of Armed Conflict*, Journal of Future Robot Life, Vol. 1, 2021, pp. 53–75.
- Maathuis C., Cools A., *Human Oversight in Military AI*, 2025.
- Mamak K., Kowalczywska K., *Human Oversight and Autonomous Systems*, 2023.
- Martynova E., *Navigating Regulation of AI-Powered Cyber Operations in the Realm of the Use of Force*, 2024.
- McFarland T., *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*, Cambridge University Press, 2020.
- Meier M.W., *Lethal Autonomous Weapons Systems, in Complex Battlespaces*, Christopher M. Ford & Winston S. Williams eds., 2018.
- Morgan F.E. et al., *Military Applications of Artificial Intelligence: Ethical Concerns in an Uncertain World*, RAND Corporation, 2020.
- Nalin G., Tripodi P., *Hybrid Warfare and Emerging Technologies*, 2023.
- Nunes A.S., *The Legality and Accountability of Autonomous Weapon Systems*, 2022.
- O'Rourke R., *Navy Shipboard Lasers and the Phalanx Close-In Weapon System (CIWS)*, Congressional Research Service, R45098, 2020.
- Pacholska M., *Military Artificial Intelligence and the Principle of Distinction: A State Responsibility Perspective*, 2022.
- Prisacariu V., *The History and the Evolution of UAVs from the Beginning till the 70s*, Journal of Defense Resources Management, Vol. 8, 2017, pp. 181–189.
- Rivera J.P. et al., *Escalation Risks from Language Models in Military and Diplomatic Decision Making*, 2024.
- Roberson T. et al., *A Method for Ethical AI in Defence (MEIAD)*, 2022.
- Roberts A., Venables A., *The Role of Artificial Intelligence in Kinetic Targeting from the Perspective of International Humanitarian Law*, in Proceedings of the 13th International Conference on Cyber Conflict (CyCon): Going Viral, NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, 2021, pp. 43–57.
- Roff H., *The Strategic Robot Problem*, 2014.
- Sassòli M., *Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to Be Clarified*, International Law Studies, Vol. 90, 2014, pp. 308–340.
- Schneider J., Macdonald J., *The Rise of Unmanned Technologies, in The Hand Behind Unmanned: Origins of the U.S. Autonomous Military Arsenal*, Oxford University Press, 2025.
- Schraagen J.G.W.C., *Responsible Use of AI in Military Systems: Prospects and Challenges*, Ergonomics, 2023.
- Schuller A.L., *At the Crossroads of Control: The Intersection of Artificial Intelligence in Autonomous Weapon Systems with International Humanitarian Law*, International Law Studies, Vol. 95, 2019, pp. 437–471.
- Sharikov P., *International Regulations of Lethal Autonomous Weapons Systems: Transatlantic Security Dialogue*, World Economy and International Relations, 2024.
- Sharkey N., *The Evitability of Autonomous Robot Warfare*, International Review of the Red Cross, Vol. 94, 2012, pp. 787–799.
- Shekh et al., *Operational Ethics of Autonomous Systems*, 2025.
- Shinbo, *Lethal Autonomous Weapon Systems (LAWS) Confronting the Robot Law Perspectives*, IEICE ESS Fundamentals Review, 2020.
- Simmons-Edler et al., *Human–AI Interaction in Military Systems*, 2025.
- Sparrow R., *Killer Robots*, in Political Minefields, 2019.
- Syse H., Cook M., *Ethics of Military AI*, 2023.
- Taddeo M., *The Ethics of Artificial Intelligence in Defence*, Oxford University Press, 2024.

- Taddeo M., Blanchard A., A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapons Systems, Science and Engineering Ethics, Vol. 28, 2022, Article 10.
- Taddeo M., Floridi L., Regulate Artificial Intelligence to Avert Cyber Arms Race, Nature, Vol. 556, 2018, pp. 296–298.
- Taddeo M. et al., Ethical Principles for Artificial Intelligence in National Defence, Philosophy & Technology, Vol. 34, 2021, pp. 439–465.
- Warren A., Hillas A., Autonomy and Moral Responsibility, 2020.
- Wasilow S., Thorpe J., Artificial Intelligence, Robotics, Ethics, and the Military: A Canadian Perspective, AI Magazine, Vol. 40, 2019, pp. 47–56.
- Werrell K.P., The Evolution of the Cruise Missile, Air University Press, 1985.
- Work R.O., Establishment of an Algorithmic Warfare Cross-Functional Team (Project Maven), Memorandum, Apr. 26, 2017.
- Yucel et al., Drones, Bots, and the Law, 2023.
- Zakharchuk, AI and Escalation Control, 2025.
- International and institutional documents
- Convention on Certain Conventional Weapons (CCW), Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Final Report, U.N. Doc. CCW/GGE.1/2019/3, Sept. 25, 2019.
- Convention on Certain Conventional Weapons, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Report of the 2019 Session, U.N. Doc. CCW/GGE.1/2019/3, Sept. 25, 2019.
- Convention on Certain Conventional Weapons, Group of Governmental Experts on Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems, Report of the 2021 Session, U.N. Doc. CCW/GGE.1/2021/CRP.2, Dec. 3, 2021.
- Council of the European Union, EU Statement on Lethal Autonomous Weapon Systems, Statement to the CCW GGE on LAWS, Apr. 9, 2018.
- Heyns C., Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, U.N. Doc. A/HRC/23/47, 2013.
- Human Rights Watch & Harvard Law School International Human Rights Clinic, Losing Humanity: The Case Against Killer Robots, 2012.
- International Committee of the Red Cross, Autonomous Weapons: Decisions to Kill and Destroy Are a Human Responsibility, Statement to the CCW Meeting of Experts on LAWS, Apr. 11, 2016.
- International Committee of the Red Cross, Autonomous Weapon Systems: Implications of Increasing Autonomy in the Critical Functions of Weapons, 2016.
- International Committee of the Red Cross, Autonomous Weapon Systems: Implications of Increasing Autonomy in the Critical Functions of Weapons, 2017.
- International Committee of the Red Cross, Views of the ICRC on Autonomous Weapon Systems, Nov. 2016.
- NATO, NATO Artificial Intelligence Strategy, Oct. 22, 2021.
- NATO, Summary of the NATO Artificial Intelligence Strategy, Oct. 22, 2021.
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), June 8, 1977, 1125 U.N.T.S. 3.
- U.N. GGE on Lethal Autonomous Weapons Systems, Report of the 2017 Session, U.N. Doc. CCW/GGE.1/2017/CRP.1, 2017.
- U.S. Department of Defense, Directive 3000.09, Autonomy in Weapon Systems, Nov. 21, 2012, incorporating Change 2, May 8, 2017.
- U.S. Navy, MK 15 – Phalanx Close-In Weapon System (CIWS) Fact File, last updated Sept. 20, 2021.
- Internet resource**
- Campaign to Stop Killer Robots, About Us.
- U.N. Office at Geneva, CCW Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems to Meet Next Week, Press Release, Nov. 10, 2017.
- U.N. Office for Disarmament Affairs, Timeline of LAWS in the CCW.

**ՀՈՂԱՄԱՍԻ ԵՎ ԴՐԱ ՎՐԱ ԳՏՆՎՈՂ ՇԵՆՔԵՐԻ,
ՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ ՕԲՅԵԿՏ ԴԱՄԱԿԱՐԳԵԼՈՒ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ. ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ԲԱՐԵՓՈՒՄԱՆ ՏԵՍԼԱԿԱՆ**

ՆԱՐԻՆԵ ԱՎԱԳՅԱՆ՝
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում վերլուծվում են հողամասի և դրա վրա գտնվող շենքերի ու շինությունների՝ որպես քաղաքացիաիրավական ինքնուրույն օբյեկտների դասակարգման իրավական հետևանքները ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 134-րդ հոդվածի համատեքստում: Տույց է տրվում, որ հողի և շինության նկատմամբ սեփականության իրավունքի տարանջատումը հանգեցնում է օգտագործման և տնօրինման հակասությունների, սեփականության իրավունքի լիարժեք իրացման սահմանափակման և գործնական խնդիրների՝ հատկապես համայնքային հողերի վրա կառուցված շինությունների դեպքում: Հոդվածում կատարվում է պատմական և համեմատական վերլուծություն՝ հենվելով հռոմեական *superficies solo cedit* սկզբունքի վրա և անդրադառնալով այն իրավակարգերին, որտեղ շենքը, որպես կանոն, հետևում է հողի ճակատագրին: Վերլուծվում են նաև ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված հող-շինություն միասնությունն ապահովող մեխանիզմները և դրանց կիրառական խնդիրները: Առաջարկվում է բարեփոխման տեսլական՝ «անշարժ գույք» հասկացության կենտրոնում դիտարկել հողամասը՝ շենքերն ու շինությունները ճանաչելով դրա բաղկացուցիչ, նախատեսելով բացառություններ բազմաբնակարան սեփականության և կառուցապատման իրավունքի համար:

Բանալի բառեր – *հողամաս, շինություն, անշարժ գույք, superficies solo cedit, հող-շինություն միասնություն, կառուցապատման իրավունք, համայնքային հող*

Նարինե Ավագյան – իրավագիտության թեկնածու, ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասիստենտ

Нарине Авагян – кандидат юридических наук, ассистент кафедры гражданского права ЕГУ
Narine Avagyan – Candidate of Legal Sciences, Assistant at YSU Chair of Civil Law

Էլ. փոստ՝ narineavagyan@ysu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5856-0268>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 25.01.2026

Գրախոսվել է՝ 20.02.2026

Հաստատվել է՝ 02.06.2026

© The Author(s) 2026

Ներածություն

Հողի նկատմամբ իրավունքների և դրա վրա գտնվող շենքերի, շինությունների՝ որպես անշարժ գույքի առանձին քաղաքացիաիրավական օբյեկտների կարգավիճակի հարաբերակցությունն արդի իրավագիտության և իրավակիրառ պրակտիկայի ամենաքննարկվող և հակասական հարցերից է: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով ամրագրված կարգավորումները, մասնավորապես՝ 134-րդ հոդվածի 1-ին մասը, նախատեսում են, որ ինչպես հողամասերը, այնպես էլ դրանց վրա կառուցված շենքերն ու շինությունները անշարժ գույք են, սակայն դրանք դիտվում են որպես **իրավական առումով ինքնուրույն օբյեկտներ**: Մա նշանակում է, որ հողի և դրա վրա կառուցված շենքի նկատմամբ կարող են առաջանալ տարբեր անձանց պատկանող սեփականության իրավունքներ, ինչն առաջացնում է բարդ և երբեմն անլուծելի թվացող սեփականության իրավունքի համատեղ օգտագործման և տնօրինման խնդիրներ:

Այս հոդվածի շրջանակում՝

- կվերլուծենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ ամրագրված «անշարժ գույք» հասկացության իրավական հետևանքները,
- համեմատական կանցկացնենք այլ պետություններում առկա օրենսդրական կարգավորումների հետ,
- կներկայացնենք լուծման հնարավոր տարբերակները, որոնք կարող են նպաստել անշարժ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի լիարժեք իրացմանը:
- Նախ կատարենք փոքր պատմական անդրադարձ:

Իրերի բաժանումը շարժականի և անշարժի սերում է դեռ Հռոմեական իրավունքից: Մասնավորապես, Հռոմեական իրավունքում անշարժ գույք էին դիտվում ոչ միայն հողամասը և ընդերքը (*praedia, fundi*), այլև սեփականատիրոջ հողում այլ անձի աշխատանքի արդյունքում ստեղծված ցանկացած արդյունք: Այն ճանաչվում էր որպես հողի մակերևույթի բնական կամ արհեստական բաղկացուցիչ մաս՝ *res soli*: Այդպիսիք էին համարվում շինությունները, ցանքերը և բազմամյա տնկարկները: Հողի հետ անմիջականորեն կապված կամ դրա մակերևույթին ամրակցված օբյեկտները դիտվում էին որպես հողի բաղկացուցիչներ և ենթարկվում էին *superficies solo cedit* սկզբունքին, ըստ որի՝ մակերևույթից վեր ստեղծվածը հետևում է մակերևույթին: Այդ պայմաններում տան և հողի նկատմամբ առանձին սեփականության գոյությունը բացառված էր¹:

¹ St' u Римское частное право / Под редакцией профессора И.Б. Новицкого и профессора И.С. Перетерского, М., 2014, էջ 170:

Մի շարք իրավական համակարգեր, մասնավորապես՝ Գերմանիան², Ֆրանսիան, Ավստրիան³, Լեհաստանը⁴, Լատվիան⁵, Հունաստանը⁶, շարունակում են առաջնորդվել Հռոմեական իրավունքի սկզբունքով՝ *superficies solo cedit*, համաձայն որի՝ հողին ամրակցված բոլոր կառույցները դիտվում են որպես հողի մաս, և դրանց նկատմամբ սեփականության իրավունքը տարանջատված չէ։ Բացառություն է բազմաբնակարան շենքերում բնակարանների նկատմամբ սեփականության իրավունքը, որոնք դիտվում են որպես ինքնուրույն անշարժ գույք՝ ամրակայված հողին։

Մյուս բացառությունը վերաբերում է կառուցապատման իրավունքին, երբ անձը իրավունք է ստանում կառուցապատել այլ անձին պատկանող հողամասում։ Շինության նկատմամբ կառուցապատողը ձեռք է բերում սեփականության իրավունք, սակայն ժամկետով, որը, սովորաբար, տարբեր իրավակարգերում, չի գերազանցում 100 տարին⁷։ Այդ ժամկետի ավարտից հետո շինությունը դառնում է հողամասի բաղկացուցիչ՝ համարվելով հողամասի սեփականատիրոջ սեփականությունը։

Այսինքն՝ վերը նշված իրավակարգերում որպես սեփականություն գրանցվում է հողի նկատմամբ իրավունքը, իսկ հողի վրա գտնվող շենքերը հետևում են հողի ճակատագրին և ինքնուրույն անշարժ գույք չեն դիտվում։

Ինչ վերաբերում է բացառություններին, մասնավորապես՝ բազմաբնակարան շենքերին, ապա այստեղ էական է տարբերությունը բնակելի տան ռեժիմից, և անգամ սեփականության իրավունքն էլ «սահմանափակ է»։ Մասնավորապես, սեփականատերերը լիարժեք չեն օգտվում սեփականության իրավունքից, օրինակ՝ չեն կարող փոփոխել շենքի արտաքին տեսքը, միջշենքային կրող պատերը, տանիքը, ընդհանուր օգտագործման տարածքները։ Այսինքն՝ սեփականության իրավունքն իրացվում է բացառապես բնակարանի ներսում, այն էլ որոշ բացառություններով։ Ինչ վերաբերում է հողին, ապա դրա նկատմամբ յուրաքանչյուր սեփականատեր ձեռք է բերում բաժնային սեփականություն իր բնակարանի չափերի համամասնությամբ, ինչն էլ ապահովում է հողշինության միասնությունը։

² Տե՛ս Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգրքի բաժին 94-ը (German Civil Code, Section 94):

³ Տե՛ս ավելի մանրամասն https://mll-legal.com/wp-content/uploads/2019/12/TELFA_COUNTRY_BY_COUNTRY_REAL_ESTATE_TRANSACTION_GUIDE.pdf (վերջին այց՝ 06.12.2025):

⁴ Տե՛ս ավելի մանրամասն՝ https://www.academia.edu/97112289/The_superficies_solo_cedit_principle_in_Polish_civil_law (վերջին այց՝ 06.12.2025):

⁵ Տե՛ս ավելի մանրամասն՝ <https://ojs.utlib.ee/index.php/juridica/article/view/JI.2014.22.05> (վերջին այց՝ 06.12.2025):

⁶ Տե՛ս ավելի մանրամասն՝ https://www.fig.net/resources/proceedings/2012/2012_3d_workshop/ss1_dimopoulou.pdf (վերջին այց՝ 06.12.2025):

⁷ Տե՛ս ավելի մանրամասն՝ https://mll-legal.com/wp-content/uploads/2019/12/TELFA_COUNTRY_BY_COUNTRY_REAL_ESTATE_TRANSACTION_GUIDE.pdf (վերջին այց՝ 06.12.2025):

ՀՀ-ն, ի տարբերություն այլ երկրների, Հռոմեական իրավունքի՝ վերը նշված կարգավորումները չի փոխառել և մի փոքր այլ ուղղությամբ է շարժվել: Մասնավորապես «անշարժ գույք» հասկացությունը առաջին անգամ սահմանվել է «Անշարժ գույքի մասին» ՀՀ օրենքով⁸ (այսուհետ նաև՝ Օրենք): Օրենքի 2-րդ հոդվածով անշարժ գույքի հասկացությունը տրված է հետևյալ կերպ. «**Անշարժ գույք** - հողի, ամրակայված գույքի ու հողի և (կամ) ամրակայված գույքի նկատմամբ իրավագործությունների ամբողջությունը:

Անշարժ գույքի իրավական կարգավիճակը տարածվում է նաև Հայաստանի Հանրապետությունում պետական գրանցման ենթակա օդանավերի, ծովային, գետային-ծովային և գետային նավերի, արհեստական ծագում ունեցող տիեզերական օբյեկտների վրա: Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով անշարժ գույք կարող է համարվել նաև այլ գույքը»:

Այս հասկացությունը ավելի շատ խոսում է գույքային իրավունքների մասին, քան բուն անշարժ գույքի, քանի որ անշարժ գույքը հասկացվում է որպես հողի, ամրակայված գույքի նկատմամբ իրավագործությունների ամբողջություն: Մինևույն ժամանակ, այս հասկացությունից կարող ենք բխեցնել, որ հողն ու դրա վրա ամրակայված գույքը դիտվում են որպես ինքնուրույն օբյեկտ, հակառակ պարագայում չէր օգտագործվի թվարկումը:

Ընդ որում, Օրենքը սահմանում էր նաև հող, ամրակայված գույք և հողամաս հասկացությունները: Մասնավորապես.

«**Հող** - երկիրը կազմող նյութը՝ հողանյութ, ապառաժ կամ այլ նյութ, ինչպես նաև հողի վերգետնյա և ստորգետնյա տարածքի ցանկացած մասը՝ դրա օգտագործման նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով նախատեսված սահմանափակումներով հանդերձ:

Ամրակայված գույք - մշտապես օգտագործելու նպատակով հողին ամրակցված իրերը: Ամրակայված գույքն ընդգրկում է շենքերը, շինությունները, կոմունալ և օժանդակ կառույցները, բազմամյա տնկարկները և այլ գույք, որն ամրակցված է հողին և որն անհնար է անջատել դրանից առանց էական վնաս պատճառելու այդ գույքին, դրա որևէ մասին կամ հողին:

Հողի և (կամ) ամրակայված գույքի նկատմամբ իրավագործությունները տվյալ հողամասի և (կամ) ամրակայված գույքի նկատմամբ այն գույքային իրավունքներն ու պարտավորությունները, ինչպես նաև օգտագործման սահմանափակումները, որոնք հետևում են հողի և (կամ) ամրակայված գույքի իրավական վիճակին, եթե Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով, պայմանագրերով կամ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած որոշումներով այլ բան չի սահմանված:

⁸ Տե՛ս «Անշարժ գույքի մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-29, ընդունված՝ 27.12.1995թ., ուժը կորցրել է 01.01.1999թ.:

Հողամաս - սահմանային նշաններով շրջակա հողերից անջատված հողակտորը, որը գրանցված է Հայաստանի Հանրապետության պետական կադաստրում, համարակալված և շրջագծված է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով՝ հողերի օգտագործման քարտեզի վրա»:

Նշված օրենքն ուժը կորցրել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի ընդունմամբ, որն այլ մոտեցում որդեգրեց: Մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 134-րդ հոդվածը սահմանում է, որ անշարժ գույք են համարվում հողամասերը, ընդերքի մասերը, մեկուսի ջրային օբյեկտները, անտառները, բազմամյա տնկիները, ստորգետնյա և վերգետնյա շենքերը, շինությունները և հողին ամրակցված այլ գույքը, այսինքն՝ այն օբյեկտները, որոնք անհնար է հողից անջատել՝ առանց այդ գույքին կամ հողամասին վնաս պատճառելու կամ դրանց նշանակության փոփոխման, դադարման կամ նպատակային նշանակությամբ հետագա օգտագործման անհնարիության:

Վերը նշված անշարժ գույքի թվարկումները կապված են հողի հետ, սակայն այս թվարկման մեջ միայն շենքերն ու շինություններն են, որ դիտվում են ինքնուրույն քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտ: Ընդերքը, ըստ Ընդերքի մասին օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի, հողածածկույթից ներքև, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ երկրի մակերևույթից, ջրավազանների կամ ջրհոսքերի հատակից ներքև՝ ըստ խորության տեղադրված երկրակեղևի մասն է, որը մատչելի է ընդերքօգտագործման համար: Ընդերքօգտագործումն էլ, ՀՀ հողային օրենսգրքի համաձայն, հնարավոր է միայն այդ նպատակային նշանակության հողերի պարագայում: Այսինքն՝ քաղաքացիական շրջանառության օբյեկտը համապատասխան նշանակության հողն է: Նույնը վերաբերելի է նաև անտառներին, ջրային օբյեկտներին⁹: Բազմամյա տնկիները ևս ինքնուրույն քաղաքացիաիրավական օբյեկտ չեն դիտվում: Այսինքն, բացի շենքերից ու շինություններից, մյուս անշարժ գույքերը չեն կարող լինել սեփականության իրավունքի ինքնուրույն առարկա:

Մեր կարծիքով՝ սեփականության իրավունքի այս երկբաժանությունը հողի և շենքի միջև առաջացնում է գործնական և տեսական մի շարք խնդիրներ, որոնք գնալով ավելի խորանում են:

Մասնավորապես, քիչ չեն դեպքերը, երբ հողամասի վրա կառուցված երկհարկանի բնակելի տան մի հարկը պատկանում է մի անձի, իսկ մյուս հարկը՝ այլ, իսկ հողի նկատմամբ առկա է համատեղ կամ բաժնային սեփականություն: Կամ՝ համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողամասերի վրա կառուցված շինությունների (օրինակ՝ ավտոտնակներ) նկատմամբ առկա է երրորդ անձի սեփականության իրավունքը:

⁹ Տե՛ս ՀՀ հողային օրենսգրքի 6-րդ հոդվածը:

Նախ պետք է նշենք, որ ներկայումս համայնքային հողերի նկատմամբ նման իրավիճակ չի կարող առաջանալ, երբ համայնքը հողը վարձակալության հիմունքներով տրամադրի երրորդ անձանց, վերջիններս վարձակալած հողամասի վրա կառուցապատում իրականացնեն և այնուհետև դառնան այդ շինության սեփականատերը: Մասնավորապես, ՀՀ հողային օրենսգրքի 46-րդ հոդվածի համաձայն՝ հողամասը սեփականատերն օգտագործման է տրամադրում կառուցապատման, անհատույց օգտագործման կամ վարձակալության իրավունքով: Արգելվում է պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողամասերը **կառուցապատման նպատակով վարձակալության կամ անհատույց օգտագործման իրավունքով տրամադրելը**՝ բացառությամբ սույն օրենսգրքի 63.1-ին հոդվածով սահմանված կամ «Պետություն-մասնավոր գործընկերության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված ՊՄԳ ծրագրով (ծրագրերով) սահմանված դեպքերի:

Այսինքն, որպես ընդհանուր կանոն, գործող կարգավորումներով նախատեսված է, որ հողամասերը կառուցապատման նպատակով չեն կարող տրամադրվել վարձակալության կամ անհատույց օգտագործման իրավունքով: Իսկ բացառությունները վերաբերելի են օտարերկրյա պետություններին և դիվանագիտական ներկայացուցչություններին տրամադրվող հողերին, որոնց համար օրենսդիրը սահմանել է այլ՝ տարբերվող ռեժիմ, և ՊՄԳ ծրագրով տրամադրվող հողերին, որոնք պետք է բավարարեն որոշակի չափանիշներին¹⁰:

Սակայն իրավիճակը այլ էր մինչև 2005 թվականը: Մասնավորապես, մինչև այդ թվականը, երբ ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրություն ներմուծվեց կառուցապատման իրավունքի ինստիտուտը, հնարավոր էին դեպքեր, երբ վարձակալած հողի վրա կառուցվելին շենքեր, շինություններ, և վարձակալները դառնային շինության սեփականատեր՝ շարունակելով վարձակալել հողը:

Թեպետ հողամասը և շինությունը դիտվում են որպես ինքնուրույն քաղաքացիաիրավական օբյեկտ, այդուհանդերձ հողամաս-շինություն միասնությունը օրենսդիրը փորձել է ապահովել՝ նախատեսելով մի շարք կարգավորումներ: Որպես առավել ակնառու կարգավորում՝ կարող ենք նշել «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ որևէ շենքի կամ շինության (այսուհետ՝ շինություն) նկատմամբ սեփականության իրավունքը կամ հողամասի կառուցապատման իրավունք ունեցող անձի կողմից կառուցված շինության նկատմամբ կառուցապատողի իրավունքը չի կարող գրանցվել, եթե ներկայացված չեն կամ գրանցող մարմնում առկա չեն գրանցումը հայցող իրավատիրոջ՝ այդ շինությանը ծանրաբեռնված հողամասի նկատմամբ իրավունքի վերաբերյալ իրավահաստատող փաստաթղթեր (իրավահաստատող փաստաթղթերի ամբողջականության պահանջ):

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ հողային օրենսգրքի 63.1 հոդված, «Պետություն-մասնավոր գործընկերության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդված:

Այսինքն՝ ստացվում է, որ եթե շինությունը կառուցված է այլ անձին պատկանող հողամասի վրա, ապա այդ շինության նկատմամբ սեփականության իրավունքը կարող է գրանցվել բացառապես այն դեպքում, երբ շինությամբ ծանրաբեռնված հողի նկատմամբ առկա է որևէ իրավունք: Այս կարգավորումը նպատակ է հետապնդում ապահովելու հող-շենք միասնությունը, որպեսզի չստացվի մի իրավիճակ, որ շինությունը անկախ լինի հողից, քանի որ հենց շինության հասկացությունից է բխում, որ այն ամրակայված է հողին:

Չող-շենք միասնության մասին առկա են նաև այլ կարգավորումներ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում:

Օրենսգրքի 207-րդ հոդվածը սահմանում է հետևյալը.

«1. Այլ անձի պատկանող հողամասում գտնվող անշարժ գույքի սեփականատերն իրավունք ունի օգտագործել այդ հողամասի այն մասը, որում ամրակայված է անշարժ գույքը:

2. Ուրիշի հողամասի վրա գտնվող անշարժ գույքի սեփականության իրավունքն այլ անձի անցնելիս, վերջինս հողամասի համապատասխան մասի օգտագործման իրավունք է ձեռք բերում նույն պայմաններով և ծավալով, ինչ անշարժ գույքի նախկին սեփականատերը:

Չողամասի նկատմամբ սեփականության իրավունքն այլ անձի փոխանցելը հիմք չէ այդ հողամասի վրա գտնվող անշարժ գույքի սեփականատիրոջ՝ հողամասի օգտագործման իրավունքը փոփոխելու կամ դադարելու համար:

3. Ուրիշի հողամասի վրա գտնվող անշարժ գույքի սեփականատերն իրավունք ունի տիրապետել, օգտագործել և տնօրինել իր գույքը՝ ներառյալ՝ քանդել համապատասխան շենքերն ու շինությունները, եթե դա չի հակասում տվյալ հողամասի օգտագործման՝ օրենքով կամ պայմանագրով սահմանված պայմաններին»:

Վերոգրյալից կարող ենք մի քանի եզրակացություններ կատարել.

Նախ՝ օրենքի ուժով այլ անձին պատկանող հողամասում գտնվող շինության սեփականատերն իրավունք է ստանում օգտագործելու այդ հողամասի այն մասը, որում ամրակայված է շինությունը: Մրանով կարծես թե լուծվում է նաև «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածով սահմանված պահանջի կատարման հարցը, քանի որ ստացվում է, որ այլ անձին պատկանող հողամասում գտնվող շինության սեփականատերը այդ շինությամբ ծանրաբեռնված հողամասը օգտագործելու իրավունք ունի օրենքի ուժով: Մակայն ծագում է հաջորդ հարցը, թե ինչպիսի օգտագործման մասին է խոսքը՝ հատուցելի՞, թե՞ անհատույց: Ընդ որում, նույն հոդվածի 2-րդ մասն էլ կարծես թե արժևորում է հողամասի օգտագործման պայմանների և ծավալի առկայությունը:

Եթե շինության սեփականատերը դրանով ծանրաբեռնված հողամասի հատվածը օգտագործում է վարձակալական հիմունքներով, ապա այդ իրավունքը փոխանցվելու է շինության նոր սեփականատիրոջը:

Սակայն ի՞նչ է լինելու, եթե հողամասի սեփականատերը որոշի դադարեցնել վարձակալության հարաբերությունները: Արդյո՞ք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 207-րդ հոդվածի ուժով շինության սեփականատերը ձեռք կբերի շինությամբ ծանրաբեռնված հողամասը անհատույց օգտագործելու իրավունք: Եթե այո՝, ապա արդյո՞ք նման օգտագործումը չի խաթարի հողամասի սեփականատիրոջ իրավունքները: Եթե ո՛չ, ապա արդյո՞ք նման սահմանափակումը չի խաթարի շինության սեփականատիրոջ իրավունքները: Ի վերջո, որի՞ն պետք է առաջնություն տալ:

Այս բոլոր հարցերը և հակասությունները պայմանավորված են հողամասշինության՝ որպես քաղաքացիաիրավական ինքնուրույն օբյեկտների տարանջատմամբ: Բերված օրինակով սեփականատերերից և ոչ մեկը չի կարող լիարժեքորեն տնօրինել իր գույքը առանց մյուսի համաձայնության, ինչը հակասում է բուն սեփականության իրավունքի էությանը, որի կարևորագույն բաղադրատարրը գույքը սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու իրավագործունն է:

Ընդ որում, պետք է արձանագրել, որ բերված օրինակը տեսական բնույթի չէ, այլ բխում է գործնականում առկա իրավիճակից և վերաբերելի է հենց համայնքային հողերին, որոնք ժամանակին տրամադրվել էին վարձակալության հիմունքներով՝ դրա վրա շինարարություն կատարելու թույլտվությամբ, որի արդյունքում ստեղծված շինությունը դարձել է վարձակալի սեփականությունը՝ համապատասխան գրանցում ստանալով կադաստրի կոմիտեում:

Եթե ուսումնասիրենք Երևանի քաղաքապետի որոշումները, ապա կտեսնենք, որ համայնքային հողի վարձակալության պայմանագրերում կատարվել են փոփոխություններ, որից մասնավորապես սույն հոդվածի քննարկման տեսանկյունից կարևոր է վարձակալության հարաբերությունները միակողմանի դադարեցնելու կետի առկայությունը:

Մասնավորապես, Երևանի քաղաքապետի՝ 2025 թվականի նոյեմբերի 28-ի թիվ 4846-Ա որոշմամբ՝ ավտոտնակի սեփականատիրոջ հետ կնքված վարձակալության պայմանագրում ավելացվում է նոր՝ 7.7 կետ, որի համաձայն՝ «Երևան համայնքի կամ Երևանի քաղաքապետարանի կողմից հավանության արժանացած քաղաքաշինական կամ ներդրումային ծրագրերի իրականացմամբ, ինչպես նաև Երևան համայնքի կողմից կամ մասնակցությամբ այլ ծրագրերի իրականացման կամ հանրային նշանակության այլ խնդիրների կարգավորմամբ պայմանավորված՝ վարձատուն իրավունք ունի միակողմանի հրաժարվել սույն պայմանագրից, որի դեպքում պայմանագիրը համարվում է լուծված (դադարած)՝ պայմանագրից միակողմանի հրաժարվելու մասին ծանուցումը վարձակալի կողմից ստանալու պահից երեք ամիսը լրանալուն հաջորդող օրը, իսկ սույն պայմանագրից ծագող վարձակալության իրավունքի

պետական գրանցումն ուժը կորցրած է ճանաչվում՝ «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» օրենքի 35-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետի Գ ենթակետի համաձայն՝ վարձատուի դիմումի հիման վրա»¹¹:

Նման որոշումները բազմաթիվ են, իսկ լուծումները՝ ոչ հստակ: Ինչպես արդեն նշել ենք, նման իրավիճակ չէր լինի, եթե հող ու շենք միասնությունը տարանջատված չլիներ, և շինությունը միշտ հետևեր հողի ճակատագրին և առանձին շրջանառության մեջ գտնվող օբյեկտ չդիտվեր: Իսկ ներկայումս առկա խնդիրները, կարծում ենք, կարող են լուծվել մի քանի տարբերակով: Լավագույն լուծումը կարող է լինել, երբ անշարժ գույքերի սեփականատերերից մեկը մյուսին օտարի իր սեփականության իրավունքը՝ դրանով իսկ վերականգնելով հող-շենք միասնությունը: Այն դեպքում, երբ նման համաձայնություն չկա, և անհրաժեշտ է դիմել իրավունքների հարկադիր պաշտպանության եղանակներին, կարծում ենք, որ առաջությունը պետք է տրվի հողի սեփականատիրոջը, սակայն որոշ վերապահումներով: Նախ կարելի է անալոգիա կիրառել կառուցապատման իրավունքի կարգավորումները գործադրելով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 204¹ հոդվածի 4-5-րդ մասերի համաձայն՝ սեփականության իրավունքով այլ անձի պատկանող հողամասում կառուցապատման իրավունքով կառուցված կամ ստեղծված շենքերը և շինությունները հողամասի սեփականատիրոջ սեփականությունն են, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով: Կառուցապատման իրավունքը, եթե օրենքով ավելի կարճ ժամկետ նախատեսված չէ, տրամադրվում է պայմանագրով սահմանված ժամկետով և չի կարող գերազանցել 99 տարին: Այսինքն՝ անալոգիա կիրառելով՝ կարող ենք հողամասի վարձակալության իրավունքի տրամադրումից հետո՝ 99 տարի անց, այդ հողամասում կառուցված շինության նկատմամբ սեփականության իրավունքը դադարեցնել և վերադարձնել հողամասի սեփականատիրոջը՝ իհարկե համարժեք փոխհատուցում տրամադրելով շինության սեփականատիրոջը: Միևնույն ժամանակ, հաշվի առնելով, որ այս խնդիրը մեծամասամբ վերաբերելի է համայնքային հողերին, վերը նշված լուծման տարբերակը կարելի է իրագործել միայն այն դեպքում, երբ Երևան համայնքը գլխավոր հատակագծով և քաղաքաշինական փաստաթղթերով հստակ որոշի, թե ինչ հանրօգուտ նպատակների համար է անհրաժեշտ այդ տարածքը, որպեսզի սեփականության իրավունքի միջամտության համաչափությունը չխաթարվի:

Երևանի քաղաքապետի վերը նշված որոշմամբ, որով պայմանագրում փոփոխություններ են կատարել, այս կետը նախատեսված է, սակայն չկա որևէ անդրադարձ, թե ինչ է լինելու շինության հետ: Հետևաբար, կարծում ենք, որ մեր կողմից առաջարկածը կարող է լուծել հող-շինություն տարանջատումը, իսկ որպես համակարգային լուծում առաջարկում ենք, որ Քաղաքացիական օրենսգրքում «անշարժ գույք» հասկացության մեջ ներառվի միայն հողամասը,

¹¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս՝ <https://www.yerevan.am/uploads/media/default/0002/57/daca1c89cc6bf87568a85d8ecfd6a21989dcfa79.pdf>

իսկ հողամասի վրա կառուցված շենքերն ու շինությունները դիտվեն որպես հողամասի բաղկացուցիչ և հետևեն հողի ճակատագրին: Որպես բացառություն պետք է նախատեսել բազմաբնակարան շենքերում բնակարանների նկատմամբ սեփականության իրավունքը և կառուցապատման իրավունքը:

Ընդ որում, կառուցապատման իրավունքի կարգավորումներում ևս անհրաժեշտ է փոփոխություններ կատարել և սահմանել, որ կառուցապատված հողամասում կառուցած շենքի նկատմամբ կառուցապատողը ձեռք է բերում սեփականության իրավունք կառուցապատման իրավունքի ժամկետի ընթացքում: Այսինքն, եթե հողամասի կառուցապատման իրավունքը տրամադրվել է 50 տարով, ապա շինության նկատմամբ սեփականության իրավունքը չի կարող ավելի լինել: Եվ եթե հողամասի նկատմամբ կառուցապատման իրավունքը դադարում է, ապա դադարում է նաև շինության նկատմամբ սեփականության իրավունքը:

Այս առաջարկը, մեր կարծիքով, կլուծի շատ խնդիրներ, քանի որ կառուցապատման իրավունքի դեպքում կառուցված շինության նկատմամբ իրավունքի հարցը մինչև կառուցապատման իրավունքի ժամկետի ավարտը թերի է կարգավորված: Մասնավորապես, եթե կառուցապատմամբ տրամադրված հողամասի վրա կառուցվում են մի քանի շինություններ և կառուցապատման իրավունք ունեցող անձը ցանկանում է վարձակալության հանձնել այդ շինությունները, ապա, ըստ գործող կարգավորումների, դա հնարավոր է իրականացնել բացառապես կառուցապատման իրավունքը փոխանցելու միջոցով: Այսինքն գործնականում, եթե կառուցապատման իրավունք ունեցող անձը ցանկանում է տնօրինել այդ շինությունը, միակ տարբերակը կառուցապատման իրավունքի տնօրինման եղանակն է, որը վերը նշված օրինակի դեպքում անիրագործելի է: Կարծում ենք, որ կառուցապատման իրավունքի ինստիտուտը այս պայմաններում չի ծառայում իր նպատակին, քանի որ այն պետք է ավելի նպաստավոր պայմաններ ստեղծի հատկապես բիզնես տեսանկյունից, երբ առավել նպատակահարմար լինի հողամասը ձեռք բերել կառուցապատման իրավունքով որոշակի ժամկետով, իրականացնել համապատասխան բիզնես գործունեությունը և ստանալ շահույթ, այնուհետև կառուցված շինությունները կամ քանդել (կախված, թե ինչ շինություններն են կառուցվել) և վերադարձնել հողամասի սեփականատիրոջը նույն վիճակում կամ շինություններով հանդերձ:

Իսկ այն դեպքում, եթե գրանցվի կառուցապատողի սեփականության իրավունքը շինությունների նկատմամբ որպես ինքնուրույն օբյեկտ, այս խնդիրը չի առաջանա: Միևնույն ժամանակ, այն սահմանափակված կլինի ժամկետով և բոլորի համար կլինի որոշակի և կանխատեսելի: Եվ ինչպես արդեն նշել ենք, նման կարգավորումները կլինեն բացառություն ընդհանուր կանոնից, այսինքն՝ հողն ու շինությունը պետք է դիտել որպես մեկ ամբողջություն:

Ամփոփելով կարող ենք կատարել հետևյալ արձանագրումները. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում անհրաժեշտ է կատարել փոփոխություններ և «ան-

շարժ գույք» հասկացության ներքո դիտել բացառապես հողամասը, իսկ հողամասի վրա առկա շինությունները, տնկիները և ցանկացած իր պետք է դիտել որպես հողամասի բաղկացուցիչ, որը հետևելու է հողամասի ճակատագրին: Որպես բացառություն պետք է նախատեսել բազմաբնակարան շենքերի համար նախատեսված հողամասը և կառուցապատման իրավունքը: Բազմաբնակարան շենքերի դեպքում ուժի մեջ կմնան գործող կարգավորումները: Ինչ վերաբերում է կառուցապատման իրավունքին, ապա պետք է նախատեսել, որ կառուցապատման իրավունքի տրամադրման ժամկետում կառուցված շինությունների նկատմամբ կառուցապատման իրավունք ունեցող անձը ձեռք է բերում սեփականության իրավունք կառուցապատման իրավունքի ժամկետում: Կառուցապատման իրավունքի ժամկետը լրանալու կամ վաղաժամ դադարելու դեպքում դադարելու է նաև շինությունների նկատմամբ սեփականության իրավունքը:

Միևնույն ժամանակ, գործող պայմաններում առկա համայնքային հող-շենք միասնությունը պետք է լուծել հողամասի սեփականատիրոջ (համայնք) և շինության սեփականատիրոջ փոխադարձ համաձայնությամբ, երբ նրանցից մեկը օտարի իր սեփականության իրավունքը մյուսին: Համաձայնության բացակայության դեպքում, կարծում ենք, անհրաժեշտ է նախատեսել դրույթ, որի համաձայն՝ համայնքը կարող է դիմել դատարան շինության նկատմամբ սեփականության իրավունքի հարկադիր դադարեցման և այն համայնքին վերադարձնելու պահանջով հողամասի վարձակալության իրավունքի ժամկետի առավելագույն՝ 99-րդ տարին լրանալուց հետո՝ վճարելով շինության գործող շուկայական արժեքը:

НАРИНЕ АВАГЯН – Правовые последствия квалификации земельного участка и расположенных на нем зданий и сооружений как самостоятельных объектов гражданского права: сравнительный анализ и концепция реформа. – Статья посвящена анализу правовых последствий квалификации земельного участка и расположенных на нем зданий и сооружений как самостоятельных объектов гражданского права в контексте статьи 134 Гражданского кодекса Республики Армения. Показано, что разделение права собственности на землю и строение приводит к конфликтам в сфере пользования и распоряжения, ограничению эффективной реализации права собственности и правовой неопределенности, особенно в случаях застройки муниципальных земель. В статье проводится историко-сравнительный анализ с опорой на *superficies solo cedit*, как один из принципов римского права и рассматриваются правовые порядки, в которых строение, как правило, следует судьбе земли. Анализируются также механизмы армянского законодательства, направленные на обеспечение единства «земля–строение», и выявляются их практические ограничения. В качестве концепции реформы предлагается рассматривать земельный участок как основной объект недвижимости, а здания и сооружения — как его составную часть, с сохранением исключений для многоквартирной собственности и права застройки.

Ключевые слова: *земельный участок, строение, недвижимость, superficies solo cedit, единство «земля–строение», право застройки, муниципальная земля*

NARINE AVAGYAN – Legal Consequences of Classifying Land Plots and Attached Buildings and Structures as Independent Civil-Law Objects: A Comparative Analysis and Reform Perspective. – This article analyzes the legal consequences of classifying a land plot and the buildings and structures erected on it as independent civil-law objects under Article 134 of the Civil Code of the Republic of Armenia. It demonstrates that the separation of ownership rights to land and to the attached structure generates conflicts over use and disposition, restricts the effective exercise of property rights, and creates legal uncertainty, particularly with respect to buildings constructed on municipally owned land. The study offers a historical and comparative perspective grounded in the Roman law principle *superficies solo cedit* and examines legal systems in which buildings generally follow the legal fate of the land. The paper also evaluates Armenian legal mechanisms aimed at preserving land–building unity and highlights their practical limitations. As a reform vision, it proposes re-centering the concept of immovable property on the land plot, while treating buildings and structures as constituent parts of the land, subject to narrowly defined exceptions for condominium ownership and building rights.

Key words: *land plot, building, immovable property, superficies solo cedit, land–building unity, building right, municipal land*

Գրականության ցանկ / References

- «Անշարժ գույքի մասին» ՀՀ օրենք, ՀՕ-29, ընդունված՝ 27.12.1995թ., ուժը կորցրել է 01.01.1999թ. [«Anšarž guyk' i masin» HH orenq', HO-29, Թնդնվաճ՝ 27.12.1995 տ'. , uži k' orc' rel ē 01.01.1999 տ' .]:
- ՀՀ հողային օրենսգրքի 63.1 հոդված, «Պետություն–մասնավոր գործընկերության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդված [HH hogayin orensgrk' i 63.1 hodvač, «Petut' yun-masnavor gorcənkerut' yan masin» HH orenq' i 4-rd hodvač]:
- ՀՀ հողային օրենսգրքի 6-րդ հոդվածը [HH hogayin orensgrk' i 6-rd hodvačə]:
- German Civil Code, Section 94□
- https://mll-legal.com/wp-content/uploads/2019/12/TELF_A_COUNTRY_BY_COUNTRY_REAL_ESTATE_TRANSACTION_GUIDE.pdf (վերջին այց՝ 06.12.2025):
- https://mll-legal.com/wpcontent/uploads/2019/12/TELF_A_COUNTRY_BY_COUNTRY_REAL_ESTATE_TRANSACTION_GUIDE.pdf (վերջին այց՝ 06.12.2025):
- <https://ojs.utlib.ee/index.php/juridica/article/view/JI.2014.22.05> (վերջին այց՝ 06.12.2025):
- https://www.academia.edu/97112289/The_superficies_solo_cedit_principle_in_Polish_civil_law (վերջին այց՝ 06.12.2025):
- https://www.fig.net/resources/proceedings/2012/2012_3d_workshop/ss1_dimopoulou.pdf (վերջին այց՝ 06.12.2025):
- <https://www.yerevan.am/uploads/media/default/0002/57/daca1c89cc6bf87568a85d8ecfd6a21989dcfa79.pdf>
- Римское частное право, под редакцией профессора И.Б. Новицкого и профессора И.С. Перетерского, М., 2014, էջ 170 [Rimское častnoe pravo, pod redakciej professora I.B. Novickogo i professora I.S. Pereterskogo, M., 2014, էջ 170]:

Խմբագրության հասցեն՝ Երևան, Խ. Աբովյան փող., 52ա
Адрес редакции: Ереван, ул. Абовяна 52а
Address: 52a, Kh. Abovyan str., Yerevan

Վայք՝ journals.ysu.am
Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am

Հրատարակչական խմբագիր և
թողարկման պատասխանատու՝
Издательский редактор
Publishing Editor

Արմեն Հովակիմյան

Армен Овакимян
Armen Novakimyan

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գայանե Գրիգորյան
Гаяне Григорян
Gayane Grigoryan

Տեխնիկական խմբագիր՝
Технический редактор:
Technical Editor:

Հերմինե Ասլանյան
Эрмине Асланян
Hermine Aslanyan

Ստորագրված է տպագրության 02.06.2026: